

ІСТОРИЧНИЙ ЧАСОПИС
З БОГЕМІСТИКИ І СЛОВАКІСТИКИ

Випуск 7

«РІК-У» 2018

MINISTERSTVO ŠKOLSTVA A VEDY UKRAJINY
ŠTÁTNA VYSOKÁ ŠKOLA
“UŽHORODSKÁ NÁRODNÁ UNIVERZITA”
CENTRUM HISTORICKÝCH ŠTÚDIÍ Z BOHEMISTIKY A SLOVAKISTIKY
KOMISIA HISTORIKOV UKRAJINY A SLOVENSKA

HISTORICKÝ ČASOPIS
Z BOHEMISTIKY A SLOVAKISTIKY

Číslo 7

Časopis je venovaný 100-ročiu vzniku
Prvej Československej Republiky

Užhorod
Vydavateľstvo “RIK-U” 2018

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЦЕНТР ІСТОРИЧНИХ СТУДІЙ З БОГЕМІСТИКИ І СЛОВАКІСТИКИ
КОМІСІЯ ІСТОРИКІВ УКРАЇНИ І СЛОВАЧЧИНИ

ІСТОРИЧНИЙ ЧАСОПИС
З БОГЕМІСТИКИ І СЛОВАКІСТИКИ

Випуск 7

ДО 100-річчя УТВОРЕННЯ
ПЕРШОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Ужгород
Видавництво «РІК-У» 2018

Редакційна колегія:

Ліхтей Ігор Михайлович, кандидат історичних наук, доцент (відповідальний редактор, Ужгород); **Боряк Геннадій Володимирович**, доктор історичних наук, професор, чл.-кор. НАН України (Київ); **Віднянський Степан Васильович**, доктор історичних наук, професор, чл.-кор. НАН України (Київ); **Вегеш Микола Миколайович**, доктор історичних наук, професор (Ужгород); **Вовканич Іван Іванович**, доктор історичних наук, професор (Ужгород); **Гайдош Маріан**, кандидат історичних наук, доцент (Кошиці, Словачка Республіка); **Гарбульова Любиця**, кандидат історичних наук, доцент (Пряшів, Словачка Республіка); **Дерфіняк Патрік**, кандидат історичних наук, доцент (Пряшів, Словачка Республіка); **Доббек Вратислав**, кандидат історичних наук, доцент (Прага, Чеська Республіка); **Коня Петер**, кандидат історичних наук, професор (Пряшів, Словачка Республіка); **Серапіонова Єлена Павлівна**, доктор історичних наук, професор (Москва, Російська Федерація); **Товтин Яна Іванівна**, кандидат історичних наук, доцент (Ужгород); **Шворц Петер**, кандидат історичних наук, професор (Пряшів, Словачка Республіка); **Шніцер Ігор Омелянович**, кандидат історичних наук, доцент (Ужгород).

Упорядник: І.М.Ліхтей

Рецензенти:

Адам Ян – кандидат історичних наук, доцент Інституту історії Філософського факультету Пряшівського університету у Пряшеві (Словачка Республіка).

Віздал Маріан – кандидат історичних наук, доцент Інституту історії Філософського факультету Пряшівського університету у Пряшеві (Словачка Республіка).

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ "УжНУ" (протокол № 5 від 27 грудня 2018 р.)

ISBN 978-617-596-053-0 (серія)
ISBN 978-617-7692-44-6

© Центр історичних студій з богемістики і словакістики ДВНЗ "УжНУ", 2018
© Автори статей, 2018
© Ліхтей І.М. упорядкування, 2018
© Видавництво «РІК-У», 2018

ЗМІСТ

ВІД УПОРЯДНИКА	7
----------------------	---

НАУКОВІ СТАТТІ	8
----------------------	---

<i>Radovan RUSINKO. VÝVOJ NAJSTARŠÍCH PRIEKOPOVÝCH OHRAZENÍ V POČÍATKOSCH NEOLITIZÁCIE ĽUDSTVA .....</i>	8
--	---

<i>Павло ПЕНЯК. ВИХОДЕЦЬ ІЗ ПРИКАРПАТТЯ – УЧАСНИК ПРАЗЬКОЇ ШКОЛИ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЇ .....</i>	15
---	----

<i>Ярослав АНДРУСЯК. ЧЕСЬКО-ТУРЕЦЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ ЗА ПРАВЛІННЯ ВЛАДИСЛАВА II ТА ЛЮДОВІКА II ЯГЕЛЛОНІВ (КІНЕЦЬ XV– ПЕРША ЧВЕРТЬ XVI СТ.).....</i>	22
--	----

<i>Іван БОРИС. ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ РЕФОРМАЦІЇ НА СХІДНОСЛОВАЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ.....</i>	33
---	----

<i>Juraj HORVÁTH. UDALOSTI ROKOV 1918 – 1919 A ICH PRIEBEH NA VÝCHODNOM SLOVENSKU OČAMI MIESTNYCH KRONIKÁROV....</i>	50
--	----

<i>Ігор ЛІХТЕЙ. ДО ПИТАННЯ ПРО ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНУ ЕКСПЕДИЦІЮ ПЕТРА БОГАТИРЬОВА НА ПІДКАРПАТСЬКУ РУСЬ 1923 РОКУ .....</i>	59
---	----

РЕЦЕНЗІЇ.....	72
---------------	----

<i>Nestorov letopis: povest' o dávnych časoch na ruskej zemi / z ruského originálu Polnoje sobranije russkich letopisej. Lavrentijevskaja letopis' ... preložil a úvodnú štúdiu napísal Miroslav Daniš; ilustrácie Miroslav Cipár. – Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2018. – 319 s. (Milan Augustín) .....</i>	72
---	----

<i>Peter Švorc. Od pluhu do senátorského kresla. Jurko Lažo a jeho doba (1867 – 1929). – Prešov: UNIVERSUM – EU, 2018 – 271 s. (Igor Lixmeŭ) .....</i>	84
--	----

<i>Hoptová Luciána. Bieloruská emigrácia na území Československa (1918– 1945). – Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2017. – 144 s. (Igor Lixmeŭ) .....</i>	90
--	----

Словацьке національне повстання у ракурсі регіоналістики.
Огляд збірника: Slovenské národné povstanie a záver vojny na území
Žilinského kraja 1944-1945. Zborník z konferencie organizovanej ŽSK
a ÚPN dňa 25 septembra 2014 v Žiline / zost. Martin Lacko a Michal
Malatinský. – Žilina : Timeprint, 2014. – 304 s. (*Іван Боровець*) 94

Повернення забутого світу. Matej Masaryk. Zabudnutý svet.
Próza Janka Alexyho v rokoch 1914–1930. – Bratislava: Univerzita
Komenského v Bratislave, 2017. – 186 s. (*Тетяна Ліхтей*) 103

Крізь призму часу. Юрій Балєга. Особистість у вимірі часу /
Упорядкув. Надії Ференц. – Ужгород: Гражда, 2017. – 742 с.
(*Тетяна Ліхтей*) 106

ХРОНІКА 109

Міжнародний «круглий стіл» про доленосні події 1918 – 1921 років
в історії Центрально-Східної Європи та засідання комісії істориків
України і Словаччини (*Ігор Ліхтей*) 109

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 112

ВІД УПОРЯДНИКА

Сьомий випуск “Історичного часопису з богемістики і словакістики” продовжує розвивати тему українсько-чесько-словацьких взаємин у суспільно-культурному дискурсі. Видання презентує низку тем і проблем – від найдавніших часів до сьогодення.

Родзинкою цього річного збірника є те, що він присвячений 100-літтю від дня проголошення першої Чехословацької республіки, до складу якої упродовж міжвоєнної доби входило й Закарпаття. Деякі аспекти з історії цього періоду розкрито в публікаціях Павла Пеняка, Юрая Горвата та Ігоря Ліхтея.

Традиційно частина студій торкається актуальних питань у галузі богемістики й словакістики доби Середньовіччя та раннього Нового часу. Йдеться, передусім, про дослідженнями молодих ужгородських учених Ярослава Андруска та Івана Бориса.

Самобутньою є розвідка аспіранта Інституту історії Пряшівського університету у Пряшеві Радована Русинка про еволюцію найдавніших захисних ровів на ранніх стадіях неолітизації людства.

Рецензійний блок збірника презентує огляд кількох наукових видань: величної епопеї про давню історію Київської держави «Повість минулих літ» літописця Нестора, яку проаналізував і переклав словацькою сучасний словацький історик Мирослав Даніш; збірника наукових праць про Словацьке національне повстання; монографічних досліджень професора Петера Шворца про політичного діяча Юрая Лажа, Луціани Гоптової про білоруську еміграцію на теренах Чехословаччини в 1919 – 1945 роках, Матея Масарика про прозу словацького письменника Янка Алексі; вибраного про життя та діяльність українського вченого й письменника Юрія Балеги.

У розділі “Хроніка” міститься інформація про Міжнародний «круглий стіл» на тему: «Розпад Австро-Угорської монархії та проблеми національного державотворення в Центрально-Східній Європі. До 100-річчя утворення ЧСР, УНР, ЗУНР та відродження Польської держави» і чергове засідання Комісії істориків України й Словаччини.

НАУКОВІ СТАТТІ

УДК 725.96-027.252-043.86»634»(091)

VÝVOJ NAJSTARŠÍCH PRIEKOPOVÝCH OHRAZENÍ V POČÍATKOCÍCH NEOLITIZÁCIE ĽUDSTVA

Radovan RUSINKO (Prešov, Slovensko)

Русинко Радован. Еволюція найдавніших захисних ровів на ранніх стадіях неолітизації людства; 6 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 15; мова словацька.

Abstrakt. *Výskum problematiky, primárne smerujúci k poznaniu pôvodu, procesu vzniku a jednotlivých vývojových fáz neolitických priekopových štruktúr, či už v podobe prvých rozsáhlejších profánnych celosídľiskových ohrazení, alebo časovo synchrónnych „sakrálií“ kultového významu typu – Göbekly je špecifickou parciálnou témou, ktorá si zaslúži osobitnú pozornosť. Jedným z dôležitých krokov nášho bádania je preto snaha zachytiť a stručne popísať vybrané kultúrno-časové horizonty s tými najzásadnejšími stavebno-technickými architektonickými zmenami, prejavujúcimi sa v čiastočných, resp. celkových úpravách pôdorysu, morfológie a využitia daných objektov (dispozícia – architektonika – funkcia) počas dejinného vývoja ranného neolitu, čo malo za následok zmeny, ako v štruktúre väčšiny neolitických sídlisk, tak v kultúrno-spoločenských otázkach v rámci neolitických kolektívov ako takých.*

Kľúčové slová: *kruh, priekopa, ohrazenie, opevnenie, neolit.*

Úvod

Ohradzovanie prehistorických kultových miest a stálych ľudských sídlisk je „imanentný fenomén ranoneolitických kultúr“, ktorý sa z oblasti Blízkeho východu (Anatolia), cez Balkán rozšíril až za Dunaj do širšieho priestoru strednej a severozápadnej Európy [1, s. 81]. S rozvojom neolitickej civilizácie nadobúdajú prejavy ľudskej činnosti monumentálnych rozmerov, ktoré v neskorších obdobiach prerástli do me-

galitickej podoby. S postupujúcim spoločenským vývojom sa tendencia k „monumentalizmu“ [2, s. 37, 90] prejavovala stále vo väčšej miere, až nakoniec môžeme hovoriť o tzv. „megalitizácii“ ľudskej spoločnosti [3, s. 196]. Táto idea „monumentalizmu“, respektíve „megalitizmu“ postupovala globálne z južných priestorov na Prednom východe, severnou a západnou trasou do vnútrozemia. Cesta „monumentalizmu“ Balkánom do strednej Európy, a následne k severu a severozápadu je relatívne staršieho dátá, i keď do periférnych končín severnej a severozápadnej Európy dospieva až v období stredoeurópskeho eneolitu.

Na Prednom východe sa už od tamojšieho neolitu, zhruba v druhej polovici 9. tisícročia p. n. l. začínajú vytvárať oválne/kruhové, často hradbou opevnené osady tzv. anatólskeho typu. Išlo o primárne defenzívne fortifikácie s nepravidelným pôdorysom, určené k ochrane stálych sídlisk, respektíve o vymedzenie takéhoto priestoru s väčšou koncentráciou obytných objektov [4, s. 4-5].

V celosvetovom kontexte sa za ideovo najstaršiu striktnu kruhovú monumentálnu architektúru považujú unikátne religiózne centrá typu Göbekli (lok. Göbekli Tepe, Hanzan Tepe, Karhan Tepe, Beşik-Tepe, Körtik Tepe) v JV Turecku, datované do najstaršieho obdobia staršej fázy tzv. akeramického neolitu (Proto-Neolit A – PPNA) v rámci kultúry Natufián (cca. 9800 p. n. l.); [5, s. 239-256]. Spoločným rysom uvedených lokalít je výstavba veľkých, zastrešených, oválnych kruhových svätín s príznačnými nosnými T piliermi (výška 2,5 – 7,5 m). V rámci staršej fázy výstavby sa analogické lokality predpokladajú aj na lok. Karahan Tepe. Iba s výnimkou Hanzan Tepe neboli v rámci daných sídlisk preukázané stavby obytné, čo je jedným z hlavných dôvodov, prečo sú dané lokality primárne považované za strediská religiózných aktivít, bez stáleho osídlenia [6, s. 258-260].

S určitou dávkou opatrnosti by sme tak uvedené kruhové centrá, ako miesta určitého „genius loci“ lovecko-zberačských komunít mohli vnímať aj ako istý pravzor mladšej rondelovej architektúry [8] stredoeurópskeho neskorého neolitu. Do úvahy sa neberie len vymedzená striktna kruhová dispozícia stavieb, ale najmä ich predpokladaná funkcia, ktorá na základe rozboru celkovej morfológie architektoniky, a tiež reliéfneho dekóru s bohatou naturalistickou zoomorfnou a symbolickou výzdobou zachytenou na precízne opracovaných vápencových T

pilieroch je evidentne religiózneho charakteru s citelným sociokultovým nádychom predneolitických kolektívov [6, s. 240-243]. Prínosom výskumu v Göbekli Tepe je tiež zistenie, že práve najstaršie svätyne sú paradoxne architektonicky najvyspelejšie a následná úroveň prevedenia mladších stavieb v priebehu času paradoxne upadá [5, s. 254]. V rovnakej oblasti v rámci neskorej fázy akeramického neolitu (PPNB) je možné sledovať postupný prechod od objektov s prísne okrúhlym pôdorysom (napr. levantský typ domu) k pravouhlým sídliskovým stavbám (typu Nevalı Çori), i preto je možné dispozične kruhovú architektúru vo všeobecnosti prijímať ako predlohu neskoršej architektúry pravouhlej [7, s. 391]. V danom priestore sa v budúcnosti predpokladajú aj ďalšie významné objavy s veľkou dávkou pravdepodobnosti aj starších kultových centier analogického typu.

Za dodnes najstaršie „defenzívne“ celosídliskové priekopové ohradenie v oblasti Blízkeho východu sa považuje lok. Jericho, kde po roku 9500 p. n. l (staršia akeramická perióda – PPNA) vznikla rozsiahla opevnená osada (cca. 2,4 ha), resp. akési prvé „protomesto“ ohradené masívnou oválnou priekopou a kamennou murovanou hradbou s „cimbúriami“. Vo vnútri areálu sa nachádzalo približne 70 obytných domov s kamennou podlahou a stenami omazanými mazanicou. Sídlisko obývalo približne 900 a viac obyvateľov [9, s. 77].

V priebehu uplynulých desaťročí bolo prehodených a následne prezentovaných množstvo alternatívnych hypotéz o funkcii takéhoto rozsiahleho priekopovo-kamenného opevnenia, z ktorých sa do všeobecného povedomia najviac dostala teória Ofer Bar-Yosefa. Ten pokladá fortifikačný účel danej architektúry za sekundárny a ohradenie považuje primárne, ako protipovodňovú zábranu, so silným sociálnym a religióznym nádychom [10, s. 160-161]. Či budeme považovať dané ohradenie za primárne defenzívne [11, s. 157-160]. resp. s multifunkčným rázom je vhodné mať na pamäti, že tieto aspekty sa v tomto kontexte podstate navzájom nevyklučujú, ale naopak dopĺňajú a prelínajú.

S hradbami a priekopou opevnenými sídliskami sa podľa archeologických nálezov stretávame aj v rámci svojrázneho záverečného stupňa akeramického neolitu na Cypre, kde boli odkryté opevnené výšinné sídliská Tenta (cca. 8300 – 8000 p. n. l.) a Khirokitia (cca 6000 p. n. l.); [12, s. 128–130].

O niečo mladšie, systematicky opevnené sídliskové areály, evidované v západnej a južnej Anatólii (napr. Hacilar), časovo synchrónne s priekopou a múrom ohradenými osadami na úrovni kultúry Sesklo v Thesálii (cca. 5500 p. n. l.) sú naopak považované za štruktúry primárne sídelno-ohradzovacie, sekundárne využité priekop za účelom odvodnenia sídliskového areálu, podobne ako tomu bolo na lok. v Jerichu rovnako nie je vylúčené [13, s. 183]. Vyspelá kamenná architektúra obranných fortifikácií obopínajúcich akropolu Seskla, kde konštrukcia ohradenia bola tvorená tradičným stavebným schématom: priekopa + kamenný múr z nepálených tehál, patrí ku kľúčovým, prevažne z hľadiska počiatkov rozvoja neolitickej urbanizácie. Išlo hlavne o priestorové riešenie, kedy vyvýšený, kamennými hradbami mohutne opevnený tell s obytnými objektami (pravdepodobne vládnucích elít) tvorí klasickú akropolu (rozloha 0,5 ha) týčiacu sa nad plochým sídliskom (tzv. dolným mestom o rozlohe cca. 10 ha) ostatného obyvateľstva sídliska [13, s. 176]. Takáto dispozícia husto zastavanej plochy, tvorenej tzv. „dolným mestom“ a „akropolou“ o niečo neskôr vytvorila aj charakteristickú dispozíciu tých najvýznamnejších starovekých miest doby bronzovej (napr. Trója); [9, s. 80].

Neskorý neolit v Grécku na prelome 6. a 5. tisícročia bol v južnej Thesálii charakteristický úpadkom vyššie zmienenej kultúry Sesklo s následným rýchlym nástupom kultúry Dimini. Takýto proces zreteľne demonštruje situácia na akropole Seskla, kde vývoj danej osady skončil mohutným požiarom [13, s. 123-124]. Tá bola nahradená komplexnejšími fortifikáciami a stavbami megaronového typu prináležiacimi už ku kultúre Dimini. Tento jav je možné považovať za dôkaz dobytia a ovládnutia daného areálu príslušníkmi v celku novej kultúry [14, s. 165-166]. Pre kultúru Dimini bol charakteristický podobný architektonický koncept s akropolou chránenou koncentrickými priekopovo-kamennými fortifikáciami a veľkou chrámovou, resp. palácovou megaronovou stavbou, umiestnenou na vrchole tellu [13, s. 177].

V konečnom dôsledku je možné uvedené hradbou opevnené areály Sesklo a Dimini považovať za husto osídlené a v určitú dobu si navzájom konkurujúce regionálne centrá s akýmsi výstavnými akropolami. Rovnako aj pre o niečo mladšie balkánske tellové sídliská sú často typické mohutné drevohlinené hradby, doplnené priekopou. V najstar-

šom horizonte mávali zväčša oválny, alebo tiež, podobne ako anatolský Hacilar, kvadratický alebo rektangulárny pôdorys, ktorý sa však vďaka postupnému narastaniu tellu postupne mení v striktné kruhový, respektíve oválny tvar s hortitým profilom priekopy tvaru písmena V, tzv. Spitzgraben [15, s. 18-20].

Záver

V širších súvislostiach môžeme dispozične oválnu, resp. kruhovú architektúru pokladať za organický spoločenský jav, vychádzajúci zo vzdialenejších juhovýchodných tradícií. Rozumejú sa tradície vzdialené ako časovo, tak priestorovo a podiel sekulárneho, respektíve sakrálneho účelu pri týchto objektoch nemusel byť v danej dobe vôbec odlišný. V takýchto intenciách uvažovania by princíp kruhovo/oválnej dispozície akejkoľvek stavby mohol byť prisudzovaný ako spomínaným vzdialenejším tradíciám Predného východu, tak tradícii staršej „predneolitckej“ – mezolitickej. Znalosti poľnohospodárstva, opracovávanie dreva, chovu dobytka, ale aj hlbokých vedomostí priestorových vzťahov (geometrie a statiky) boli v neskorších obdobiach neskorého neolitu do strednej Európy prinesené ako z časti hotové vzory z juho-východu a museli byť len adaptované pre miestne pomery. Výsledkom tohoto bola výstavba prvých rozsiahlych, priekopou opevnených osád, a neskôr unikátnej multifunkčnej kruhovej priekopovej „sociokultovej“ architektúry – rondelov neskorého neolitu stredného Podunajska.

Zoznam použitej literatúry:

1. Höckmann, O. Frühneolithische Einhegungen in Europa // JfMV 73, – S. 57-86.
2. Kovárník, J. K významu pravěkých kruhových příkopů. Úvahy k hospodářství, náboženství a organizovanosti starých zemědělských civilizací, Brno: Moravskoslezský archeologický klub 1997. – 108 s.
3. Renfrew, C. Die Megalith-Kulturen // Siedlungen der Steinzeit. Haus, Festung und Kult, Heidelberg: Spektrum, 1989. – S. 192-202.
4. Özkaya, V. Excavations at Körtik Tepe. A New Pre-Pottery Neolithic Site in Southeastern Anatolia // The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, NEO-LITHIC 2/09, Diyarbakir: Dicle University 2009. – S. 3-8.

5. Schmidt, K. Göbekli Tepe – the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavation with a special focus on sculptures and high reliefs // Documenta Praehistorica XXXVII, 2010. – S. 239-256.
6. Çelik, B. Hanzan Tepe in the light of the new finds // Documenta Praehistorica XXXVII, 2010. – 257-268.
7. Sicker-Akman, M. Die Rundhütte als Ursprung Zur Entwicklung erster runder Hütten zum geregelten Rechteckbau. // Studia Internationale Archäologie honoraria 12, Rahden, 2001. – S. 389-394.
8. Poznámka autora: Na samom počiatku nesporného neolitu (4800-4300 p. n. l) bolo pre región stredného Podunajska (južná Morava, Dolné Rakúsko, severná Panónia, JZ Slovensko) príznačné budovanie osobitého typu tzv. „sociokultovej architektúry“ – rondelov, v nemeckej literatúre často uvádzanej ako „Kreisgrabenanlagen“, pričom pod pojmom „sociokultová architektúra“ v užšom slova zmysle rozumieme, veľký alebo menší – stavebne náročnejší, drevo-hlinitý, viac-menej kruhový priekopovo-palisádový areál. Po technickej stránke sa rozumie areál, exaktne viac-menej pravidelného kruhového/elipsovitého (často na juhu mierne splošteného) pôdorysu, ohraničený masívnou jednoduchou, často i viacnásobnou (podľa J. Petrascha viac ako 1,70 m hlbokou, v princípe však ďaleko hlbšou) lievikovitou priekopou so spodným hrotom tzv. „Spitzgraben“. Takáto priekopová štruktúra, resp. systém koncentrických priekop s priemerom dlhšej osi (cca 70 – 360 m) je spravidla obohnáný palisádou, alebo sústavou prstencov a palisád (z vnútornej strany priekopy), vymedzený patričným počtom (4) astronomicky orientovaných vchodov; predpokladá sa voľná vnútorná plocha takto vymedzeného priestoru a naopak prítomnosť pridruženého sídliska v blízkom okolí rondelu; existencia tzv. solitérnych rondelov (bez okolitého sídliska) je sporná.
9. Dufek, J. Vesnice, či již město ? Neolit a počátky urbanizace Evropy // Antropowebzin 2/2014. – S. 75-90.
10. Bar-Yosef, O. The walls of Jericho. An alternative explanation // Current Anthropology 27/1996. – S. 157-162.
11. Kenyon, K. The Walls of Jericho. An alternative Interpretation // Current Anthropology 27/1986. – S. 157-162.

12. Mithen, S. Konec doby ledové. Dějiny lidstva od r. 20 000 do r. 5000 př. Kr. Brno, 2006. – 733 s.
13. Theocharis, R. D. Neolithic Greece. Thessaloniki, 1973. – 356 s.
14. Runnels, N a kol. Warfare in Neolithic Thessaly // Hesperia 78, 2009. – S. 165-194.
15. Todorova, H. Kupferzeitliche Siedlungen in Nordostbulgarien. Passau, 1982. – 233 s.

THE GENESIS OF THE OLDEST DITCH ENCLOSURES AT THE BEGINNING OF NEOLITHIZATION OF HUMANITY

Radovan RUSINKO (*Prešov, Slovensko*)

Abstract. *Research of issue, primarily leading to knowledge of origins, creation process and the individual evolution phases of Neolithic ditch structures, whether in the form of the first larger profane settlements enclosures or somewhat time synchronous Central Europe “sacral area” typu – Göbekly is a specific partial theme, that deserves a special attention. One of the important steps of our research is therefore trying to capture and briefly describe selected cultural-time horizons with the most substantial construction – technical architectural changes, manifesting in partial or total adjustments of the ground plan, morphology and the use of this objels (layout – architectonics – function) during the historical progress. All of this is likely as a result of the changes as in the structure of the most Neolithic settlements and also in cultural and social issues within Neolithic collectives as such.*

Keywords: *circle, ditch, enclosures, fortification, Neolithic.*

УДК 902 (477.87)

ВИХОДЕЦЬ ІЗ ПРИКАРПАТТЯ – УЧАСНИК ПРАЗЬКОЇ ШКОЛИ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЇ

Павло ПЕНЯК (Ужгород, Україна)

Пеняк Павло. Вихідець із Прикарпаття – учасник празької школи української археології; 6 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 13 + 1 фото; мова українська.

Резюме. У статті розглядаються окремі віхи із життя та наукової діяльності чеського археолога українського походження, знаного славіста, медієвіста Івана Борковського – одного із учасників празької школи української археології.

Ключові слова: Іван Борковський, празька школа української археології, археологічні розкопки, празький тип слов'янської кераміки, Празький град.

У вересні 2017 року українська і чеська громадськість, наукова спільнота відзначила 120-річницю від дня народження відомого вченого-археолога, славіста, медієвіста Івана Борковського, активного учасника празької школи української археології. Празькою школою умовно називають тих істориків і археологів, які залишили Україну в 20-х роках ХХ ст. і певний час працювали у Чехословаччині, зокрема, в Празі. Це лише формальна ознака. Більш суттєвим об'єднавчим чинником, на думку відомого славіста-мовознавця, історика української літератури, активного учасника наукового та культурного життя української еміграції Ю.Шевельова (Шереха), була віра в українську національну духовність, котра мала привести до здобуття державності, «ідеологія сильної, «не вгнутої» людини, аристократа, державника, войовника, лицаря, архітекта недосяжно високих надщоденних веж, майстра двосічного меча» [9, с. 447].

Життєвий і науковий шлях І.Борковського в тій чи іншій мірі висвітлюється в роботах Л.Крушельницької, В.Петегирича, Я.Левкуна, Т.Романюка, Я.Філіпа та багатьох інших [2; 6; 3, 4, 5; 7; 13]. Правда, не до кінця з'ясованою залишається діяльність ученого на Закарпатті наприкінці 30-х років минулого століття.

Іван Борковський (8.09. 1897 – 17.03. 1976) був вихідцем з Прикарпаття, народився в селі Чортівець на Городенківщині. Протягом 1918 – 1919 років він боровся у лавах Української галицької армії (УГА) за державний суверенітет Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР), пройшов шлях від піхотинця, січового стрільця до чотаря УГА. Після поразки національно-визвольних змагань майбутній вчений був інтернований, а далі емігрував до Чехословаччини, оселившись у Празі. Вона, за висловом О.Олеся, була «колискою української свободи, політичним, науковим та культурним осередком української духовності» [3, с. 57]. Тут у 1920 році І.Борковський завершив гімназійні студії і вступив спочатку до Педагогічного інституту ім. М.Драгоманова, а потім на філософський факультет Карлового університету. Під час навчання в університеті його наставниками стали всесвітньовідомий славіст академік Любор Нідерле, а також професори А.Стоцький, Е.Шімка, Й.Шраніла. Це і визначило подальшу долю І.Борковського. З квітня 1923 року він працює волонтером в Державному археологічному інституті Чехословацької академії наук [4, с. 183].

В університеті І.Борковський зосередив увагу на проблемі пізнього неоліту і його магістерська робота (1928 – 1929) була присвячена культурі шнурової кераміки (археологічна культура пізнього енеоліту, поширена у лісовій і лісостеповій зонах Північної і Східної Європи наприкінці III – середини II тис. до н.е.) Центральної Європи «Vychodni oblast kulturni a otazka šnurove keramiky» [13, s. 430]. Тут він торкнувся проблеми походження неолітичної і культури шнурової кераміки, вказавши на їх східні мотиви і підґрунтя. На той час це було перше дослідження такого роду, адже всі попередні знання про культуру задовольнялись лише загальною картиною. Ряд німецьких археологів, таких як Г.Коссіна, М.Еберт, К.Шухардт вважали, що носії шнурової кераміки походили з Німеччини. Натомість І.Борковський дійшов вис-

новку, що найбільш ранні старожитності цієї культури з'явилися не на заході, а на Середньому Подніпров'ї, Волині, Прикарпатті [1, с. 1]. Хоч рукопис і не був надрукований, але свідчив про становлення І. Борковського як вченого-археолога. Магістерська робота стала основою для появи цілого ряду студій, в яких автор не оминув і проблему особливостей культури шнурової кераміки та її елементів в Східній Європі, зокрема, на теренах України. Інтерес вченого до вивчення культури не припинявся навіть тоді, коли він став маститим вченим, а поле наукової діяльності поширилось на слов'янську добу і раннє середньовіччя. Тоді ж він став автором кількох праць, що стосувалися артефактів цієї культури на теренах України. Серед них «Шнурова кераміка в Україні» на французькій мові і «Знахідки в Майкопі та їх інтерпретація» [2, с. 641].

У 1932 році після габілітації І. Борковський отримав звання приват-доцента й зайняв місце асистента на кафедрі передісторичної археології. Пізніше отримав посаду професора-неординатора (1936) та професора-ординатора (1939) зі спеціальності «передісторія та історія етнології». Протягом 1939 – 1940, 1941 – 1943 років обіймав посаду ректора Українського вільного університету (УВУ) [5, с. 122 – 123].

І. Борковського можна вважати одним із фундаторів вивчення епохи бронзи, зокрема, такого важливого елементу матеріальної культури як бронзові скарби на теренах Закарпаття (Підкарпатська Русь). У 1934 році вийшла стаття, в якій подано опис трьох скарбів: з Обави Мукачівського, Анталовець Ужгородського районів і Великого Березного [12, с. 1 – 5]. Кожний зі скарбів датувався з приведенням аналогій відповідним періодом доби бронзи.

Скарб з Анталовець виявлено у 30-х роках ХХ ст. Первісна кількість предметів невідома. Ймовірно, що це частина великого скарбу, яка у 1931 році потрапила у Чеський національний музей у Празі. Серед переданих речей фібула розеткоподібного типу зі стержнем; пасок із бронзової бляхи зі зламаним кінцем; уламок паска з трьома отворами, орнаментований крапками; вузький пасок з листової бронзи без орнаментации. Скарб з Великого Березного знайдено у 30-х роках минулого століття в околиці се-

лища. Частина скарбу (шість предметів) потрапила до Чеського національного музею. Серед них кельт з горизонтальною втулкою, зміцнений рельєфними ребрами; два пошкоджені кельти з дзьобоподібною втулкою; ніж з втулкоподібним руків'ям; долото з орнаментованою втулкою; меч липтавського типу.

Скарб з Обави зафіксовано у 1928 році в околиці села. Він містив 27 предметів, 5 з яких було подаровано в канцелярію президента Чехословаччини, а інші 22 потрапили у фонди Мукачівського земського музею. Серед них два серпи з кнопкоподібним виступом на п'ятці; кельт з горизонтальною втулкою; п'ять кельтів з дугоподібною втулкою; уламок від серпа з плоским прямокутним руків'ям; масивний орнаментований браслет із зімкнутими кінцями, в якого внутрішня поверхня плоска, а зовнішня – кругла; чотири великих тонких браслети з розімкнутими кінцями; три еліпсоподібні браслети; сім круглих браслетів; три уламки від дископодібного злитка бронзи-сирцю. Скарби з Обави і Великого Березного датуються перехідним періодом від доби пізньої бронзи до гальштатської епохи, скарб з Анталовець – другою фазою IV доби бронзи і початку гальштатської за П.Рейнеке [12, с. 5]. Наукова розвідка І.Борковського започаткувала серію публікацій про бронзові скарби Підкарпатської Русі, які на основі аналізу предметного (видового і типологічного) складу скарбів датували кожний окремо взятий скарб.

У другій половині 30-х років ХХ ст. І.Борковський неодноразово перебував у Закарпатті з метою створення тут закордонного проводу ОУН, володів певним авторитетом у провідників українського націоналістичного руху. Це впливає з документів-спогадів Юліана Химинця – керівника екзекутиви ОУН у Закарпатті протягом 1932 – 1938 років [8, с. 4] Під час буремних подій Карпатської України чеські українці організували у Празі при Центральному союзі українських організацій Чехословаччини комітет оборони Карпатської України. Його активним учасником був і І.Борковський.

З 1925 року вченому доручають цікаву ділянку роботи: вивчення кераміки Празького граду. Це стало підґрунтям для подальшого більш глибокого опрацювання слов'янської кераміки від перших століть I тис. н.е. до середньовіччя. На теренах Пра-

ги вчений провів розкопки у храмі Святого Віта (1925), костьолі Яна Прадла на Малостранській площі (1935), Лоретанській (1934 – 1935), Градчанській площах (1944), Левого Градця (1940, 1947 – 1954), площі та собору Святого Їржека (1959 – 1963) [4, с. 185]. Результатом цих робіт стала не тільки публікація нових знахідок, але й дослідження окремих сторінок історії слов'янської минувшини: матеріальної і духовної культури слов'ян, проблем соціальної структури тогочасного суспільства.

Одним із вагомих наслідків інтенсивної пошукової діяльності І.Борковського стала поява роботи «Давньослов'янська кераміка в Центральній Європі», яка для слов'янської археології мала важливе значення. Її перший розділ вийшов в «Pamatkach archeologickusk», а цілком побачила видавничий світ у 1940 році [11]. Вперше на основі типологічного аналізу було дано визначення і введено до наукового обігу празький тип слов'янської кераміки як свідчення найдавнішого заселення слов'янами Центральної Європи не пізніше VI ст. н.е. Її витоки вчений шукав у більш ранній період, так як був переконаний у давньому заселенні слов'янами Центральної Європи.

Ім'я І.Борковського пов'язується також з дослідженням двох найбільш визначних місцезнаходжень, які є свідками зародження чеської держави та її стародавньої історії: Празького граду і Левого Градця [7, с. 48]. Для вивчення цих об'єктів у структурі Інституту археології Академії наук Чехословаччини створюється група, керівником якої було призначено І.Борковського. Розкопки резиденції династії Пшемисловців на Лівому Градці розпочалися ще перед Другою світовою війною і тривали до 1954 року. Їх результати були опубліковані в ряді монографій: «Levy Hradec. Nejstarši sidlo Přemyslovcu», « Pražský hrad v době přemyslovských knížat», « Svatojiřska bazilika a klášter na Pražském hrade»[13, s. 431]. У першій з них дається реконструкція місцеперебування (резиденція) династії Пшемисловців, ротонди, закладення якої автор відносить до другої половини IX ст., князівського палацу, кріпосних стін. Вони свідчать не тільки про значення цієї місцевості в давнину, але й про техніку будівництва того часу, професійну майстерність будівничих. Цій тематиці була присвячена і його докторська дисерта-

ція, захищена в Інституті археології Чехословацької академії наук у 1960 році «Pražský hrad ve světle nových výzkumů». Роком пізніше вчений був удостоєний вченого ступеня доктора наук [6, с. 87].

Іван Борковський вніс вагому лепту в становлення як чеської, так і української археології, створив свою археологічну школу, на прикладі якої вчилася не одне покоління археологів. Праці вченого і сьогодні є вагомим підґрунтям для вивчення слов'янської проблематики, середньовічної кераміки, давнього минулого Праги і Празького граду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль І. Академік І. Борковський походив із Вікторова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.galslovo. if. ua /index_old.php?st=2196](http://www.galslovo.if.ua/index_old.php?st=2196).
2. Крушельницька Л. Праця українських археологів в еміграції (В. Щербаківський, Л. Чикаленко, І. Борковський) / Лариса Крушельницька // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці Археологічної комісії. – 1998. – Т. ССXXXV. – С. 638 – 642.
3. Левкун Я. Археолог Іван Борковський: повернення у славі в Україну / Ярослав Левкун. – Снятин, 2007. – 123 с.
4. Левкун Я. І. Іван Борковський – європейський вчений, твій син, Україно // Інтелігенція і влада. – 2010. – Вип. 19. – С. 177 – 192.
5. Левкун Я. Іван Борковський та український науковий світ Праги // Схід. – 2012. – № 2. – С. 121 – 126.
6. Петегирич В. Іван Борковський – видатний археолог з Прикарпаття / Володимир Петегирич // Постаті української археології. – Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 1998. – Вип. 7. – С. 86 – 87.
7. Романюк Т. Наукова діяльність Івана Борковського в Чехословаччині // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2008. – Вип. 12. – С. 45 – 49.
8. Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http // exlibris. org. ua / zakarpattia/ r 12. html](http://exlibris.org.ua/zakarpattia/r12.html). – С. 4.
9. Шерех Ю. / Юрій Шерех. Третя сторожа. – К., 1993. – 461 с.
10. Borkovsky I. Šňurova keramika v Ukrajine // Obzor Prehistoricky. – Praha, 1930 – 1931. – Т. IX. – С. 89 – 148.

11. Borkovsky I. Slovanska keramika ve středni Evrope. – Praha, 1940. – 98 s.
12. Borkovsky I. Tři hromadné nálezy bronzů z Podkarpatské Rusi // Památky archeologické. – 1934/1935. – IV – V (dil. XXXX). – S. 1 – 5.
13. Filip J. Ivan Borkovsky // Archeologické rozhledy. – 1967. – XIX. – 4. – S. 429 – 432.

Частина скарбу із с. Обава Мукачівського району.

SUBCARPATHIAN-BORN PARTICIPANT OF THE PRAGUE SCHOOL OF UKRAINIAN ARCHEOLOGY

Pavlo PENYAK (Uzhhorod, Ukraine)

Summary. *The paper is devoted to the life and research activity of Ivan Borkovsky, a Ukrainian-born Czech archeologist, slavist and mediaevalist, one of the participant of the Prague school of Ukrainian archeology.*

Key words: *Ivan Borkovsky, Prague school of Ukrainian archeology, Prague type of the Slavic pottery, excavations, Prague castle.*

УДК 94 (437) "14/15": 327

ЧЕСЬКО-ТУРЕЦЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ ЗА ПРАВЛІННЯ ВЛАДИСЛАВА II ТА ЛЮДОВІКА II ЯГЕЛЛОНІВ (КІНЕЦЬ XV– ПЕРША ЧВЕРТЬ XVI СТ.)

Ярослав АНДРУСЯК (Ужгород, Україна)

Андрусяк Ярослав. Чесько-турецьке протистояння за правління Владислава II та Людовіка II Ягеллонів; 8 сторінок, кількість бібліографічних джерел 41, мова українська.

Резюме. У статті розкрито чесько-турецьке протистояння за часів правління Владислава II та Людовіка II Ягеллонів. Невдала внутрішня політика представників чесько-угорської лінії династії Ягеллонів призвела до втрати підтримки серед чеських панів, угорських магнатів та представників містян. Кульмінацією протистояння стала битва при Могачі (29 серпня 1526 р.). Наслідком «Могачької катастрофи» було не лише захоплення значної частини Угорщини турками і встановлення їх гегемонії у цьому регіоні, але й вимерла чесько-угорська лінія династії Ягеллонів.

Ключові слова: битва при Могачі, Владислав II Ягеллон, Людовік II Ягеллон, Фердинанд I Габсбург, Сулейман I Кануні, пани.

Представниками чесько-угорської династичної лінії Ягеллонів були Владислав II (1471–1516) і Людовік II (1516–1526) Ягеллони. У 1471 р. Владислава II було обрано на чеський престол, а з 1490 р. він здобув угорську корону [1, с. 13; 2, с. 128].

У зарубіжній історіографії проблема боротьби з турецькою агресією розглядається в контексті висвітлення міжнародних відносин провідних держав Європи. Значну увагу дослідники приділяють зовнішній політиці Угорського королівства та битві при Могачі. Вивченням цієї проблеми займалися: Ф. Палацький (Palacký) [29, 30], В. Чехура (Čechura) [14], І. Зомборі (Zombori) [41], З. Вібірал (Vybiral) [39], Й. Сабо (Szabó) [34], А. Мезеіова (Mezeiová) [25], Ф. Дворнік [3] та інші. Окремі аспекти боротьби з турецькою

експансією розкриваються і в деяких працях вітчизняних істориків: Л. Зашкільняка [6], Я. Товтин [11], О. Звягіної [4].

Однак у вище вказаних дослідженнях мало уваги приділено чесько-турецьким відносинам. Саме тому мета нашої публікації полягає у спробі дослідження чесько-турецького протистояння за часів правління представників чесько-угорської династичної лінії Ягеллонів.

Джерельною основою для написання нашої наукової студії послужили документи, опубліковані у збірниках «Джерела з історії Словаччини і словаків» та «Могач». У 2005 р. під редакцією П. Дворжака був виданий збірник документів «Джерела з історії Словаччини і словаків». Значний матеріал містить том VII, розділ «Турки в Угорщині», у якому знаходимо інформацію про «Могачку катастрофу» та її наслідки [28; 35]. Важливим джерелом із теми дослідження є збірник «Могач», укладений Й. Сабо у 2006 р. Насамперед нас цікавили повідомлення щодо битви під Могачем у 1526 р. [11; 26; 33]. Не менш важливий матеріал містять збірники документів «Архів Чеський» та «Із давніх літописів чеських» [38; 40]

Щоб краще зрозуміти міжнародну ситуацію станом на поч. XVI ст., потрібно розкрити політику провідних держав Європи. Насамперед відзначимо, що завойовницькі наміри Турецької імперії покращувала ворожнеча між провідними монархами Європи. Франція та Венеція підтримували дипломатичні відносини з Туреччиною. Спільним їх ворогом була династія Габсбургів на чолі з імператором Карлом V Габсбургом (1519–1556) [7, с. 153].

Протистояти турецькій агресії намагалася Папська держава. Ідею хрестового походу популяризували Лев X Медічі (1513–1521) та Клемент VII Медічі (1523–1534), однак їх політика була хитка і вони лавірували між французьким королем та імператором [7, с. 154]. Схожі позиції займали Польське королівство на чолі з Сигізмундом I Старим (1507–1548) та Московія на чолі з великим князем Васиєм III (1505–1533). Обидві держави ворогували між собою і не бажали загострювати стосунки з Турецькою імперією [7, с. 156–157].

На поч. XVI ст. Владислав II мав проблему, що загрожувала його владі, а саме: протистояння з Турецькою імперією. Незважаючи на досить мирний характер султана Баязида II (1481–1512), кровавих сутичок уникнути не вдалося. У 1491 р. турки напали на сербські землі. Ситуацію ускладнювали і міжусобні війни між місцевими володарями. Так, сербські деспоти в еміграції Джордже Бранковіч (1486–1492), Іоан Бранковіч (1492–1502) та Лорінц Уйлак – володар Мачви (1477–1492) замість того, аби протистояти туркам, вели міжусобну війну. У Хорватії бан Янош Корвін (1473–1504) був змушений воювати з прихильниками Максиміліана I Габсбурга (1486–1519). Все це ускладнювало звільнення Белграду від облоги турків (відступили 29 липня 1491 р.) [5, с. 236; 40, с. 267]. Навесні 1492 р. розпочався новий наступ турків. Однак, дізнавшись про готовність королівських військ, Баязид II, зважаючи на минулі поразки у Валахії і Трансільванії, відступив до Константинополя [3, с. 209]. Як наслідок, у 1495 р. було укладено перемир'я на три роки [5, с. 236].

Боснійські і сербські паші здійснювали постійні набіги на території Далмації, Штирії, Каринтії та Крайни. Декілька разів були безуспішні спроби захопити Белград. У 1500 р. Владислав II у боротьбі проти турецької агресії приєднався до союзу з королями Франції, Польщі та Папою Римським Олександром IV (1492–1503). За таких обставин війна з Туреччиною тривала протягом 1502 р. Як наслідок, 20 серпня 1503 р. було укладено Дунайське перемир'я на сім років [5, с. 236]. Згідно з перемир'ям, Угорщина відстояла всі свої володіння, але мала визнати право Туреччини збирати податки з Молдавії і Валахії [29, с. 350]. Протягом 1510–1513 рр. було укладено нове перемир'я на три роки. Незважаючи на перемир'я, Туреччина продовжувала становити небезпеку як для Угорського і Чеського королівств, так і для всієї Європи. Саме тому в 1514 р. в Угорщині було оголошено хрестовий похід проти Туреччини, однак, як нам відомо, все завершилося повстанням під проводом Дьєрдя Дожі. Зауважимо, що чеські стани реагували на проблеми свого короля в Угорщині дуже повільно і не поспішали надавати допомогу. Після цих подій ідея залучення народних мас до боротьби проти турецької загрози була відкинута [5, с. 237].

До нових військових сутичок справа дійшла в 20-х роках XVI ст. Новий султан Сулейман I Пишний або Кануні (Законодавець) (1520–1566) у 1521 р. почав наступ на Шабач і Белград (захопили 8 липня 1521 р. Шабач, 29 серпня 1521 р. Белград). За таких обставин Людовік II на з'їзді у Вормсі (Worms) просив допомоги у європейських правителів. Герцог Фердинанд I (1503–1564) обіцяв допомогти 3 тис. піхоти, а імператор і Папа Римський Лев X взагалі не надали допомоги. Польський король, перебуваючи в стані війни з Московією, теж не мав можливості надати війська. Однак Сулейман I, здобувши передові фортеці, повернувся до Константинополя [7, с. 160; 15, с. 424; 10, с. 67; 4, с. 74].

Серед чеських панів домінувала думка про те, що угорці неспроможні перемогти турків. Зауважимо, що ні передові чеські пани, ні князь Трансільванії не поспішали надавати допомогу королю. Можна стверджувати, що основною причиною затримки допомоги королю була його політика підтримки міського стану [14, с. 194–199; 27, с. 7; 41, с. 148].

Станом на 1522 р. знову постало питання захисту королівських земель. Обставини турецької агресії змусили зустрітися Сигізмунда I, Людовіка II та герцога Фердинанда I у жовтні 1523 р. у м. Завіденське Нове місто [41, с. 149–150]. Мета цієї зустрічі була подвійною. Перша – переговори щодо турецької небезпеки, друга – таємна – ліквідація неприятелів в оточенні короля Людовіка II. Планувався великий хрестовий похід проти турків, саме тому на зустріч приїхав кардинал Томмазо де Біо (1517–1534), легат папи Адріана VI (1522–1523). Він привіз суму грошей, взяту як кредит від родини Фуггерів (1493–1560, голова роду Антон Фуггер). Від короля Сигізмунда I приїхав польський канцлер Кшиштоф Шидловецький (1515–1532), а 21 жовтня 1523 р. до них приєдналася чеська знать: князь Карел Мінстерберзький, канцлер Адам із Градця, Войтех із Пернштейна, представник міського стану Ян Главса та інші. Записи цієї зустрічі залишилися таємницею [29, с. 532].

Гостро постало турецьке питання після того, як Сулейман I протягом літа 1524 р. захопив досить важливі фортеці, а саме: Печ (Pětikostel), Оршаву (Orschowa) та Северін (Caras-Severin). Це викликало обурення угорських станів бездіяльністю короля та його

оточення, які не змогли забезпечити належну оборону. Ходили чутки, що граф Янош Заполяї (1487–1540) та граф Темешський Петро з Періну спеціально залишили ці фортеці без достатньої кількості воїнів, щоб викликати невдоволення владою. Це призвело до розгортання суперечок між магнатами та шляхтою, що значно ускладнювало ситуацію. Відзначимо, що угорські стани так і не змогли дійти згоди і об'єднатися в період небезпеки [29, s. 563].

За таких обставин Людовік II намагався зібрати більшу кількість війська для оборони земель. Зокрема, відомі його листи чеським панам, представникам релігійних течій та Папі Римському. До чеських земель був відряджений посол із проханням надати військову допомогу. Пан Лев із Рожмітала відразу повідомив, що це питання потрібно вирішити на з'їзді у Празі [29, s. 564]. Про настрої, які панували серед вищих чеських станів, свідчить лист пана Лева від 22 червня 1526 р. своєму товаришеві: «Висилаю вам відповідь, яку дали пани празькі пану Цетрісові. Сподіваємося, що на бій проти турків не буде потреби йти» [38, s. 48]. Також 28 червня 1526 р. він писав пану Войтехові з Пернштейна, що з Буди вислано гроші на 4 тис. найманців, додавши: «Навіщо та піхота проти турків? Нехай служать нам. Ми маємо обороняти свої землі, тому мусимо бути готові». 7 липня 1526 р. пан Лев писав: «Ті, що були на з'їзді в Празі, вирішили допомогти королю» [38, s. 48]. На основі аналізу листів, можна стверджувати, що чеські стани не поспішали надавати військову допомогу королю.

Король Людовік II покладав великі надії на угорські й чеські війська. Вирушаючи з Буди, король розраховував на угорське військо – до 50 тис., з Чехії та Моравії – до 16 тис. У Фольдварі (Dunaföldvár), куди король прибув 28 липня 1526 р., на нього чекали дві погані новини: втрата Петроварадіна (Petrovaradin), який протягом 13-27 липня 1526 р. внаслідок облоги захопили турки, та затримання графа Заполяї і хорватів (останні мали вислати 5 тис. важкоозброєних рицарів та 10 тис. піхоти). Можна припустити, що Янош Заполяї затримався біля Затисся (приблизно 400 км від Могача) навмисно, з метою використати це у своїх подальших планах для здобуття угорської корони. Інша версія пов'язана з географічними особливостями Балкан. Слід зауважи-

ти, що точних даних про переміщення турецьких військ не було. Який напрямок обрали турки, стало відомо лише тоді, коли турецькі війська перейшли Балкани (основною метою була Буда). Таким чином, Янош Заполяї захищав шлях через Трансільванію, не знаючи напрямку переміщення турецьких військ [9, с. 13; 12, с. 93-94]. Незважаючи на те, що Янош Заполяї по суті не зміг надати допомогу, до короля приєднався його брат граф Дьєрдь Заполяї (1488–1526) з 5 тис. воїнів. До королівського війська також приєднався польський воєвода Леонард Гноєнські з 1500 воїнами (його послав король Сигізмунд I) [14, с. 199-200].

Основною перепорою та небезпекою для військ Сулеймана I був перехід через р. Драва, яка впадала в р. Дунай неподалік м. Осієк (хорв. Osijek). Однак, не зустрівши жодного опору в такому стратегічно важливому місці, турки, побудувавши наплавний міст, протягом 21-23 серпня 1526 р. переправилися через р. Драву. Зауважимо, що 8 серпня 1526 р. в Осієк був відправлений Іштван Баторі (1477–1534) з метою завадити переправі турецьких військ. Однак, місцева знать відмовилася підпорядковуватися Іштвану Баторі, аргументувавши це рішення тим, що вони збережуть війська для генеральної битви [9, с. 13-14].

Збір військ короля Людовіка II відбувся у Тольні (6-14 серпня 1526 р.), однак чисельність була менша, ніж очікувалося. Таким чином, королівське військо налічувало 25–28 тис. воїнів та 53–80 гармат. Його очолили архієпископ Пал Томорі (1475–1526), хорватський бан Ференц Баттьяні (1497–1566) та трансільванський воєвода Петро Переньї (1502–1548). 19 серпня 1526 р. військо стало табором під містечком Могач (угор. Mohács). Чисельність турецького війська становила 55–65 тис. воїнів, гармат нараховувалося 160 [39, с. 24-25; 14, с. 206].

На угорському військовому з'їзді було прийнято рішення не відступати, а дати бій на болотистій рівнині при Могачі, що знаходиться між р. Дунай і Драва [9, с. 13-14]. Сама битва при Могачі відбулася після обіду 29 серпня 1526 р. і завершилася за дві години цілковитою поразкою королівських військ, а король Людовік II, рятуючись втечею, загинув (потонув, перебираючись через дунайську затоку Челе (Csele-patak) [14, с. 206; 23, с. 30-31; 39, с. 73-

75; 8, s. 105]¹. За різними статистичними даними полягло 15–20 тис. осіб, натомість турки втратили 10 тис. Зауважимо, що після битви турки простояли цілу ніч, чекаючи підходу основних сил угорців. Сулейману I просто не вірилося, що проти нього могло виступити таке слабке військо [27, s. 8; 25, s. 8; 36, s. 119-120; 21, s. 108-109; 20, s. 59-60; 16, s. 493-495; 37, s. 402-403; 30, s. 130; 31, s. 142; 34, s. 133-176; 39, s. 34-55; 22, s. 93; 11, c. 34-35; 7, c. 160; 5, c. 238; 4, c. 74; 9, c. 16-27]. Усіх полонених за наказом Сулеймана I було страчено. Загинули архієпископ Салкан, Томорі (загалом 7 прелатів), Дьєрдь Заполяї, Ян Драгфі, Амврож Шаршень (загалом 28 панів і 500 шляхтичів) [28, s. 22; 33, s. 155-156; 35, s. 25; 13, s. 143; 17, s. 95; 19, s. 193; 9, c. 27]. Через два тижні 10 вересня 1526 р. турки захопили Буду. Зауважимо, що турецькі війська були зупинені лише під Віднем (1529 р.) [7, c. 161; 10, c. 69-70].

Поразка при Могачі мала серйозні наслідки для Угорського і Чеського королівства. Так, більшість дрібної і середньої шляхти підтримала Яноша Заполяї, а представники вищої шляхти підтримали Фердинанда I Габсбурга. У результаті політичних перипетій 5 листопада 1526 р. у Секешфегерварі угорським королем було обрано Яноша Заполяї [26, s. 234; 32, s. 44; 29, s. 570-572; 11, s. 35-36]. З'явилося Трансільванське князівство (залежало від Туреччини), а на іншій частині Угорщини виникла так звана Королівська Угорщина, у Чеському королівстві почала правити династія Габсбургів [24, s. 15; 14, s. 64-80; 18, s. 274]. Відзначимо цікавий збіг історичних обставин, пов'язаних з битвою при Могачі. У 1687 р. відбулася однойменна битва проти султана (напівукраїнського походження) Мехмеда IV Мисливця (1648–1687), внаслідок якої були звільнені угорські землі [7, c. 161].

Отже, невдала внутрішня політика представників чесько-угорської лінії династії Ягеллонів призвела до втрати підтримки серед чеських панів, угорських магнатів та представників міст. Не вдалося залучити в боротьбу проти турецької агресії пе-

¹ Детальніше про битву при Могачі див. : Vybiral Z. Bitva u Moháče / Z. Vybíral. – Praha : Havran, 2008. – 225 s.; Szabó J. Mohács / J. Szabó. – Budapest : Osiris, 2006. – 638 old.; Мохач – 1526 // 100 битв которые изменили мир. – М. : Де Агостини, 2014. – № 181. – 32 с.

редових монархів Європи та Папську державу. Чеська й угорська знать недооцінила рівень небезпеки та дбала більше про власні політичні й економічні інтереси. Людовік II, будучи королем двох королівств, був зраджений власними станами. Наслідком «Могоцької катастрофи» стало не лише захоплення значної частини Угорщини турками і встановлення їх гегемонії у цьому регіоні, але й вимерла чесько-угорська лінія династії Ягеллонів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак Я.Я. Династична боротьба за угорську корону в 1490 р. / Ярослав Андрусак // Шевченківська весна. Історія : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених. – К., 2008. – Вип. 6 : Частина 2. – Т. 1. – С. 12-14.
2. Андрусак Я.Я. Польсько-угорське протистояння на Кутногірському з'їзді 1471 року та позиція чеського дворянства / Ярослав Андрусак // Наукові записки Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Історія. – Тернопіль, 2009. – Вип. 1. – С. 125-131.
3. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації / Ф. Дворнік. – К. : Дух і літера, 2005. – 494 с.
4. Звягіна О. Формування нових особливостей політичного розвитку Центрально-Східної Європи. Боротьба за угорську та чеську корони у 1526 р. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 73-81.
5. История Венгрии : В 3 т. / Под ред. А.И. Пушкаш, В.П. Шушарина. – М. : Наука, 1971. – Т. I. – 643 с.
6. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 660 с.
7. Кримський А. Історія Туреччини / А. Кримський. – Київ-Львів : Олір, 1996. – 288 с.
8. Лаптева Л.П. История Чехии периода феодализма (X– середина XVII ст.). Учебное пособие / Л.П. Лаптева. – М. : Изд-во МГУ, 1993. – 159 с.

9. Мохач – 1526 // 100 битв которые изменили мир. – М. : Де Агостини, 2014. – № 181. – 32 с.
10. Петросян Ю. Османская империя / Ю. Петросян. – М. : Алгоритм, 2013. – 304 с.
11. Товтин Я. Суспільно-політичне становище словацьких земель у складі монархії Габсбургів (1526–1610 рр.) / Я. Товтин. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2011. – 160 с.
12. Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacobo Saboletto pápai titkárnak, Pozsony, 1526 szeptember 5. // Mohács / Szerkesztette János B. Szabó. – Budapest : Osiris kiadó, 2006. – Old. 93–94.
13. Brodarics István. Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár ütközetéről, 1527 // Mohács / Szerkesztette János B. Szabó. – Budapest : Osiris kiadó, 2006. – 134–155 old.
14. Čechura J. České země v letech 1437–1526. Jagellonci na českém trůně 1471–1526 / J. Čechura. – Praha: «Libri», 2012. – Díl II. – 423 s.
15. Dějiny Slovenska I. Do roku 1526 / S. Cambel. – Bratislava : Veda, 1986. – 534 s.
16. Duchem i mečem, čtení o slávě, velikosti a utrpení našeho lidu / F. Heřman. – Praha : «naše vojsko», 2007. – 778 s.
17. Fialová V. Znojmo a královna Marie, vdova po Ludovíku Jagellonském // Vlastivědný věsík moravský. – Brno, 1964. – Číslo 26. – S. 89–96.
18. Galandauer J., Honzík M. Osud trónu Habsburského / J. Galandauer, M. Honzík. – Bratislava : Obzor, 1987. – 392 s.
19. Kniha kral'ov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovakov / Zost. V. Segeš. Bratislava : Kleio, 1998. – 300 s.
20. Kolankowski L. Polityka ostatnich Jagiellonów // Kwartalnik Historyczny 25. – Lwow, 1911. – Č. 1. – S. 55–63, 201–232.
21. Kratke dejiny Slovenska / Zost. E. Mannova. – Bratislava : AEP, 2003. – 368 s.
22. Kvirenc J., Kunstová E. České dějiny do roku 1914. Historie v dokumentech / J. Kvirenc, E. Kunstová. – Liberec : Dialog, 2006. – 208 s.
23. Letz R. Náčrt dějin Uhorska a Maďarska. S osobitným zreteľom na maďarsko-slovenské vzťahy / R. Letz. – Bratislava : Polygrafia vedeckej literatúry a časopisov SAV, 1995. – 139 s.
24. Lukačka J. Pokusy Habsburgovcov o prienik do Uhorska v období stredoveku // Slovensko v habsburskej monarchii 1526–1918 / J. Baďurík, P. Konya. – Bratislava : Lana, 2000. – 122 s.
25. Mezeiová A. Stopy bitiek v Moháči // Historická revue 10. – 2005. – Roč. V. – S. 8.

26. Millenniumi magyar történet. Magyarország története a honfoglalástól napjainkig / Szerkesztette Tóth István-György. – Budapest : Osiris kiadó, 2001. – 733 old.
27. Mrva I. Jagelovec s puncom predčasnosti // Historická revue 10. – 2005. – Roč. V. – S. 6–7.
28. Opis nešťastnej bitky pri Moháči Mikuláša Ištvánfiho // Pramene k dejinám Slovenska a Slovakov VII. Turci v Uhorsku I. Život v Uhorskom kralovstve počas tureckých vojen od tragickej bitky pri Moháči až do Bratislavského snemu / Ed. P. Dvořák. – Bratislava : Literárne informačné centrum, 2005. – S. 22–24.
29. Palacký F. Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě / F. Palacký. – Praha : L. Mazáč, 1930. – Díl V. – 578 s.
30. Palacký F. Stručný přehled dějin českých doby starší (až po rok 1526) / F. Palacký. – Praha : Odeon, 1976. – 134 s.
31. Panek J., Tůma O. Dějiny Česých zemích / J. Panek, O. Tůma. – Praha : Karolinum, 2008. – 492 s.
32. Skladaný M. Slovensko ako suplent «Uhorskeho kralovstva» / Marián Skladaný // Priroda a spoločnosť. – 1970. – Ročník 19. – Číslo 3. – S. 40–45.
33. Sperfogel Konrád lőcsei városi tanácsos naplója (részlet) // Mohács / Szerkesztette János B. Szabó. – Budapest : Osiris kiadó, 2006. – 155–156 old.
34. Szabó J. Mohács / J. Szabó. – Budapest : Osiris, 2006. – 638 old.
35. Verný opis tureckej masakry po bitke pri Moháči // Pramene k dejinám Slovenska a Slovakov VII. Turci v Uhorsku I. Život v Uhorskom kralovstve počas tureckých vojen od tragickej bitky pri Moháči až do Bratislavského snemu / Ed. P. Dvořák. – Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005. – S. 25–26.
36. Veselý Z. Přehled dějin českého státu / Z. Veselý. – Praha : Přehled dějin českého státu, 1999. – 484 s.
37. Vojenské dejiny. Od 3500 př. Kr. Do r. 1700 / E. Dupuy, T. Dupuy. – Praha : Forma, 1996. – Díl I. – 667 s.
38. Vojtěchovi z Pernšteina o hájení spravedlivosti, prav, svobod zemských i vši vlasti. Na hradě Pražském 1526, 22. 3. / F. Dvorský (ed.) Dopisy pana Zdeňka Lva z Rožmitála z roku 1526 // Archiv Český 9. – Praha, 1889. – S. 48.
39. Vybíral Z. Bitva u Moháče / Z. Vybíral. – Praha : Havran, 2008. – 225 s.
40. Ze starých letopisů českých / [ze staročeského originálu převedli Jaroslav Porák a Jaroslav Kašpar]. – Praha : Svoboda, 1980. – 576 s.

41. Zombori I. Jagello-Habsburg kísérlet a török elleni háborúra 1523-ban // Közép – Európa harca a török ellen a 16. század első felében / I. Zombori. – Budapest, 2004. – S. 147–153.

**THE CZECH AND TURKISH OPPOSITION UNDER THE RULE OF
VLADISLAUS II AND LOUIS II JAGIELLONS
(THE END OF THE 15TH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE
QUARTER OF THE 16TH CENTURY)**

Jaroslav ANDRUSYAK (Uzhhorod, Ukraine)

Summary. *The article reveals the Czech and Turkish opposition under the rule of Vladislaus II and Louis II Jagiellons. The unsuccessful policy of the representatives of the Czech and Hungarian Jagiellon dynasty led to the loss of the support among the Czech lords, Hungarian magnates and the representatives of burghers. The culmination of the opposition was the Battle of Mohács (August 29, 1526). The seizure of the part of Hungary by the Turkish, their hegemony in this region caused the “Mohács catastrophe” and the death of the Czech and Hungarian dynasty of Jagiellons.*

Keywords: *the Battle of Mohács, Vladislaus II Jagiellon, Louis II Jagiellon, Ferdinand I Habsburg, Suleiman I Kanuni, lords.*

ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ РЕФОРМАЦІЇ НА СХІДНОСЛОВАЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Іван БОРИС (Ужгород, Україна)

Борис Іван. Особливості поширення Реформації на східно-словацьких землях; 11 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Резюме. В даній статті розглядається висвітлення проблеми поширення на східно-словацьких землях широкого релігійного та суспільно-політичного руху, відомого нам як процес європейської Реформації. Зокрема, простежується процес прийняття правових релігійних засад та спроби впорядкувати управління духовного життя на найвищому рівні.

Ключові слова: Реформація, релігія, віра, Бог, християнство, католицизм, церква, лютеранство, кальвінізм, анабаптизм, словацькі землі.

На терени сучасної Словаччини Реформація проникла на початку 20-х рр. XVI ст. Разом зі змінами, які мали місце при реформуванні суспільно-політичного життя словацьких земель, відбуваються і зміни в культурному та релігійному житті країни. Протягом XVI ст. на словацьких землях проходить процес поширення нових релігійних течій, що мали пряме відношення до європейської Реформації. Як відомо, реформаційні процеси призвели до розколу римо-католицької церкви та утворення нових віровчень. Вони проявлялися в різній степені ефективності практично у всіх країнах католицького світу. Заклад нових віросповідних засад відбувався на становищі церкви як великого землевласника та складової феодальної системи, зачепивши роль католицизму таким чином, як великої ідеологічної сили. Реформація протягом XVI ст. набувала характеру широких релігійних та соціально-політичних рухів, що висували вимоги реформувати католицьку церкву та докорінно змінити її вкорінені роками догми та звичаї.

На початку 20-х рр. XVI ст. реформаційні погляди поширювалися купцями та студентами з королівських і гірничопромислових

міст, які повертаючись з Німеччини приносили з собою новини про Мартіна Лютера і книги, які відображали його погляди. Саме з цього часу починає формуватись сильна антицерковна опозиція, яка базувалася на критиці сваволі католицьких священнослужителів (продаж індульгенцій, симонія, кулумація тощо). Після 30-х років XVI століття поширенню Реформації сприяли деякі магнати, які керувалися не тільки релігійними уподобаннями і переконаннями, а й прагненням отримати в управління або володіння вільну церковну власність. Число прихильників реформаційного вчення в Словаччині з числа вищих світських посадових осіб, які одночасно підтримували Фердинанда Габсбурзького, постійно зростало. Поширенню Реформації також сприяли солдати, що служили в армії Фердинанда I, велика частина яких була протестантами. Протягом тривалого часу вони несли службу в фортецях уздовж турецького кордону і нерідко супроводжувалися протестантськими священниками. Навіть деякі командувачі габсбурзької армії підтримували реформаційні ідеї. Поширенню реформаційних поглядів сприяла і османська присутність, оскільки Габсбурги постійно потребували військової та матеріальної допомоги, яка в першу чергу надходила від євангелістської шляхти та міст. Загалом, турки лояльно ставилися до зростання реформаторських поглядів, оскільки вважали це значним послабленням для династії Габсбургів [12, с. 155].

У 40-х рр. XVI ст. починається діяльність перших церковних колегій, які визнавали реформаційні погляди, відокремлення від католицької церкви та вироблення власної організаційної структури. Першими серед словацьких міст своє віровизнання почали формувати східнославацькі вільні королівські міста.

Варто зазначити, що в основному ядром Реформації на цих землях були багаті торгові міста, які від XV ст. були пов'язані об'єднанням під спільною назвою «Pentapolitana» – «П'ятимістя» [13, с. 103; 3, с. 19]. «П'ятимістя» об'єднувало такі міста як Кошице, Пряшів, Левоча, Сабінов та Бардіїв.

На фоні політичного та господарського розвитку цих міст, значно вирізнялося розвинене церковне життя з великою кількістю церков, монастирів і релігійних братств. В Кошицях це була

церква святої Алжбети, святого Михайла, святого Миколая та церква Діви Марії. У передмісті були церкви святого Ладислава, святого Леонарда та шпитальська церква Святого Духа. Також у місті діяли чотири релігійні братства [3, с. 20].

У Бардіїві вирізнялася церква святого Егідія, колишня августинська, а пізніше францисканська церква святого Іоанна Христителя. У передмістях Бардіїва, при міському шпиталі була Церква Святого Духа, а при шпиталі для бідних – церква святого Леонарда. У місті перебувало багато священників. Між 1467-1468 рр. їх було 10, а в 1490 р. – 14. Відомо про існування 4-ох релігійних братств, з яких велике соціальне значення мало братство Діви Марії Милосердної [3, с. 20]. Більш того, братство навіть втручалося в справи торгівлі між містами, що позитивно сприяло на господарський розвиток.

У Пряшеві найбільшою була парафіяльна церква святого Миколая. Серед інших церков вагоме значення для релігійного життя мала августинська, францисканська та шпитальська церква Святого Духа. На місці сьогодинського євангельського храму стояла церква святого Леонарда. В місті діяли аж 16 релігійних братств. В Сабінові діяла парафіяльна церква у вигляді готичного храму святого Яна і церква Діви Марії яка існувала з кінця XIV ст. [3, с. 21]

Вплив церкви та віруючих проявлявся і у великих посиленнях на релігійні цілі. Церква багатіла від дарів міщан, котрі часто віддавали у її власність цілі маєтки та землі. З років перед початком Реформації збереглося багато заповітів, в яких кошицькі міщани заповідали свої статки церкві. Велика частина будівельних та художніх пам'яток Бардіїва походили також з джерела міщанських допомог та заповітів [3, с. 21]. За підтримки міщан були побудовані шпиталі для бідних.

Ще задовго до початку Реформації, на зламі XV-XVI ст. в згадуваних містах відбуваються події, пов'язані з посиленням релігійних настроїв у внутрішній структурі церкви. Так, наприклад, керівник августинського монастиря у Пряшеві Амброз, у 1493 р. писав до Бардіївської міської ради про свій візит до августинського монастиря в місті задля «наведення порядку», з причини

того що монахи ведуть не шляхетне і зіпсоване життя. Того самого року в листі міської ради захищався Бардіївський міський керівник Балтазар від обвинувачення в марнуванні монастирського майна. У 1495 р. у Бардіїві великий сполох спричинив паулінський проповідник Міхал, котрий у своїх проповідях критикував міського священика та духовенство. Іншими ознаками цього періоду був і занепад грошових внесків [3, с. 21]. Як бачимо, ще на зламі століть в церковному середовищі Східної Словаччини відбувалися процеси пов'язані зі спробами реформування структури церковного життя. Згадані події точно не додали авторитету церкви в містах і в більшій мірі полегшили шлях Реформації.

Перші прояви реформаційних поглядів у цих містах датуються ще початком XVI ст. Дані міста знаходились в основному на території Шариського, Земплинського та Списького комітатів і географічно були розташовані в напрямку до Кракова. У 20-х рр. XVI ст. у Бардіївській міській школі вже розпочали свою діяльність гуманісти з Краківського університету Валентин Ецк та Сервац Сеебен. Проте, перші реформаційні спроби здійснив Валфганг Шустел [3, с. 23; 6, с. 579]. Відповідно до записів в Краківському університеті від 1504 р., він народився в Кошицях. Після закінчення університету переїхав до Пряшева, де це згадується в 1514 та 1515 рр. У 1519 р. діяв як проповідник в Кошицях. З 1527 р. Шустел веде проповідницьку діяльність в Бардіїві, де проголошує погляди які не приймали практику та віровизнання католицької церкви. Разом з Лютером та ще радикальнішими прихильниками Реформації, відношення віруючих до Бога спростив до віри, любові та подяки через молитву та спів. Заперечував католицькі догматичні уявлення та літургійні настанови, прикрашення церков, шанування святих, пости, тощо. На початку 1528 р. Ягерська капітула на прохання міста, підтвердила Шустела на посаді міського священика і рекомендувала його як вченого та набожного чоловіка. Реформацію Шустел розумів як поворот до нового життя в новій вірі, навернення до чесності та моралі. За свідченням статей, які Шустел поставив як умову свого перебування в місті, відомо, що він намагався створити з міст старозаконну духовну республіку. Кожен житель міста повинен в неділю в церкві слуха-

ти слово Боже. Шустелові вимоги переходили духовно-релігійні рамки і стосувалися господарської діяльності віруючих, морального сімейного та суспільного життя. Однією з вимог було те, щоб міська рада виступала у відношенні до жителів міста відкрито та чесно. Вимоги Шустела були неприйнятні для міської ради і він був змушений покинути місто. У 1531 р. зі Згорелса в Слієзку надсилає листа Бардіївській міській раді, де повідомляє про своє відлучення від стародавнього католицизму та його віровчення. Шустел зі своїми поглядами належав до найрадикальніших представників міщанської реформації в Угорщині [3, с. 24].

Яскравою постаттю ранньої Реформації на східнословачьких землях є Ян Генкел. Походив зі старої міщанської родини яка проживала в Левочі де він і народився близько 1481 р. Після навчання в Кракові та Відні яке Генкел закінчив як доктор теології, у 1513 р. стає священиком в Левочі. У сучасній словацькій літературі вважається за першого реформаційного проповідника Кошиць (1522 р.). З 1525 р. діяв в Будині у замку королеви Марії як її сповідальник та професор в університеті. Королева Марія за свій толерантний підхід до Реформації була часто звинувачувана та підозрювана у прийнятті реформаторських поглядів. Королева оточила себе такими гуманістами як Симон Грінеус, Вітус з Віншеїму та Конрад Кордатус. У цьому оточенні Генкел ознайомився з листами Роттердамського і Лютера, що визначило його реформаторські погляди. Метою своєї проповідницької діяльності було встановлення єдності між Реформацією та християнським гуманізмом. Проте, взаємні контакти та певна доля непорозуміння між Генкелом, Меланхтоном та Лютером призвели до того, що Генкела звинувачували у симпатії до лютеранізму, а пізніше його сприймали як єретика. У 1531 р. прийняв присягу вірності католицькій церкві. У Братиславі та Швейднітзі діяв аж до своєї смерті у 1539 р. Як освічена людина та гуманіст був проти насильства та ненависті. Негативне ставлення мав до анабаптистів та сакраментарів. Вірогідно, що симпатизував ідеалам протестантизму, але у своїх ставленнях до Реформації був дуже обережний, до чого приводили поважний вік та хвороба. Не дивлячись на те, що Генкел усвідомив недоліки католицької церкви, утримував

тісні зв'язки з представниками протестантизму і розумів причини Лютерових реформаційних старань про питання вирішення церковних реформ, він не зміг зробити останній крок, який зробили Лютерові заступники, і відкрито не став на бік Реформації [1, с. 39; 3, с. 25].

Наступною великою постаттю ранньої Реформації є Матей Девай Біро. У 1531 р. призначений у Кошицях за священника. Навчався у Вітенберзі, а до Кошиць прийшов як проповідник угорських віруючих. Поширював лютеранські погляди, через що його називали «угорським Лютером». Не приймав відпущення гріхів, реліквії, а особливо надію на добрі вчинки, очищення та сповідь. Про церковні свята та пости відгукувався дуже ліберально. Реалізував у житті приймання причастя обома способами, а служби справляв на національній мові [3, с. 27; 13, с. 103; 11, с. 84].

У 1524-1525 рр. в Левочі почав поширюватися радикальний реформаційний рух – анабаптизм. Анабаптистський проповідник Андреас Фішер прийшов до Левочі у 1529 р., де знайшов багато прихильників свого вчення серед ремісників, торговців, і навіть серед членів міської ради. Католицька більшість сенатів звернулася з проханням на допомогу командира військ Яна Катзінера. Катзінер наказав заарештувати та відвести Фішера у замок Чітва, куди запросив і заступників східнославацьких вільних королівських міст. Катзінер проголосив, що левочського мера Грегора Мілда та людей які підтримують сенаторів Петра Гутліха та Петра Мунтзера накажуть спалити за розповсюдження єретичних поглядів. Фішера засудили до смерті через повішення. Рішення на рахунок Фішера мало бути виконано відразу, проте йому вдалося врятуватися, втекти до Шведлара, а пізніше шукати притулок в Моравії. З анабаптизмом символізувалася і Сабіновська міська рада, котра дозволила переїхати з Левочі до Сабінова багатьом новохрещеним сім'ям через анабаптистські переслідування в Левочі. Через тиск інших східнославацьких королівських міст, особливо Кошиць та Пряшева, анабаптисти були змушені піти до Сабінова. Як зазначає левочський літописець Сперфогел, анабаптисти зуміли втекти від габсбурзьких найманців всього лише за один день перед смертю. Фішер повернувся до Левочі у 1532 р., але того са-

мого року був вигнаний з міста. До своєї насильницької смерті у 1540 р. залишав вагомий вплив на анабаптистів [3, с. 28].

З анабаптизмом зустрілися і в Бардіїві, де на початку 30 рр. XVI ст. діяв як проповідник Ізіяш Ланг. Він був родом з Моравії, звідки його вигнали через церковний радикалізм. У єпархії в Ягрі Ланга критикували не тільки через його вчення, а і через те, що він був одружений і мав багато дітей. Фердинанд I у 1534 р. видав мандат, у якому постановив жителів Бардіїва затримати Ланга. Ланг ще у 1535 р. залишався у Бардієві, а покинув місто аж після другого управительського мандату 1538 р. Жителі Бардієва не могли знайти доречного проповідника, тому запросили Ланга назад, що спричинило сильне обурення не тільки правителя, але і прихильників Реформації [3, с. 30]. У наступні роки жителі Бардіїва шукали проповідників не тільки в Угорщині, але і у Вітенберзі, Чехії та Сілезії.

Як відомо, переслідування анабаптистів неможна приписувати лише правителю та католицькій церковній ієрархії, тому що ні євангелістські міські ради, ні багаті міщани не були зацікавлені у соціальних програмах анабаптистів, основою якого була суспільна рівність, колективна власність майна та взаємна допомога.

Міжконфесійні протиріччя мала і Кошицька міська рада, яка зіткнулася з проникненням кальвінських думок до міста. Кальвінізм поширювався в Кошицях внаслідок політичних подій. У 1536 р. Кошиці належали Яну Запольському. Заможні німецькі сім'ї були змушені піти з міста, а їхнє майно Запольський роздав своїм прихильникам. З послідовною «мадяризацією» йшов пліч о пліч і кальвінізм, до якого угорські громадяни прагнули завдяки проповідям своїх церковних діячів. Кальвінізм у тих роках проголошував у місті Штефан Сийкелі, котрий у 1550 р. був прийнятий до міщан. У 1552 р., після домовленості з королевою Ізабелою, Кошицям знову вдалося повернути Фердинанда 1. Німецькі сім'ї повернулися до міста, а угорці, які мали в Кошицях за часів Запольського керівну посаду, повинні були поступитися нею німцям. Розбіжності з соціально-економічної сфери перейшли у релігійну. Уже в 1552 р. Фердинанд 1 видав мандат, який зрівнював угорців і німців. Ця настанова не вирішила суперечку, і у 1554 р. Ферди-

нанд 1 уповноважує священника Кошиць Еустахія Феледі навести у місті порядок, тому що небезпечна атмосфера між угорцями і німцями в місті не припиняється. Цими скаргами займався і державний суддя Андрей Баторі. Національні розбіжності не вщухали і продовжувалися в наступних роках [3, с. 30-31].

У цей період Реформація в Кошицях повністю поширилася, як про це свідчать листи від 23 грудня 1553 р. про справу переведену за наказом угорської королівської канцелярії проти землевласника Деметрія Орманді, кошицького священника Яна Сомера, Петра Борнемісси та Кошицької міської ради через підозру в лютеранізмі. З публікованого документу відомо, що кошицький священник був вже в кінці 40-х років радикальним прихильником Лютеранових нововведень, гостро відкидав папську літургію, старий спосіб хрещення, повагу до святих та Діви Марії, хреста, виступав проти монашества, прикрашання храмів, не приймав народну мову в обрядах, не признавав католицьке верховенство та був одружений [3, с. 31]. Ян Сомер не тільки перейшов межі обов'язкової священницької дисципліни але і нападав на суть вчення католицької церкви. Надалі впливає, що Реформація в околицях Кошиць мала свого керівника – Деметрія Орманді, який був ще радикальніший ніж кошицький міський священник.

У Пряшеві також були певні сперечання на рахунок віри в першій половині століття. У 1550 р. Кошицька міська рада надіслала до Пряшева свого священника Антонія, який мав дослідити відгалуження у вченні пряшівського проповідника Міхала та інформувати про це шарішського священника Юрія Вернера. Як закінчилася ця справа ми не знаємо, але у 1551 р. у Пряшеві виникли суперечки між священником Матеєм Лаутервальдом та Пряшівською міською радою. Лаутервальд виступив проти одного з головних стовпів Реформації – *«sola fide»* (Тільки віра). Стверджував, що тільки віра яка проявляє співчуття добрими вчинками отримує відпущення гріхів, а не сама віра в якій нема співчуття. З його помилковими твердженнями спочатку займалася нарада у Бардіїві під керівництвом Міхала Радашіна та Леонарда Стоцкела. Лаутервальд, котрий був на думку Меланхтона людиною хитрою та рішучою, від своїх поглядів не відступив [3, с. 32].

У 40-х рр. XVI ст. церковні групи які підтримували та поширювали Реформацію намагалися відокремлюватися від католицької церкви і утворювати самостійний організаційний порядок. Примушувала їх до цього необхідність оборони перед представниками католицької церкви, старанність паралізувати національний радикалізм, потреба об'єднатися у питаннях віри, навчання та права. Особливо важливою проблемою було доповнення духовних станів. В результаті такої діяльності виникають перші конкретні постанови, які стосувалися церковного життя. Першими статтями реформаційного спрямування, які виникли на теренах «гірської» Угорщини, стали так звані Шариські статті (*Articuli congesti ad instaurationem ecclessarium in comintatu Saarosiensis*). Статті прийняті в 1540 р. і вважаються найстарішими на теренах Словаччини [13, с. 104]. Правила встановлювалися для Шаришських церков у містах Бардіїв, Пряшів та Сабінов. Вони містили 26 принципів церковного життя. На той момент, ці правила ще не розрізняли двоступеневу церковну політику (віруючі та керуючі).

У першій статті увиразнювалося вчення згідно святого Письма та працю Меланхтона «Загальні принципи теології» (*Locī communes*). Друга стаття містила інструкцію про проповідування слова Божого та прислужуванню святості. Третя стаття стосувалася несудимості духовного стану, щоб священник не зневажав священицький уряд. У ній вимальовувався моральний вигляд священника. Священник мав уникати корчми, азартних ігор, великої вільності в одяганні та інші справи які не достойні служителя Божого. Четверта стаття осуджувала прикмети, п'ята – була проти вступу серветовців до міст. Шоста стаття прописувала на службах Божих читати Євангеліє. За сьомою статтею повітти анулюватися свята які були наповнені прикметами. Ця стаття містить список свят, які повинні проповідувати слово Боже та спільну молитву. Восьма стаття наказувала вивчати Лютерів катехізис. Дев'ята та десята стаття стосувалася хрещення. У статтях 11-21 обговорювались питання подружжя. Інші статті вирішували питання участь священиків у церковній праці (священник мав діяти тільки у своїй парафії) та права міського священника (міський священник мав від-

повідати за священників у своєму оточенні). Останні дві статті (25 та 26) відгукуються про освіту. Ректор мав бути підпорядкований священнику [11, с. 90-91].

На ґрунті поширення Реформації, 13 грудня 1545 р. було розпочато перше засідання Тридентського Собору, де визначалися головні цілі католицизму: зростання і звеличення християнської віри і релігії, викорінення оми, спокій та конфесійна єдність, реформа духовенства і християнського народу та придушення ворогів християнства. Імператор Фердинанд I взяв на себе відповідальність зобов'язати протестантів до поступок і виступити з конфлікту досягнувши компромісу. Свою силу показав зворотній процес. Міста «Пентаполітани» зібралися і виступили зі своїми статтями на синоді у Пряшеві, що відбувся у 1546 р. під назвою «*Cannones Synodi Epeeriensis de Doctrina et Ritibus*». Їх основу склали попередні 26 статей (Шариські статті) і поширювалися вони вже на 5 вільних королівських міст «гірської» Угорщини. Крім них, на синоді були присутні представники двох міст Списького комітату та декількох центрально-словацьких шахтарських колегій, священники, ректори шкіл та представники магістратів. Голоували на синоді заступник міської ради Антон Шолтс, священник Самуел Саутер, угорський проповідник Ян Фабріціус та словацький проповідник Ян Рагацієнус (Раєцький). Пряшівський синод прийняв 16 канонів, у яких були сформульовані основні принципи церковного життя. За основу віри взяли Аугзбурзьке віровизнання та «Загальні принципи теології» («*Loci communes*») Філіпа Меланхтона [7, с. 93; 10, с. 81].

Пряшівські статті поставили початок двоступеневій євангельській церкві Аугзбурзького визнання: колегія та сеньйорат. Єпархії мали утримувати реформаційне вчення. У випадку, якщо вони не будуть дотримуватися цього правила, священники мали про це повідомити архідияконові (головуючому). На синоді в Пряшеві, прихильники більшості міст Спиша та Шариша вибрали першого керуючого. Це був Міхал Радаші. Право керуючого полягає у спостереженні за чистим вченням, висвячуванні священників, відвідуванні церковних нарад та виправлення наслідків. У статтях приділялася увага створенню шкіл та проведення бого-

служінь, турбота про бідняків, встановлення церковних свят та їхнє дотримання [13, с. 104-105].

Через невдалі спроби католицької верхівки припинити поширення реформаторських поглядів, було прийнято рішення ще однієї спроби компромісу між протестантами та католиками. 15 травня 1548 р. було оголошено Аугзбурзький інтерім (тимчасове положення). Згідно його положень, дозволялися шлюби священнослужителів, а таїнство причастя велося за обома зразками. Питання спокутування гріхів було викладене в поміркованому дусі. У Лейпцизькому інтерімі, який виробив Філіп Меланхтон у грудні 1548 р. зберігалися навіть деякі римсько-католицькі церемонії (наприклад, Боже тіло).

У даній ситуації, король Фердинанд I на угорському сеймі 1548 р. в Прешпорку, сформував подібний до Аугзбурзького інтерім. Головна суть даної постанови зводилася до того, що релігія має повернутись до своїх попередніх форм, а єресь має бути викорінена. Східнословачькі міста мали обґрунтувати позицію свого відходу від настанов католицької церкви та реформування своїх церковних обрядів.

Цікавим фактом є те, що на прийнятій постанові чітко не констатувалося, що під церквою розуміється виключно римо-католицька церква. Це була можливість неоднозначного, двоякого трактування п'ятої статті постанови, яка звучала наступним чином: *«Про справи релігійні висловлюються водночас усі крайові ради і стани, заявляючи, що необхідно божу честь і релігію повернути до попереднього стану, а віровідступництво усюди скасувати згідно нагадування Їх Королівської Величності»* [11, с. 94]. Римо-католики під попереднім станом розуміли церкву до Мартіна Лютера, а лютерани це розуміли як повернення до загальної апостольської церкви, оскільки, на їх думку, Реформація означала лише повернення до Святого Письма і саме до такої церкви вони свідомо зголошувалися. Такого сенсу вони надавали усій постанові і вважали її підтримкою для себе.

Постанова визначила, що необхідно якнайшвидше надати усім церквам взірцевих лідерів, єпископів, препозитів або абатів, людей релігійних та науково здібних та освічених. Акцентується

увага на дотриманні істинного вчення, наскрізно підкреслюється освіта та заснування шкіл. Підкреслювалося положення реституції – повернення церковного майна, яке потрапило до рук світського панства. Найжорстокішою було 11-та стаття постанови, що прямо постановляла вигнати всіх анабаптистів та сакраментарів. Це був найбільший апогей інтеріму. Багато анабаптистів тоді – 3 жовтня 1548 р. – в нічний час вирушили у напрямку Моравії. Але багато їх так і залишилося [11, с. 95].

Постанова 1548 р. знаменувала в Словаччині поворотний момент в розвитку, бо те, що досі відбулося більшою чи меншою мірою незаконно, отримало законну базу. Дана постанова давала можливість протестантам-лютеранам оборонятися. Реформація заклала вже в Східній Словаччині свій фундамент, отримала освічених проповідників і організовані школи. Римо-католицьку церкву уже вважали пережитком. А присутність окремих представників її ієрархії на сеймі в Прешпорку стверджувало надію на те, що й високе духовенство приступить до Реформації.

Король Фердинанд I віддав наказ шляхом проведення візитації проконтролювати застосування постанови, прийнятої сеймом 1548 р. Для цього він послав комісарів Штефана Бардала та радника Грегора Шібріка. Візитація була розпочата зі східнославацьких земель і прибула до Пряшева на засіданні містян 14 серпня 1549 р. Представники Левочі вирушили за Міхалом Радашіном, щоб він підготував витяг із «Загальних принципів теології» (*Locī communes*) Філіпа Меланхтона. Однак, пряшівчани їх випередили і справу доручили ректору Леонарду Стоцкелу, який уклав конфесію із 20-ти статей на основі праць Філіпа Меланхтона, Аугзбурзького віровизнання 1530 р. та Пряшівських статей 1546 р. [11, с. 97; 13, с. 106-107]

Визнання віри п'яти східнославацьких міст «*Confessio Pentapolitana*» є близьким до Аугзбурзького віровизнання без його другої частини – «Спірних статей» (22-28) – у яких наводяться зловживання. Воно є коротшим і за рахунок упущених статей – засудження та цитати отців церкви. Воно намагається бути чисто біблійним, є більш помірним та просякнутим бажанням показати позитивну віру. Наприклад, 2-га стаття описує, що через

гріх приходить смерть і усі нещастя є покаранням за гріхи. Стаття 6-та присвячена питанням про віру, яка є даром Святого Духа. Ця стаття також включає в себе і інститут священства і положення про те, що Святий Дух і слово Боже мають вплив на віру. Стаття 8-ма містить тези про церкву і поєднує в собі 7-му і 8-му статті Аугзбурзького віросповідання. Тут підкреслюється, що з самого початку була і буде існувати тільки одна католицька, тобто Вселенська Церква. Далі йдеться, що *«навіть якщо церква у дійсності в зовнішньому відношенні перебуває у підданстві світської влади, у релігійному плані вона нікого іншого, окрім Христа, за Найстаршого не визнає»*. Стаття 17-та вчить про шлюб, який є Господнім призначенням для кожного, хто в нього вірує. Цієї та наступної 18-ої статті про воскресіння мертвих у Аугзбурзькому віросповіданні немає [11, с. 99].

2 серпня 1549 р. Міхал Радашін надав це віросповідання для ознайомлення королівським комісарам. Його підписав король Фердинанд I, Ягерський єпископ Антон Веранчіч та Естергомський архієпископ Мікулаш Олаг. 1564 р. віровизнання було знову скріплено 22 підписами у Бардіїві на конвенті [7, с. 18; 10, с. 73; 11, с. 103; 12, с. 158].

Отже, незважаючи на економічні суперечки, східнославацькі міста зуміли об'єднатися навколо проблеми віросповідання і, таким чином, досягти спокою від верхівки хоча б на деякий час.

Правда, з середини XVI ст. правитель та католицьке духовенство знову рішуче підходять до питання повернення колишньої ролі католицької церкви у країні. Фердинанд I та Естергомський архієпископ Мікулаш Олаг у 1554 р. видали закон проти прихильників нового вчення, який у витягу королівські комісари Ондрей Тарноці та Ян Дежефі надсилають усім східнославацьким містам. В мандаті строго говориться про поганих священиків які псують людей неправильним вченням нової релігії. Королівські комісари повинні були поновити в містах монастирі, міста заплатити за неспокій та небезпеку яку спричинили, а в майбутньому, зобов'язувалися дати змогу монахам та духовним особам без ускладнень виконувати свої первинні обов'язки. Ця настанова у східнославацьких містах викликала побоювання. Міська рада Кошиць

протестувала проти контролю у справі віровизнання. У 1556 р. Штефан Дежефі, головний єпископ Угорщини з місцем розташування в Кошицях, отримав від правителя наказ про переслідування лютеранів. Дежефі не мав можливості виконати цей наказ, тому що у 1556 р. в Кошицях виникла пожежа, яка мала для міста та католицької церкви катастрофічні наслідки. Згорів дім святої Алжбети, францисканська та домініканська церква разом з монастирями. Після знищення обидві парафії виїхали з міста [2, с. 20].

Напади проти євангелістів продовжувалися і надалі. У 1557 р. архієпископ Мікулаш Олаг викликав усіх священиків східнословачьких міст до Трнави для ознайомлення зі своєю новою постановою, в якій Олаг детально розписав пункти про навернення до католицизму. Більша кількість священиків проігнорувала звернення Олага навіть під загрозою покарання. У 1560 р. Фердинанд 1 видав мандат, суть якого зводилася до положення про повернення церковних маєтків католицькій церкві. Ця настанова реалізувалася лише у Кошицях і церковні цінності звідти забрав у 1560 р. Юрій Борнемісса. В тому ж році угорським священиком в Кошицях став Гал Гусар який проповідував у кальвінському дусі. Він отримав всенародне визнання між угорськими мешканцями та частинами угорського війська яке перебувало в місті. Кошицька міська рада з політичних причин не збиралася відступати від прийнятого віровизнання і оберігала релігійну єдність. На основі настанови Лазара Швейнда від 1563 р., рада використала кожен можливість та всі засоби для того, щоб пригнітити кальвінські погляди у місті. Усі хто відрікся від Лютерового вчення були ув'язнені. Надалі міська рада опиралася на мандати короля Максиміліана 1 з 1567 та 1570 рр, у яких кальвінізм був означений як небезпечний та шкідливий. У 80-х рр. зі своєї посади був звільнений розповсюджувач кальвінських поглядів Андрей Карол [3, с. 36].

У другій половині XVI ст. євангельське духовенство домінувало в різних церковних округах східнословачьких земель, поширюючи свій контроль на різні об'єднання духовенства, пасторські братства та товариства (*contubernia*), де вони обирали своїх представників. Залишаючись за законом під юрисдикцією католицьких єпископів, вони поступово переходили до свого власно-

го сповідання, яке після Аугзбурзького релігійного миру 1555 р. здобуло додаткову легітимність. Оскільки аугзбурзькі постанови поширювали віротерпимість на тих, хто дотримувався віросповідання представленого Карлу V в 1530 р. в Аугзбурзі, лютерани в Угорщині сподівалися, що завдяки своїм віросповіданням, заснованим на Аугзбурзькому віровизнанні та представленими церковним і світським властям, на них також буде поширена дана віротерпимість.

В Угорщині і в Священній Римській імперії, теологічні суперечності наростали. Прихильники інших конфесій також зажадали для себе віротерпимості, доводячи це тим, що їх віровчення повністю відповідає тлумаченню Аугзбурзького сповідання. Після 1570 р. це призвело до поглиблення теологічного конфлікту, в ході якого євангелістські гуманістичні реформаційні рухи в Угорщині розділилися на три чітко позначені групи: лютеран, кальвіністів і антитринітаристів. У східнославацькому регіоні лютеранство сповідувалось насамперед німецькомовних міським населенням і словаками, в той час як серед угорців в центральній Угорщині і Трансільванії домінували кальвіністи. Антитринітаризм знайшов підтримку головним чином серед угорців Трансільванії.

Міжконфесійні протиріччя в східнославацьких землях були поступово вирішені в ході ряду синодів і сеймів, що проходили в період від 1595 по 1599 рр. Міста відреклися від кальвіністських, анабаптистських і антитринітаристських поглядів та повернулися до своїх більш ранніх форм віросповідання [12, с. 162].

До кінця XVI ст., реформаційні погляди знайшли багато прихильників в містах Східної Словаччини. Для розвитку Реформації була сприятлива ситуація, тому що міста були релігійно незалежні і самі виступали керівниками монастирів та церков. До нової релігії підпускалися не тільки мешканці міста, але і євангельська церква з інвентарем та багатими дотаціями. Наприклад, в Кошицях католики задовільнилися малою каплицею в королівському дворі, тому що інші храми відійшли протестантам. Міські ради за прикладом шляхти старалася секуляризувати церковне майно. На основі патронатного права вони вибирали священників, вчи-

телів, визначали богослужіння та встановлювали навчальний план. Отже, вже наприкінці століття практично на всій території Східної Словаччини були організовані сеньйорати та спостерігалися перші прояви та намагання впорядкувати управління духовного життя на вищому рівні. Перші спроби поширення нових релігійних течій знайшли підтримку серед населення більшості східнославацьких міст, що було, певним чином, поштовхом до подальшого розгортання реформаційного руху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bodnárová M. Počiatky reformácie v Košiciach / Miloslava Bodnárová // *Acta Facultatis philosophicae Universitatis Šafarikanae. Historia* 3. Spoločenskovedný zborník. – Presov: Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1994. – S. 38-49.
2. Bodnárová M. Protireformácia na Slovensku v prvej polovici 16. Storočia / Miloslava Bodnárová // *Rekatolizácia, protireformácia a katolícka reštaurácia v Uhorsku = Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon*. – Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013. – S. 9-21.
3. Bodnárová M. Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 16. storočí / Miloslava Bodnárová // *Reformácia na východnom Slovensku v 16. až 18. Storočí* / F. Uličný. – Prešov: Acta Collegii Evangelici Prešoviensis II, 1998. – S. 19-38.
4. Bokes F. Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie / František Bokes. – Bratislava: Slovenska academia vied a umení, 1946. – 477 s.
5. Čaplovič D. Problematika cirkevných dejín 1517-1681 / Dušan Čaplovič. – Bratislava: Veda, 2001. – 147 s.
6. Daniel D. P. Viskum obdobia reformácie na Slovensku / David P. Daniel // *Historický časopis*. – 1989. – Ročník 37. – Číslo 4. – S. 572-592.
7. Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry. 3. / [zost, Pavel Uhorskai, Július Alberty a kolektív]. – Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscius, 2002. – 504 s.
8. Havíra J. Levoča vo svetle počiatkov Lutherovej reformácie / Ján Havíra // *Cirkevné listy*. – 1982. – Ročník 95. – Číslo 11. – S. 175-177.
9. Kónya P. Konfesionalizácia na Slovensku v 16.-18. Storočí / Peter Kónya. – Prešov: Prešovská univerzita, 2010. – 232 s.

10. Kvačala J. Dejiny reformácie na Slovensku / Ján Kvačala. – Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscius, 1935. – 303 s.
11. Veselý D. Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku / Daniel Veselý. – Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2004. – 384 s.
12. История Словакии / Пер. со словац. И. А. Богдановой, В. В. Марьиной; с англ. О. В. Хавановой; Науч. ред. Ю. В. Богданов / Институт славяноведения РАН. – Москва: «Евролинц», 2003. – 435 с.
13. Товтин Я. Суспільно-політичне становище словацьких земель у складі монархії Габсбургів (1526-1610 рр.) / Яна Товтин / монографія / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. вищий навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Каф. історії Стародав. світу і Серед. віків, Центр іст. студій х богемістики і словакістики; передм. І. Ліхтея. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2011. – 160 с.

PECULIARITIES OF THE EXPANSION OF THE REFORMATION ON EAST SLOVAK LANDS

Ivan BORYS (Uzhhorod, Ukraine)

Summary. *In this article is described the problem of expansion of broad religious and socio-political movement, within Eastern Slovak lands, known as European reformation process. In particular the process of acceptance of legal religious principles and attempts to arrange control of spiritual life on the highest level is observed.*

Key words: *Reformation, religion, faith, God, Christianity, Catholicism, church, Lutheranism, Calvinism, Anabaptism, Slovak lands.*

УДК 94(437.67)“1918/1919“

UDALOSTI ROKOV 1918 – 1919 A ICH PRIEBEH NA VÝCHODNOM SLOVENSKU OČAMI MIESTNYCH KRONIKÁROV

Juraj HORVÁTH (Prešov, Slovensko)

Горват Юрай. Події 1918 - 1919 років та їх перебіг на теренах Східної Словаччини крізь призму місцевих хроністів; 7 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 15; мова словацька.

Abstrakt. *Cieľom príspevku je popísať udalosti z obdobia rokov 1918 – 1919, konkrétne vznik Česko – Slovenska v októbri 1918 a následne udalosti počas československo – maďarského konfliktu v roku 1919, tak ako ich zachytili kronikári vybraných obcí na východnom Slovensku.*

Kľúčové slová: *Česko – Slovensko, Maďarská republika rád, Maďarská Červená armáda.*

Úvod

Koniec prvej svetovej vojny so sebou priniesol rozpad Rakúsko – Uhorska a vznik nástupníckych štátov na území bývalej monarchie. Ukončenie bojových operácií na frontoch svetovej vojny však neznamenal definitívne ukončenie bojov. Priestor strednej Európy znamenal po rozpade Rakúsko – uhorskej monarchie veľmi nestabilné územie. Dôsledkom zrútenia sa Rakúsko – Uhorska došlo v tomto priestore k hlbokým zmenám v spoločensko – politickej štruktúre, čím sa zmenila geograficko – politická tvár strednej Európy. Veľkým problémom sa po páde monarchie ukázala otázka vytvárania štátnych hraníc novovzniknutých krajín. Neochota predstaviteľov jednotlivých štátov uznať tieto nové zmeny postupne viedli k hraničným sporom medzi jednotlivými krajinami, čo vyústilo aj do vzájomných konfliktov.

Vznik Česko – Slovenska

Dňa 28. októbra 1918 prevzal moc v Prahe Národný výbor a vyhlásil nezávislý československý štát [11, s. 23]. O dva dni neskôr sa nezávisle od toho, dňa 30. októbra 1918 v Turčianskom Svätom Mar-

tine zišla Slovenská národná rada ako najvyššie vnútropolitické fórum Slovákov. V mene slovenského národa prijala Deklaráciu slovenského národa, ktorou sa pripojila k spoločnému štátu Čechov a Slovákov, Česko-Slovensku [10, s. 651]. Začlenenie mestečka Trebišov do Česko – Slovenska popísal kronikár Trebišova ako novú epochu dejín, ktorou začína krajší a radostnejší život pre obyvateľov, ktorý môžu zažiť len v slobodnom štáte [6, s. 78].

S postupným upevňovaním povojnových pomerov v novovzniknutom štáte kronikár spomenul aj zmeny, ktoré sa týkali prevádzky železničnej stanice v Trebišove a jej personálu. „Pomaly začaly sa pomery nebadane konsolidovať. Dňa 11. januára bola prevzatá železničná stanica od Maďarov. Staničný personál i s prednostom J. Ungvárym zostal na mieste. Mnohí z nich i s prednostom ovládali však len maďarský jazyk. Pri výkone dopravnej služby sa preto zpočiatku užívalo reči maďarskej. Neskoršie bol sem vyslaný adjunkt Rudolf Volek ako dozorčí úradník, ktorému bola sverená správa stanice, keď začiatkom februára bol zbavený Ungváry pre neznalosť služobnej reči miesta prednostu úradu. Niektorí zamestnanci, najmä tí, ktorí sa zúčastnili v polovici februára stávkovania proti novému režimu, obávajúc sa následkov, iní zase z túžby za Maďarskom opustili územie Československa“ [6, s. 83-84].

Koniec prvej svetovej vojny a vzniku Česko – Slovenska zaznamenal aj kronikár Evanjelickej reformovanej školy v Garani [14]. „Svetová vojna sa ukončila v r.1918 rozpadom Rakúsko-Uhorskej monarchie. Česko - Morava, Sliezske - Slovensko sa odtrhli a v dôsledku pokusov viacerých vynikajúcich mužov sa zjednotili a 28.10.1918 založili Československú republiku“ [5, s. 6].

Slovným spojením vynikajúci muži mal kronikár na mysli Tomáša Garrigue Masaryka, Edvarda Beneša, Aloisa Rašína, Milana Rastislava Štefánika, Vavra Šrobára a ďalších, ktorých zásluhou a vďaka podpore západných veľmocí založili štát. Zásluhy týchto osôb popísal aj na ďalšom mieste kroniky: „Títo vynikajúci muži sa už počas Rakúsko-Maďarskej monarchie usilovali vyslobodiť český a slovenský ľud spod maďarského útlaku kvôli čomu boli vtedajšou maďarskou vládou prenasledovaní a dokonca pred hrozbou trestu smrti museli opustiť vlast' a ujsť do cudziny“ [5, s. 6].

V poslednej časti kroniky, venovanej vzniku republiky zhrnul vznik Česko – Slovenska vetami: „Vďaka nebesiam bola 28.10.1918 vyhlásená Československá republika. Tento dátum, ako založenie československého štátu každý rok s radosťou oslavujú ľudia v celej republike“ [5, s. 6].

Prvému prezidentovi Česko – Slovenska, Tomášovi Garrigue Masarykovi, zvoleného doživotne poprial veľa zdravia a zápis ukončil slovami: „Nech žije náš milovaný prezident – nech ho Pánboh dlho živí !!!“ [5, s. 6].

Iný priebeh udalostí spojených so vznikom republiky prebiehal v obci Luhyňa ako to zachytil kronikár obce. Hoci bola nezávislosť Česko – Slovenska vyhlásená v októbri roku 1918, Luhyňa bola československými jednotkami obsadená až na jar roku 1919. Dôvodom tejto skutočnosti bola prítomnosť maďarskej vojenskej jednotky v obci, ktorej úlohou bolo strážiť dôležitý železničný uzol v Michalánoch. Jednalo sa o vojenskú jednotku v počte okolo 120 mužov. Veliteľom tejto strážnej jednotky bol poručík Pačuta a jeho zástupca rotmajster Nadaždy. Prítomnosť tejto strážnej jednotky vyvolával v obyvateľoch neistotu s budúcim začlenením do československého štátu, pretože jednotka budila dojem: „strážcu starého Uhorska“ [2, s. 4-5].

Vznik Maďarskej republiky rád

Dôsledkom zhoršujúcej sa vnútropolitckej situácie v Maďarskej ľudovej republike došlo dňa 21. marca 1919 k vyhláseniu Maďarskej Republiky Rád. Vyhlásenie republiky podľa vzoru sovietsk malo veľký vplyv na vývoj udalostí v strednej Európe. Vznikom Maďarskej republiky rád sa zmenila politická klíma v strednej Európe. Nástup proletariátu k moci vyvolal na západe obavy z radikalizovania spoločnosti a z možného šírenia ideí triedneho boja, čo by viedlo k rozširovaniu bolševickej revolúcie aj na iných miestach Európy [9, s. 33].

Tieto marcové udalosti a samotnú existenciu proletárskeho režimu v Maďarsku popísal kronikár v obci Hraň István Tusay takto: „V čase, keď Československý štát vybojoval svoju samostatnosť a nezávislosť – v Maďarsku prevzala moc Národná rada. Po krátkom vládnutí prevzal moc bolševizmus. ... Počas obdobia bolševizmu maďarský národ veľmi veľa trpel, ale ešte viac ten slovenský ľud, ktorí sa dostal pod ich moc. „Červení“ ako ich označovali ľudia zastrašovali obyvateľov tero-

rom a neľútoštnými popravami keď neuznajú komunizmus a jeho idey. O kom sa červení vojaci dozvedeli, že nemajú v oblúbe ich a ich znárodnujúce a zospoločenšujúce idey – toho popravili. Spracovávali informácie o tých osobách o ktorých sa dozvedeli, že s nimi nesympatizujú – a na tieto osoby čakala šibenica.“ Stručne popísal aj vznik maďarskej Červenej armády, ktorá sa pretransformovala z „národnej armády“ a výstižne, pravdepodobne z dôvodu negatívnych udalostí spojených s príchodom tejto armády do obce Hraň ju popísal ako obyčajnú nedisciplinovanú lupičskú bandu, ktorá bola vyzbrojená zbraňami a snažila sa vytlačiť československú armádu z územia Slovenska [5, s. 6] .

Československo – maďarský konflikt

Konflikt medzi Česko-Slovenskom a Maďarskou republikou rád predstavuje boj o demarkačnú čiaru. Možno ho rozdeliť na dve základné časové a obsahové etapy a to obdobie jednomesačných bojov medzi 27. aprílom a 27. májom 1919, počas ktorého jednotky Česko - Slovenska postúpili na druhú demarkačnú čiaru, zaznamenali viaceré úspechy, ale boli nakoniec odrazené protiútokom maďarskej Červenej armády a vrátili sa na demarkačnú čiaru určenú Vychovnou nótou. Druhé obdobie bojov je možné rozdeliť na dve fázy, pričom prvá fáza predstavuje úspešný postup maďarského vojska na územie Slovenska, no po 6. júni 1919 sa ich postup podarilo československej armáde zastaviť. Druhá fáza predstavuje ukončenie bojov a konečné určenie hraníc Slovenska [13, s. 583-620].

Podobne ako Rumunsko aj Česko - Slovensko sa na mierovej konferencii domáhalo novej demarkácie. Prvá, tzv. Pichonova demarkačná čiara, obsadená jednotkami česko-slovenského zahraničného vojska z Talianska do 20. januára 1919 veľmi nevyhovovala, lebo za ňou zostali významné železničné uzly ako Šahy, Filákov, Feledince, Banréve, Michalany, Čop a železničná stanica v Užhorode. Okrem toho nebola táto línia pre budúci štát vhodná ani z bezpečnostného hľadiska [12, s. 159-178].

Postupne sa bojové operácie preniesli aj do nami sledovanej oblasti a obcí. Do dejín sa veľmi negatívne zaznamenali udalosti spojené s príchodom maďarskej boľševickej armády do obce Hraň. Po príchode do obce maďarskí červenoarmejci „obvinili garaňských cigánov zo

špionáže a spomedzi nich 6 mužov bez vypočúvania zastrelili v Sirníku pri «Bünyovskej» krčme“ [15]. Vďaka svedkom sa táto udalosť podrobne zaznamenala. Priebeh bol nasledovný: „Predtým než ich zastrelili si každý z nich musel sám vykopat' vlastný hrob. Ostatných cigánskych mužov a ženy uväznili vo Váčskom väzení. Celá obec sa snažila dokázať ich nevinu a svedčila v prospech nich, ale nič to nepomohlo. Takéto brutálne popravy ľudí na vidieku nikdy doposiaľ nezažili. Podľa rozprávania smelších ľudí z obce, ktorí boli schopní sledovať prenasledovanie cigánov až do konca, odsúdení si museli vyzliecť vrchný odev, zodvihnúť si košeľu na ľavej strane, a tak ich strieľali zaradom jedného za druhým. Museli byť v nepredstaviteľnom duševnom stave tí nešťastní, nevinní cigáni, ktorí čakali na svoju smrť. Keď niektorí z obyvateľov obce prejavil pred červenými vojakmi ľútosť, reagovali vetou „keď ich ľutujete, postavte sa pred strelu vy sami“. Nevinní šiesti cigáni boli 3 dni iba zvrchu zasypaní hlinou, kým nenariadili sirníckym cigánom vybrať mŕtvolu z jám a na garaňských povozoch ich prepraviť do Garane. Tu ich pochovali do spoločného hrobu. Je to duša poburujúci a pohoršujúci prípad, pretože 6 cigánov zomrelo úplne nevinne, kvôli ničomu.“ Kronikár v tejto časti kronika vyhodnotil tieto udalosti ako „nelútostnú minulosť“, pričom ďakoval Bohu za to, že červenoarmejci boli z obce vytlačení československým vojskom a že tento režim v Maďarsku nepretrval [5, s. 6-7].

Kronikár obecnej ľudovej školy v Kyste obdobie príchodu maďarskej Červenej armády do tohto priestoru, resp. „Tedy obleženia celého kraja bolševikmi“ [4, s. 7] popisuje ako „... neurčité ...“. Obdobie vojnové a povojnové predstavovalo neblahé časy. Bolo to obdobie jedného roka, počas ktorého obyvateľia: „Jeden celý rok sme nevedeli čo a kde, čo s nami bude čo nám donesie nový deň. Válkou utrápený ľud a kraj, ľudia bolševickou pohromou zničené, obyvateľstvo a učiteľstvo v tomto kritickom politickom živote bez hladu a bez grajciara vôbec nemohlo najst' vychodiska.“ Až neskôr: „25. marca 1920 definitívne sa všetko vyjasnilo a urovnalo“ [4, s. 7].

Udalosti československo – maďarského konfliktu zaznamenal aj kronikár obce Michalany. V pamätnej knihe obce popísal bojové udalosti v obci takto: „Roku 1919 bola obec dejiskom boja maď. červenoarmejcami a čsl. vojakmi. Prestrelky trvali skoro dva týždne“ [3,

s. 7]. Prestrelky v okolí Michalánoch zachytil kronikár Luhyne takto: „Jedného dňa v apríli 1919 asi okolo 11. hodiny mali oddychujúci vojaci poplach. Strážny oddiel totiž bol ubytovaný v Luhyni. Stráž konali striedavo po 60 mužov naraz. Stráž, počtom 60 mužov, na železničnej stanici v Michalánoch bola napadnutá československými jednotkami z Lastoviec a nimi rozplašená alebo zajatá. Veliteľ, ktorý v tom čase bol v Luhyni, dozvedel sa o prepadnutí svojej stráže, vydal rozkaz pre obranu so zbyvajúcimi 60 mužmi pod vedením rtm. Nádaždiho a sám zobral od statkára Šoltésa dvoch žrebcev – pre seba a pre svojho sluhu a vzdialil sa smerom k Satoralja Ujhelyu“ [2, s. 4-5].

Boje v Luhyni popísal kronikár takto: “Nádaždiho vojaci utvorili obrannú líniu na Szentandraške (Hora aj dnes toho názvu na severnom okraji Luhyne). Sviedli nerovný boj, v ktorom dvaja aj padli. Pochovaní sú na luhyňskom cintoríne. Zvyšok stráže ustúpil až po Satoralja Ujhely, kde toho istého dňa doplnený posilami zastavili postup československých jednotiek a urobili protiútok. Zahnali ich až do Luhyne. Tu sa odohral boj práve v dedine, kde východnú stranu dediny mali obsadenú komunistické a západnú československé vojska. Boje boli veľké. Dedina od poludnia do večera zmenila niekoľkokrát majiteľa. Sily sa vzdali vyrovnané. Predsa k večeru československé jednotky postúpili až k Ujhelyu a v ďalších dňoch až k Miškolcu. Straty bitky v Luhyni boli veľké, lebo všetky záprahy z obci vozili povinne celú noc ranených do Satoralja Ujhelya“ [2, s. 4-5].

Príchod maďarských Červenoarmejcov do Malého Ruskova zaznamenal kronikár obce v kronike takto: „Pokojné dni netrvali dlho, lebo na Slovensko vpadli bolševici. Ich hlavný stan bol v Trebišove. Ľudia všetko ukrývali pred nimi, lebo čo len mohli vzali so sebou. Gazdovia, ktorí mali kone, museli sa aj s koňmi ukryť v chotári obce. Bolševické vojská zdržovali sa tuná od 15. apríla do 20. júna roku 1919 kedy boli konečne zahnané československým vojskom“ [7, s. 6-7].

Kronikár Trebišova popísal chronologicky dôležité udalosti roku 1919 takto: „V druhej polovici februára naše vojsko odtiahlo z rozkazu veliteľa 6 divízie gen. Rosiho z obce a nádražia v Legini (Michalánoch) a Veľatoch, pretože ležali za demarkačnou čiarou. Tým sa trať Úpor – Lastovce s odbočkami odrezala a tak stratili sme spojenie s Košicami. Maďari prepúšťali dľa dohody cez Legiňu iba zásielky uhlia pre tunajší

cukrovar, za kompenzáciu jedného vagóna cukru za každých desať vagónov uhlia“ [6, s. 84].

Dôsledkom vnútropolitických zmien v marci 1919 v Maďarsku bola dohoda zrušená a na konci marca bola preprava cez Luhyňu úplne zastavená. Táto izolácia trvala do 30. apríla 1919, kedy československé vojsko prekročilo demarkačnú čiaru a zmocnilo sa Nového Mesta pod Šiatrom. Koncom mája roku 1919 však československé vojsko ustúpilo pred nepriateľskou presilou a tak začiatkom júla 1919 postupujúci maďarskí Červenoarmejci obsadili Trebišov. Prítomnosť jednotiek zaznamenal kronikár Trebišova takto: „Zostali tu celý mesiac zaujali tiež školy a obsadili Andrásyho kaštieľ. Niektorí občania zo strachu pred bolševikmi utiekli do poľa. Sústredené divízie generála Destremana postupovali v dňoch 18-23. júna vo smere na Sečovce a Trebišov. Za celý ten mesiac boli v blízkom okolí Trebišova delostrelecké prestrelky. Generál Destreman vydal rozkazy pre útok, ktorý mal byť zahájený 23. júna“ [6, s. 84].

Útoku sa zúčastnila Podkarpatská skupina, ktorá vykonala prípravnú útočnú akciu počas ktorej bol obsadený úsek Hriadky – Vojčice na juhovýchod od Kochanoviec. Dôsledkom vyhodenia železničnej trate bol znemožnený ústup nepriateľského obrneného vlaku. Neskôr, dňa 26. júna 1919 mal byť prevedený útok na Trebišov, no z technických príčin bol útok odložený na nasledujúci deň, k čomu však nakoniec nedošlo kvôli uzavretému prímeriu, ktoré bolo dojednané v tunajšom kaštieli. 7. júla 1919 maďarskí Červenoarmejci ustúpili a Trebišov bol opäť obsadený československými žandármi [6, s. 85].

Udalosti súvisiace s príchodom maďarských vojsk mali v Trebišove aj svoju dohru a dôsledkom toho bolo: „Pre rozvratnú, protištátnu činnosť a sabotážne činy bolo zatknutých mnoho popredných osobností veľkomaďarského smýšľania a boli odhalené veľké podvody a špekulácie s liehom“ [6, s. 85].

No napriek týmto negatívnym udalostiam sa v obciach našli aj obyvatelia, ktorí s prichádzajúcimi proletárskymi jednotkami sympatizovali, hlavne s ľavicovou ideológiou. Niektorí sympatizanti, možno z presvedčenia alebo iných okolností, vstúpili do maďarskej Červenej armády. Takými bol aj obyvateľ Michalian: „Pavol Lovas, ktorý s nimi bojoval v Rumunsku“ [3, s. 7] a do radov maďarskej Červenej armády

vstúpili aj niektorí obyvatelia Zemplínskeho Jastrabia. Boli to Vojtech Mlej, Štefan Šuhajda, Július Kozma a Michal Zavada [8, s. 26-27].

Avšak ako hodnotil situáciu kronikár obce Michalány: „Obyvateľstvo nebolo natoľko uvedomelé, aby sa pridalo k červenoarmejcom, no väčšina občanov prijala s porozumením a súhlasom heslá červenoarmejcov a tešila sa, že pôda, na ktorej pracovali roky ako želežiari, želiari bude ich“ [3, s. 7], sa však ľavicové myšlienky medzi obyvateľmi nijako výrazne nepresadili.

Niektorí obyvatelia sa ako vojaci Rakúsko – uhorskej armády na východnom fronte dostali do ruského zajatia, kde boli pod vplyvom bolševických agitátorov, vďaka čomu sa zoznámili s ľavicovými myšlienkami. Niektorí z nich si ich aj osvojili a dôsledkom toho po návrate domov vstúpili do formujúcej sa maďarskej Červenej armády. Takýto osud postrelol dvoch chlapov z Veľkého Ruskova, a to Michala Ferja a Michala Štefanka, ktorí sa dostali do formujúcich sa Červených gárd [1].

Zoznam prameňov a literatúry

1. Archív Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov. Zoznam vojakov z obce Nový Ruskov.
2. Kronika obce Luhyňa.
3. Kronika obce Michalány.
4. Kronika obecnej ľudovej školy v Kyste.
Dostupné online: http://www.kysta.sk/files/Kronika_obecnej_udovej_koly_v_Kiste.pdf 3.11. 2018.
5. Kronika Evanjelickej reformovanej školy v Hrani.
6. Kronika mesta Trebišov.
7. Pamätná kniha Malého Ruskova.
8. Pamätná kniha obce Zemplínske Jastrabie.
9. Michela M. Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918 – 1921 / M. Michela. Bratislava: Kalligram, 2009. – 272 s.
10. Čaplovič M. Prvý pluk slovenskej slobody (november 1918 – marec 1919) // Historický časopis 43. – Bratislava, 1995. – S. 651 – 667
11. Ferenčuhová B. Mierová konferencia, mierové zmluvy a nový európsky systém // Zrod nové Europy. Versailles, St.-Germain, Trianon a dotváraní poválečného mierového systému. Jindřich Dejmek a kol. Praha, 2011. – S. 21-57.

12. Hronský M. Maďarská republika rád a československo-maďarský konflikt v roku 1919 // Zrod nové Evropy. Versailles, St.-Germain, Trianon a dotváření poválečného mírového systému. Jindřich Dejmek a kol. Praha, 2011. – S. 159-179.
13. Hronský M. Priebeh vojenského konfliktu ČSR s Maďarskom roku 1919 // Historický časopis 41. – Bratislava, 1993. S. 583-620.
14. Poznámka autora: V tom čase sa obec nazývala Garaň, po maďarsky Garany, v súčasnosti Hraň.
15. Poznámka autora: Bünyovskej alebo Biňovskej krčme, v časti obce Sirník zvanej Biňov.

THE EVENTS OF 1918 – 1919 AND THEIR COURSE IN EASTERN SLOVAKIA BY THE EYES OF THE LOCAL CHRONICLERS

Juraj HORVÁTH (Prešov, Slovensko)

Abstract. *The aim of the report is to present the events in the period of 1918 – 1919, particularly the origin of Czecho-Slovakia in October 1918 and then the events during the Czechoslovak-Hungarian conflict in 1919, as they were recorded and memorized in village's chronicles and memorial books by the chronicles of selected municipalities in Eastern Slovakia.*

Key words: *Czecho-Slovakia, Hungarian Republic of Councils, Hungarian Red Army.*

УДК 39(437.7)»1923»

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНУ ЕКСПЕДИЦІЮ ПЕТРА БОГАТИРЬОВА НА ПІДКАРПАТСЬКУ РУСЬ 1923 РОКУ

Ігор ЛІХТЕЙ (Ужгород, Україна)

Ліхтей Ігор. До питання про фольклорно-етнографічну експедицію Петра Богатирьова на Підкарпатську Русь 1923 року. 10 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 13 + 1 фотододаток; мова українська.

Резюме. У публікації висвітлено перебіг фольклорно-етнографічної експедиції відомого вченого-етнолога Петра Богатирьова на Підкарпатську Русь у 1923 р. Вона стала підмурівком для етнографічних пошуків дослідника на теренах краю у наступні роки. Уперше публікується лист П.Богатирьова до Шкільного відділу Підкарпатської Русі з проханням про виділення коштів для завершення експедиції, який містить також стислу інформацію про її основні результати.

Ключові слова: Петро Богатирьов, Їржі Поливка, Підкарпатська Русь, Мараморська жупа, Ужгородська жупа.

Знаний російський славіст, богеміст, етнограф, фольклорист і театрознавець Петро Богатирьов (1893–1971) прописався у славістичній науці як розробник оригінального функціонально-структурального методу. Його суть зводиться до того, що одні й ті ж явища (костюм, казка, обряд) можуть виконувати в народній культурі різні функції. Формуванню функціонально-структурального методу, який вважається головним внеском П.Богатирьова в етнологію, сприяли експедиції дослідника на терени сучасної Закарпатської області України у 20-30-х роках ХХ ст. [5, с.141]. Як відомо, нинішня територія Закарпатської області тоді входила до складу Чехословацької республіки (ЧСР) і називалася Підкарпатська Русь. З грудня 1921 р. у Чехословаччині проживав і Петро Богатирьов. Він прибув туди як перекладач і референт

дипломатичного представництва радянської Росії й паралельно з основною сферою діяльності займався активною науковою роботою.

Майбутній учений народився 16 (28) січня 1893 р. в Саратові. Його батько походив з містян і був ремісником. Після навчання в початковій школі П.Богатирьов здобував освіту в Саратовській гімназії, яку успішно закінчив у 1912 р. зі срібною медаллю. Відтак упродовж 1912 – 1918 років він був студентом Слов'яно-російського відділення історико-філологічного факультету Московського університету. Вже під час навчання у виші П.Богатирьов зацікавився усною народною творчістю, і задля її поглибленого вивчення навіть здійснив фольклорно-етнографічні експедиції в Московську й Архангельську губернії. Зібрані матеріали стали основою для перших наукових публікацій П.Богатирьова. У 1915 р. він став також одним із засновників Московського лінгвістичного гуртка [4, с.31 – 32; 5, с.137].

Під час громадянської війни Петра Богатирьова було мобілізовано до Червоної армії, а саме – у бібліотечний відділ Головного політпросвіти Політуправління Реввійськради. Він отримав призначення на Кавказ у політвідділ 12-ої Червоної кавалерійської дивізії. Після демобілізації П.Богатирьов деякий час працював у Москві: був співробітником Державного історичного музею, а також викладав на робітничому факультеті й читав лекції в драматичній студії “Сатира”. Крім того, молодий науковець навідувався і в рідний Саратов, де долучився до створення Кабінету етнографії при місцевому університеті.

Як відомо, у грудні 1921 р. Народний комісаріат закордонних справ відрядив П.Богатирьова у відділ преси радянського дипломатичного представництва у Празі. Тут він служив перекладачем і референтом [4, с.31 – 32; 5, с.137]. На думку історика Івана Попа, діяльність П.Богатирьова в радянській місії сповнена низкою таємниць. Так, на відміну від своїх колег, які могли виконувати свої функції в ЧСР не більше п'яти літ, перебування П.Богатирьова в складі дипломатичного представництва у Празі було необмеженим. Загалом він знаходився за кордоном аж до 1940 року.

Відтак І.Поп звертає увагу на те, що співробітникам радян-

ських дипломатичних місій, за винятком їхньої участі в офіційних заходах, було суворо заборонено контактувати з місцевим населенням чи представниками влади, однак на П.Богатирьова такі вимоги не поширювалися. Він мав вільний робочий графік, обертася в наукових колах ЧСР та інших європейських країн, працював у чехословацьких, німецьких та інших архівах й відіслав до Москви сотні віднайдених документів, різних за змістом і характером. Крім того, П.Богатирьов брав активну участь у культурному житті чехів і словаків, викладав у німецьких університетах¹. А після повернення в 1940 р. до Москви, на відміну від деяких своїх колег по роботі в дипломатичному представництві в ЧСР, яких таємна служба НКВС кинула за ґрати, звинуватила у зраді й страшила, П.Богатирьов став працювати професором Московського університету [13, s.36].

Та попри таку двозначність становища П.Богатирьова в Чехословаччині, його перебування в цій країні, вважає М.Досталь, було плідним [4, с.32]. Особливо інтенсивними і продуктивними виявилися його польові дослідження, здійсненні на теренах Підкарпатської Русі. Свою першу фольклорно-етнографічну експедицію у цей регіон П.Богатирьов здійснив восени 1923 р. У Державному архіві Закарпатської області (ДАЗО) нами виявлено документ, який проливає світло на цю експедицію П.Богатирьова. Йдеться про його лист до Шкільного відділу Цивільного управління від 28 листопада 1923 р. (див.Додаток) з проханням про виділення коштів для завершення досліджень [1].

З листа довідуємося, що Чеська Академія Наук виділила Петрові Богатирьову 2.000 Кч. для збору матеріалу з діалектології, фольклору та етнографії Підкарпатської Русі. В результаті, вчений провів дослідження:

1) в Ужгородській жупі, у селах Пастіль, Черногорова, Смереково, Буківцьово, Люта, Тихий, Гусна, Ужок (округ Великий Берез-

¹ Російські дослідниці М.Досталь, Т.Іванова та С.Сорокіна пишуть про те, що в 1930 – 1932 рр. П.Богатирьов читав лекції у Мюнстерському університеті (Німеччина), а в 1933 – 1939 рр. – у Братиславському університеті ім.Я.А.Коменського [4, с.32, 33; 5, с.138]. Тож учений викладав лише в одному німецькому виші.

ний)¹; Ворочево Тур'ї Ремети, Раково, Туриця, Тур'я Пасіка, Порошково (округ Перечин)².

2) у Марамороській жупі, в населених пунктах Волове (нині смт Міжгір'я – *І.Л.*), Нижній Синевир, Вишній Синевир (нині обидва поселення становлять одне село Синевир – *І.Л.*), Нижня Колочава (нині частина с.Колочава), Лази, Майдан, Торунь, Присліп (округ Волове)³; Хуст, Нанково, Іза, Крива, Велятино (округ Хуст)⁴; Терембля (округ Тячево)⁵.

Крім того, вчений зробив записи в с.Гукливі Березької жупи⁶.

Відтак П.Богатирьов повідомляє, що в цих населених пунктах він зібрав 170 казок, анекдотів і легенд, записав обряди, які проводяться на хрестинах, весіллях, похоронах, а також на Святий вечір, Щедрий вечір, Бабин вечір, Великдень, Святу неділю, Іван-день, Главосіки, Юріїв день та ін. До того ж, продовжує далі вчений, ним було занотовано свідчення з міфології, демонології й народної медицини. Увесь зібраний матеріал становив 17 – 18 друкованих аркушів (40 тисяч знаків на акруш). Однак, пише Ю.Богатирьов, він уже витратив усі гроші, виділені Академією Наук, а тому до отримання чергової субсидії від цієї установи просить Шкільний відділ про надання матеріальної підтримки, позаяк не хоче припиняти своєї праці з вивчення духовно-культурної спадщини Підкарпатської Русі. У підсумку дослідник відзначає, що вже передрукував частину опрацьованих матеріалів на машинці й на першу ж вимогу Шкільного відділу готовий надати їхні копії. У листі також повідомляється про те, що на основі зібраного матеріалу П.Богатирьов подав звіт в Академію Наук, яка заслухала його доповідь на своєму засіданні 30 жовтня 1923 р.

¹ У листі вжито чеську назву “окрес”. Згадані села нині належать до Великоберезнянського р-ну Закарпатської області.

² Згадані села нині належать до Перечинського р-ну Закарпатської області.

³ Село Лази нині належить до Воловецького р-ну, а решта – до Міжгірського р-ну Закарпатської області.

⁴ Згадані села нині належать до Хустського р-ну Закарпатської області.

⁵ Село Терембля нині належить до Тячівського р-ну Закарпатської області.

⁶ Село Гукливі нині належить до Воловецького р-ну Закарпатської області.

З'ясувавши суть справи, Шкільний відділ ухвалив рішення про виділення П.Богатирьову 2000 Кч в якості субвенції для проведення історичних досліджень на Підкарпатській Русі. Про це 13 грудня 1923 р. було зроблено відповідний припис на звороті листа вченого [1].

Розповідь П.Богатирьова про етнографічну експедицію 1923 р. на Підкарпатську Русь доповнюють також два його листи до знаного чеського славіста, професора Їржі Поливки (1858 – 1933), які опублікувала відома російська дослідниця Марина Досталь [4, с.38 – 39]. Ці листи були написані вже після звернення П.Богатирьова до Шкільного відділу Підкарпатської Русі, вони містять цікаві подробиці про експедицію П.Богатирьова. Перший із них датовано 24 листопада 1923 року. У ньому вчений інформує Ї.Поливку про те, що він якраз повернувся до Хуста з подорожі горами Марамороської жупи. Далі П.Богатирьов перелічує всі ті села Марамороської жупи, в яких побував, а також повідомляє про записані ним обряди. Йдеться про ті самі обряди, що і в листі до Шкільного відділу. Щодо населених пунктів, то П.Богатирьов пише Ї.Поливці й про відвідини села Вишній (Верхній) Бистрий, тоді як у листі до Шкільного відділу про це не сказано. У контексті мандрівки П.Богатирьова населеними пунктами Марамороської жупи заслуговує на увагу його ремарка: *„Ходил по самым глухим селам. В некоторых из этих сел школы нет больше 10 лет”*.

Відтак П.Богатирьов пише, що в Марамороській жупі він зібрав невеликий гербарій цілющих трав (їх шукають на Івана Купала), свідчення з народної медицини, близько 50 зразків народної прози, серед яких особливий інтерес становлять легенди про Пілата, про Юду, про створення світу та про походження тютюну, люльки та паленки. Учений також повідомляє, що йому вдалося простежити діалектичну межу, яка і в Марамороській, і в Ужгородській жупах збігається з етнографічним кордоном. При цьому спостерігається відмінність у жіночому костюмі, в типах вишивок та прикрасах внутрішнього інтер'єру хижі (хати). З листа до Ї.Поливки довідуємося, що П.Богатирьов на той час зібрав і деякі речі з матеріальної культури: близько 80 вишивок, обрядову випічку (паски, керечун), Різдяну зірку. Він навіть похвалився

І.Поливці, що до Різдва в нього буде близько 80 тис. фотографій, які документують весільний обряд, ігри під час похоронів, ігри на Пасху, житло, костюм і под. Свого адресата П.Богатирьов поінформував і про найближчі плани – здійснити етнографічну мандрівку в Ужгородську й Березьку жупи, а на Різдво повернутися в Прагу [4, с.38].

Про те, в яких неперостих умовах тривала подорож Петра Богатирьова в гірські села Ужгородської жупи, довідуємося з його другого листа до Їржі Поливки, написаного 11 грудня 1923 р. У ньому вчений повідомляє, що тиждень тому побував у с.Ворочеві Ужгородської жупи, де записував казки від дідуся Опаленика. При цьому П.Богатирьов відзначає, що цим Опалеником як унікальним казкарем неабияк захоплювався відомий український етнограф, академік Володимир Гнатюк (1871 – 1926). Йдеться про Пилипа Опаленика, від якого В.Гнатюк записував казки у 1896 р. Однак П.Богатирьов нарікає, що П.Опаленик більш детально розповідав казки В.Гнатюкові, ніж йому. Тоді П.Опаленик, зауважує П.Богатирьов, мабуть, був більш балакучим, бо тоді йому було 44 роки. А тепер П.Опаленик постарів (має 72 роки) і каже, що йому “не йдуть казки на гадку”. Утім П.Богатирьов записав від П.Опаленика кілька нових казок, які той не розповідав В.Гнатюкові. Крім того, у Ворочеві вчений знайшов ще одного казкаря у віці 69 років, від якого В.Гнатюк не записував казки. На думку П.Богатирьова, цей дідусь (його імені та прізвища в листі не названо), мабуть, ліпший казкар, ніж П.Опаленик.

З Ворочева П.Богатирьов подався на північний захід, в “Ужгородську Верховину”, і тут до тих перешкод, які йому доводилося долати раніше (непрохідної багнюки на дорогах та диких звірів), додалася ще одна – висипний тиф. Коли, як пише П.Богатирьов, він прийшов у с.Ужок до вчителя, то виявилось, що школа зачинена, бо серед учнів багато хворих на висипний тиф. Крім школи, там було зачинено й корчму, а селом їздив автомобіль Червоного Хреста й забирав хворих. В одного з тамтешніх казкарів, до якого зайшов П.Богатирьов, лежала хвора донька та, попри побоювання заразитися, учений залишився, аби записати казки. Не кращою ситуація була і в селі Бистрий. Там також лютував тиф, але

селяни не хотіли лягати в лікарню й усіляко приховували хворих. Тож лікар просив П.Богатирьова, аби він інформував його, якщо в хатах побачить людей з підозрою на це захворювання.

Незважаючи на труднощі, П.Богатирьов зібрав в Ужгородській жупі чимало свідчень не лише духовної, але й матеріальної культури. Наприкінці листа, дослідник, зокрема, повідомляє, що, крім записів казок та народних вірувань, йому вдалося віднайти 200 вишивок, різноманітні куделі, жіночі сорочки, чепчики й под. [4, с. 39].

За результатами фольклорно-етнографічної експедиції 1923 р. П.Богатирьов опублікував кілька невеликих нарисів чеською мовою в часописі “Český lid” – про обряди, які здійснюються на свята весняно-літнього циклу (на день Юрія-змієборця, на день Івана Хрестителя, на Трійцю)[9; 10; 11]. Статтю вченого про фольклорний матеріал, зібраний на Підкарпатській Русі, було надруковано німецькою мовою в газеті “Prager Presse”, яка виходила готичним шрифтом [8]. Крім того, у 1924 р. П.Богатирьов взяв участь у роботі першого з’їзду слов’янських географів та етнографів, на якому виступив із доповіддю про етнографічні подорожі теренами Підкарпатської Русі. Вчений розповідав про можливість застосування синхронного методу швейцарського лінгвіста Фердинанда де Соссюра (1857 – 1913) не лише для вивчення мови, але й під час збирання та вивчення етнографічного й фольклорного матеріалу. Крім теоретичних положень, доповідь містила і практичні поради, позаяк цей метод П.Богатирьов уже апробував під час своєї мандрівки нашим краєм [2; 3, с.117; 7, с.84].

Експедиція 1923 р. стала підмурівком для подальших досліджень, які П.Богатирьов проводив на теренах Підкарпатської Русі у наступні роки. Своєрідним вінцем його наукової діяльності на ниві крайової етнографії стала узагальнююча праця “Про магічні дії, обряди та вірування Підкарпатської Русі”, видана в 1929 р. французькою мовою. Цю монографію П.Богатирьов захистив у Братиславському університеті ім.Я.А.Коменського як магістерську дисертацію [4, с.32; 6, с.127 – 128; 12]. Та на цьому його польові етнографічні дослідження на Підкарпатській Русі не завершилися, вони тривали також упродовж 30-х років ХХ ст.

Додаток

**28 листопада 1923 р. – Лист Петра Богатирьова
до Шкільного відділу Підкарпатської Русі з проханням
про виділення коштів для завершення експедиції¹**

**В Школьный отдел Подкарпатской Руси
Командированного Ческой Академией Наук и
Народним Музеем П.Г.Богатырева**

Прошение

Ческая Академия Наук отпустила мне 2.000 кш. для собирания материала по диалектологии, фольклору и этнографии Подкарпатской Руси. Я обследовал следующие районы и села: Ужгородская жупа, окрес В.Березны с.Пастиль, Черноголова, Смереково, Буковцево, Люта, Тиха, Гусна, Ужок; окрес Перечина: Ворочево, Турья Ремета, Раково, В.Турица, Турья Пасика и Порошково; Мараморошская жупа, окрес Волового: Воловое, Нижн.Синевирь, Вышн. Синевирь, Н.Колочава, Лази, Майдан, Туронь, Прислоп; окрес Густа: Густ, Нанково, Иза, Крива, Велятино; окрес Тячево: Тербля. Кроме того сделаны записи из с.Гукливой Бережск. жупы.

Собрано мною в этих местах 170 сказок, анекдотов и легенд. Записаны обряды при крестинах, свадьбах и похоронах, обряды на Святый вечер, Щедрый вечер, Бабин вечер, Великдень, Святую нидилю, Ивандень, Главосику, Юрьев день и проч.; записаны сведения по мифологии, демонологии и народной медицине. Весь материал исчисляется приблизительно в 17 – 18 печатных листов (считая по 40.000 знаков на лист).

Я истратил в настоящее время все деньги ассигнованные мне Академией Наук. От ряда академиков я получил предложение продолжать мои исследования Подк.Руси и персональное обещание оказать мне поддержку при асигновании новой суммы. В настоящее время я не хотел бы прерывать свою работу по изучению Подкарпатской Руси и систематизирования собранного уже

---

¹ Публікується вперше.

мною материала и прошу Школьный отдел оказать мне поддержку впредь до получения мною дальнейшей субсидии от Академии Наук.

Часть моего материала перепечатана на машинке и по первому требованию Школьного отдела я могу предоставить копию переписанного материала, находящегося в Праге. О собранном материале мною предоставлено отчет Академии Наук, которая уже рассмотрела мой доклад на заседании 30 октября 1923 г.

Петр Богатырев

28/XI. 1923

г. Ужгород

ДАЗО. – Ф.28. Реферат освіти Підкарпатської Русі в Ужгороді. – Оп.2. – Спр. 406. Прохання професора Богатирьова Петра про надання йому фінансової допомоги для збирання етнографічного та фольклорного матеріалу (13.VI.1922 – 22.XII.1923). – Арк. 4 – 4 зв.

В Школьный отдел Подкарпатской Руси

4

Удостоверенного Высшей Академией Наук и Народ-
ным Музеем Н. Т. Богатырева

Список

Ученая Академия Наук отпустила мне 2.000 кб.
из собранной материи по диалектологии, фол-
клору и этнографии Подкарпатской Руси. Я обследовал
следующие районы и сел: Изгородьская пуща, окрест. В. По-
роня с. Пашин, Чернокоз, Смереть, Бузубы, Ают,
Мил, Гуса, Жок; окрест. Перемышля: Торгови, Шуга, Реня,
Ракот, В. Турин, Турин Пасик и Подорожко; Мораварочин-
ская пуща, окрест. Волкова: Волков, Милан, Синецбург, Вино, Синецбург
и Колатав, Лог, Могач, Шуга, Турин; окрест. Гута: Гута, Намы,
Ула, Крива, Велган; окрест. Миле: Миле. Кроме того собраны
также по с. Туринскому Берегу пущи.
Собрано много в этих местах 170 сказок, анекдотов и легенд.
Замечательны образы при крестьянах, свадьбах и крестинах,
образы на святой вечер, Шедри вечер, Губа вечер, Великий день,
Великий Наваль, Шваляк, Т. Гаваль, Кривый вечер и прот.; замечательны
сказания по этнологии, диалектологии и народным преданиям.
Всего материалов много собрано приблизительно в 17-18 тысяч
листов, около 40.000 слов и фраз.

Я изложил в вышеуказанном время все данные описанные мне
Академией Наук. Отряд академический и получил благодарности
продолжить мои исследования Подкарпатской Руси и персональное обещание
оказать мне поддержку при организации моего музея.
В настоящее время я не могу отвлечься от своей работы
по устройству Подкарпатской Руси и этнографического
соборного уже много лет в Берлине и при этом Школьный
отдел оказывает мне поддержку вплоть до получения моего лич-
ночного субсидии от Академии Наук.
Часть моего материала перешла на мою личную и
на работу в Школьный отдел. Я могу продолжать
свою личную работу, но только в том случае, если
Особый отдел лично предоставит мне от Академии
Наук, который уже рассмотрен мой доклад и проект.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДАЗО. – Ф.28. Реферат освіти Підкарпатської Русі в Ужгороді. – Оп.2. – Спр. 406. Прохання професора Богатирьова Петра про надання йому фінансової допомоги для збирання етнографічного та фольклорного матеріалу (13.VI.1922 – 22.XII.1923). – Арк. 4 – 4 зв.
2. Богатырев П.Г. Этнографические поездки в Подкарпатскую Русь: (Опыт статического исследования). / П.Г.Богатырев // Sborník I. sjezdu slovanských geografů a ethnografů v Praze 1924. – Praha. 1926. – S. 293 – 296.
3. Гусев В.Е. Этнографическая проблематика в трудах П.Г.Богатырева (К 100-летию со дня рождения) / В.Е.Гусев // Этнографическое обозрение. – М.,1993. – № 5. – С.116 – 126.
4. Досталь М.Ю. П.Г. Богатырев в Чехословакии в 1920–1930-е годы / М.Ю.Досталь //Славяноведение. – 1998 (июль-август). – № 4. – С.31–42.
5. Иванова Т.Г. Богатырев Петр Григорьевич / Т.Г.Иванова, С.П.Сорокина // Русские фольклористы: Биобиблиографический словарь. Пробный выпуск / Отв.ред.Т.Г.Иванова и А.Л.Топорков. – М.: ПРОБЕЛ-2000, 2010. – С.137 – 147.
6. Топорков А. Два издания книги П.Г.Богатырева “Магические действия, обряды и верования Закарпатья” (1929/1971): научный и общественный контекст / Андрей Топорков // Антропологический форум-Online. – 2011. – №14. – С. 127 – 159.
7. Усачева В.В. Духовная культура народов Карпатского региона в трудах П.Г.Богатырева / В.В.Усачева // Славяноведение. – 1994 (май-июнь). – № 3. – С.84 – 91.
8. Bogatyrev P. Das Volkstum in der Podkarpatska Rus./ Dr.P. Bogatyrev // Prager Presse. – Sonntag, den 23. März 1924. – 4. jahrgang. – Nr.82. – Seite 5.
9. Bogatyrev P. Hod Boží svatodušní (Svatá neděle) v Podkarpatské Rusi. / P. Bogatyrev // Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku a v Podkarpatské Rusi / Red. Dr. Zíbrt Čeněk. – Praha: Nakladatel Jan Svátek, 1924. – Ročník XXIV. – Sv.8. – S.307 – 308.
10. Bogatyrev P. Den sv. Jana Křtitele (Ivandel) v Podkarpatské Rusi. / P. Bogatyrev // Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku a v Podkarpatské Rusi /

- Red. Dr. Zíbrt Čeněk. – Praha: Nakladatel Jan Svátek, 1924. – Ročník XXIV. – Sv.9. – S.342 – 343.
11. Bogatyrev P. Slavení sv. Jiří na Podkarpatské Rusi. / Petr Bogatyrev // Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku a v Podkarpatské Rusi / Red. Dr. Zíbrt Čeněk. – Praha: Nakladatel Jan Svátek, 1925. – Ročník XXV. – S.275 – 276.
  12. Bogatyrev P. Actes magiques, rites et croyances en Russie Subcarpathique / Pierre Bogatyrev. – Paris, Honoré Champion, 1929. – 162 p.
  13. Pop I. Podkarpatská Rus: Osobnosti její historie, vědy a kultury / Ivan Pop. – Praha: Libri, 2008. – 309 c.

ON THE QUESTION OF THE FOLKLORE-ETHNOGRAPHIC EXPEDITION OF PETRO BOHATYRYOV TO PIDKARPATSKA RUS IN 1923

Ihor LIKHTEY (Uzhhorod, Ukraine)

Summary. *The publication covers the course of the folklore and ethnographic expedition of the famous scientist-ethnologist Petro Bohatyryov to Pidkarpatska Rus in 1923. It became the basis for the ethnographic searches of the researcher on the territory of the region in subsequent years. For the first time P. Bohatyryov's letter to the School Department of Pidkarpatska Rus was published with a request for the allocation of funds to complete the expedition, and it also contains brief information on its main results.*

Key words: *Petro Bohatyryov, Jirzhi Polyvka, Pidkarpatska Rus, Maramorosh zhupa, Uzhhorod zhupa.*

РЕЦЕНЗІЇ

Nestorov letopis: povest' o dávných časoch na ruskej zemi / z ruského originálu Polnoje sobranije russkich letopisej. Lavrentijevskaja letopis' ... preložil a úvodnú štúdiu napísal Miroslav Daniš ; ilustrácie Miroslav Cipár. – Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2018. – 319 s. (Несторів літопис: повість про давні часи на руській землі.../переклад словацькою, вст. ст. та комент. Мирослава Даніша; ілюстрації Мирослава Ципаря. – Братислава: Видавництво словацьких письменників, 2018. – 319 с.).

Vo Vydavateľstve Spolku slovenských spisovateľov v minulom roku, 2018 vyšla ojedinelá kniha s názvom: Nestorov letopis, ktorá je starším generáciám známa pod názvom: Povesti vremennych let. Autor prekladu a rozsiahleho poznámkového aparátu a historických úvah je PhDr. Miroslav Daniš. Originál tohto letopisu sa nezachoval ale v rôznych knižniciach, archívoch sa zachovalo množstvo jeho opisov, rôznej dĺžky a formy spracovania podľa autorov jeho prepisov. Najstarší a najzachovalejší, teda aj najúplnejší opis tohto diela je z roku 1377, ktorý sa nazýva Lavrentijevským letopisom, ktorý zostavil mních Lavrentij vo Vladimíre. Základ tohto letopisu tvoria Povesti o dávných časoch, ktoré končia rokom 1117 a Lavrentijov letopis pokračuje dejinami Kyjevskej, ale aj severovýchodnej Rusi až do roku 1305. Druhý svojím spôsobom najobsiahlejší opis Nestorovho letopisu sa nachádza v ďalšom letopise, ktorý sa nazýva Ipatievský, ktorý bol pomenovaný podľa rovnomenného kláštora a ktorý pochádza z rozmedzia rokov 1420 až 1430. Tento letopis po roku 1117 prináša informácie pochádzajúce najmä z dejín juhoruských zemí a končí rokom 1292. Mimo týchto verzií letopisov poznáme Tverský, štyri varianty Novgorodských letopisov, Pskovský letopis, Voskresenský, Nikodimský a Gustinský letopis. Prvé kompletne, systematické vydanie vyšlo v Rusku už roku 1841. Musíme konštatovať, že písanie, teda „maľovanie písmen“ dopĺňanie údajov do ruských letopisov sa v dobe ruského stredoveku tešilo veľkej úcte a obľube. Musíme ďalej konštatovať na rozdiel od západoeurópskych kroník, ktoré boli písané v latinčine, ruskí letopisci ich písali

v rodnom jazyku a mimo letopisov sa informácie zaznamenávali na brezovú kôru a vďaka letopisom sa ruská história zachovala v mnohých až udivujúcich detailoch. Zaznamenávali totiž históriu každého kniežacieho dvora, každého mesta, kláštora a tým aj regiónu a jeho historické interakcie s ostatnými oblasťami nielen na Rusí, ale v rámci obchodných ciest a vojenských stretov aj mimo nej. Rusko prijalo kresťanstvo z Byzancie a tak zákonite na konci 10. storočia začali Rusi používať byzantský letopočet, ktorý v Byzantskom cisárstve začínal 1. marca, ale na Rusi sa zachovalo aj tradičné počítanie roka od 1. septembra. Dvojkoľanosť datovania počiatku roku spôsobovala nielen rad nepresností, ale aj chyby v datovaní. Za rok stvorenia sveta sa považoval rok 5508. Ale niekde sa používal aj Alexandrijský kalendár, v rámci ktorého sa počítal letopočet od roku 5500, čo bol až osem ročný rozdiel. Úvod týchto letopisov sa venoval najstarším dejinám spojených s biblickou históriou a tým autori letopisov poukazovali na základe a najmä po vzore byzantských kroník na starobylosť ruského národa. „ Povesti vremennych let boli zakomponované do veľkej väčšiny ruských letopisných textov, kvôli svojej ústrednej myšlienke jednoty ruských zemí, ktoré stredoveké letopisectvo po niekoľko storočí ďalej živilo, nielen ako pamäť, ale aj budúci cieľ.“ /10/ *Bulharsko a jeho kláštor* boli kultúrnym a literárnym sprostredkovateľom medzi Rusou a Byzanciou. Práve z Bulharska sa dostal na Rus cirkevnoslovanský jazyk. Od čias prijatia kresťanstva za vlády Vladimíra I. sa rozmohlo prekladanie bohoslužobných textov. Významným centrom knižnej kultúry a šírenia kresťanstva na Rusi sa stal po roku 1057 Kyjevsko-pečorský kláštor, ktorý založili mnísi Antonij a Feodosij podľa vzoru známeho kláštora Studion v Konstantinopole. Autor *Povesti o dávných časoch na ruskej zemi*, Nestor, bol mníchom kyjevsko-pečorského kláštora, kde mimo iných povinností napísal hagiografické dielo o jednom zo zakladateľov kláštora Feodosija Pečerského a je aj autorom diela o Borisovi a Glebovi. Narodil sa v polovici 11. storočia a umrel s najväčšou pravdepodobnosťou roku 1111, ale v iných prameňoch sa uvádzajú aj iné roky jeho úmrtia. Spôsob písania *Povesti o dávných časoch* prekvapoval už ruských bádateľov od 19. storočia ale najpregnantnejšie to vyjadril D. Lichačev roku 1975, keď konštatoval: Pri čítaní letopisu môžeme nadobudnúť pocit, že letopisec ho píše z vtácej perspektívy. Často bez prabmatickej súvislosti spája rôz-

ne deje, ktoré sa udiali na rozličných miestach do jedného celku. Neustále sa pohybuje po celej krajine a nerobí mu problém v jednej vete spomenúť udalosť v Kyjeve a v tej nasledujúcej sa presunúť na druhý koniec územia.. /17/ Ak analyzujeme spolu s D. Lichačevom túto metódu spracovania a podania informácií, zisťujeme, že na svoju dobu mních Nestor bol mimoriadne vzdelaný a sčítaný, ale aj to, že musel cestovať po krajine a aj mimo nej. Súčasťou územi podliehajúcich pod nadvládu Kyjevskej Rusi bolo aj územie Haliče, ktoré bolo pred tým súčasťou Veľkej Moravy, následne v 10. storočí bola súčasťou Poľského kráľovstva a od roku 981 Východná Halič sa stala súčasťou Kyjevskej Rusi. Neskôr v 13. storočí po vpáde Mongolov bola vazalským štátom Zlatej Hordy s hlavným mestom Lvov. Ešte pred tým v 12. storočí sa Kyjevská Rus rozpadla na trinásť menších kniežatstiev. Cez oblasť Haliče viedla stará obchodná cesta, vedúca z Bavorska údolím Dunaja cez Dowinu /Devín/, Nitrawu /Nitru/ na Kyjevskú Rus a ďalej do Černigova a do Pereslavi. Centrum a sídlo Černigovského kniežatstva bolo na severe dnešnej Ukrajiny a najstaršiu zachovanú a známu informáciu máme o Černigove z roku 907, čo korešponduje s Raffelstenskou colnou tarifou pochádzajúcou z rozmedzia rokov 904 až 905 ktorá opisuje tovary a colné poplatky, ktoré boli frekventované od dôb Veľkej Moravy v rámci obchodov realizovaných s „Rugiou“, teda uzemiami starej Rusi. V Archeologických rozhľedoch LXVI 2014 a LXVII 2015 autori Ivo Štefan a Jiří Macháček analyzujú pomery na Veľkej Morave aj v kontexte so zahraničným obchodom. Málokto si ale dodnes uvedomuje, že násilné zjednotenie Moravského a Nitrianskeho kniežatstva zapríčinil najmä ekonomický vplyv a fenomén ťažby striebra v stredoslovenskej oblasti, na čo ako prvý upozornil v 70-tich rokoch minulého storočia historik Jozef Vozár. Málokto si uvedomuje že napríklad hlbinná ťažba v Kremici datovaním banskej výdrevy vytiahnurej z jadra prieskumného vrtu metódou C14 je udávaná do obdobia roku 1000 a to s banskou problematikou neoboznámení historici si neuvedomujú aké dlhé časové obdobie bolo nutné na vyrazenie vstupných banských diel - štôlní, vedúcich k týmto dobývaným partiám. Banský technik J. Vindakievič, pôsobiaci v Kremnici v 19. storočí vypočítal na základe spôsobu ručného razenia, pomocou kladivka a železka, že kremnickú dedičnú štôľňu museli začať raziť už v 9. storočí. Hlavnou komoditou bolo ale nie zlato, ale striebro, ktoré sa forme zliatkov vyvážalo ako vyhľadávaná ob-

chodná komodita. Perský geograf a cestovateľ Ibn Rusta v svojej knihe *Kitáb al-a'lák an-mafísa* = *Kniha cenných drahokamov*, kde spomína kráľa Svätopluka 870-894, vládnuceho Slovienom. S ním je napríklad aj spojený takzvaný „moravský poklad“, čo bolo určité penzum drahých kovov. Ďalší významný autor, spomínajúci Veľkú Moravu, ktorý vlastne jej dal meno, Moravia megalé, vo svojom diele : *De administrando imperio* = *O spravovaní ríše*, bol byzantský cisár Konštantín VII. Porfyrogenet /905-959/, ktorý vládol od roku 913, ktorý opísal jej kráľa Svätopluka ako aj dramatický zánik tohto štátneho útvaru.

K roku 6367 - 859, kronikár Nestor napísal lakonickú správu: Varjagovia, ktorí prišli zo zámoria, vyberali daň od Čudov, Slovienov, Merov a všetkých Krivičov. Chazari vyberali daň od Poľanov, Severanov a Vjatičov po bielej, teda striebornej minci a /kožušine/ veverice od obydliia. /33/

V roku 6390 /882/ Nestor napísal, že Oleg sa usadil v Kyjeve. Vládol tu a povedal: „Nech sa stane matkou ruských miest !“ Boli pri tom Varjagovia, Sloveni i druhí a nazývali sa Rusmi. Oleg začal budovať mestá, zaviedol u Slovienov, Krivičov a Merov daň a nariadil Novgorodu, odovzdávať daň 300 hrivien ročne Varjagom, kvôli zachovaniu mieru. Tá sa Varjagom platila až do samotnej smrti kniežaťa Jaroslava. Hrivny boli staroruské ale aj staroslovanské peňažné jednotky, vytvorené väčšinou zo striebra, ale aj zo železa. Novgorodská strieborná hrivna vážila 204 gramov. Dávnejšie lúpežné výpravy Varjagov boli nahradené obchodnými karavánami, ktoré ale mali často aj svoj ozbrojený doprovod. Kruhové štíty Vikingov a Variagov zdobili boky ich lodí. Obyvatelia Novgorodu boli najsil-

Kruhová – štítová ikona z obdobia rozhrania 11. a 12. storočia v zbierkach galérie mesta Novgorod.

nejšími zástancami pôvodného pohanského náboženstva a vyvíjali silný odpor proti christianizácii. To súviselo síce aj s bojom o nadvládu nad Kyjevskou Rusou. Z obdobia rozhrania 11. a 12. storočia sa zachovala v Novgorodskej galérii ojedinelá kruhová – štítová ikona, na ktorej je namalovaný svätec, sv. Nikolaj, patrón kláštora v Jaroslavovom dvore.

“Vykupovanie mieru“ po rímsko-byzantskom vzore prevzali aj vládovia Kyjevskej Rusi. Novgorod, na základe rozhodnutia kniežaťa Olega platil tribúr vo výške 300 hrivien, pri váhe jednej hrivny 204 gramov, čo v úhrne je 61.200 gramov, teda 6 kilogramov a 200 gramov striebra. Ale Novgorodské kniežatstvo nebolo jediné ktoré platilo Varjagom tribút, ako kronikár Nestor, tak aj Konštantín VII. uvádzali že to boli aj kmene Krivičov, Dregovičov Severjanov, Drevljanov, Lenčov a Uličov. Nestor k nim uvádza aj Slovienov, Dulebov, Radimičov a Vjatičov. Územie osídlené v tom čase východnými Slovanmi pretínala významná riečna cesta, po toku riek Volchov a Dneper, nazývaná „iz Varjag v Greki“, teda vedúca od Vikingov – Varjagov k brehom Čierneho mora a priamo do Konštantinopolu. Na tejto obchodnej ceste na ktorú naväzovala aj často sa meniacca riečna sieť plynuli hospodárske zisky všetkým zúčastneným, najmä obyvateľom obchodných stredísk počnúc Kyjevom, Novgorodom a Starou Ladogou, ktorým ale veľkou konkurenciou boli Chazari obývajúci spolu so starými Maďarmi a Polovcami oblasti Počernomoria. /219/ V 8. a 9. storočí mal Chazarský kaganát pod kontrolou celý čiernomorský i voľžsko-kaspický /obchodný/ tranzit. Čierne more v dobových historických prameňoch sa nazývalo aj morom Chazarským. Obrovské príjmy plynúce z obchodu boli základným predpokladom politickej a hospodárskej prosperity kaganátu. /226/ Ich pôvodné centrum Semender začali bezprostredne ohrozovať arabské nájazdy a tak nové chazarské centrum vzniklo v ústí rieky Volgy a dostalo meno Itil, ktoré ležalo na ďalšej severo-južnej obchodnej ceste a následne križujúc sa na východ smerujúcej obchodnej ceste. Autor uvádza, že pri tranzitnom obchode prechádzali chazarským územím kožušiny, vosk, med, zbrane, otroci a iné tovary, ktoré sa dostávali na trhy v Azerbajdžáne, Arnénii, arabskom kalifáte a na západnej strane v Byzancii. /233/ Chazarská spoločnosť fungovala na princípe vazalských vzťahov. Informuje nás o tom arabský cestovateľ a vzdelanec Umar ibn Rusta, ktorý napísal že bohatší členovia jednotlivých rodov boli povinní na základe svojho majetku a príjmov vypraviť určitý

počet jazcov do kaganovej armády. /Táto forma bola prijatá neskôr aj v rannom Uhorskom kráľovstve./ Ale chazarský kagan vydžoval aj stále žodnierske vojsko, ktoré ktoré zabezpečovalo jeho ochranu a ochranu jeho dvora a pacifikovalo odbojné a separatistické snahy niektorých najmä okrajových kmeňov.

V 8. storočí sa štátnym náboženstvo v Chazarskej ríši stal judaizmus. Prílev židovského etnika do Chazarského kaganátu bol výsledkom tlaku invázie Moslimov do oblastí strednej Ázie a ich výrazné protizidovské aktivity, ale veľké množstvo Židov sa vysťahovalo aj z pravoslávnej, ortodoxnej Byzancie, kde od 7. storočia boli Židia prenasledovaní. V novom sídle kaganátu, v meste Itil, ale aj iných chazarských mestských centrách začali Židia, aktívni najmä v medzinárodnom tranzitnom obchode, majúc naakumulované značné finančné rezervy čím postupne získali významnú hospodársku a tým aj mocensko-politickú moc. Medzi manželkami chazarských kaganov boli aj mnohé Židovky a tak ich deti sa stali chazarskými princami a veľmožmi ale zároveň boli aj členmi židovskej diaspóry. Autor dobovej analýzy konštatuje, chazarský kaganát bol židovským štátom a ako ochranca židovských záujmov vystupoval aj v zahraničí. / 228/ Napriek takémuto stavu v kaganáte bola dodržiavaná prísna náboženská tolerancia a príslušník toho ktorého etnika a náboženstva bol súdený podľa jeho zákonov.

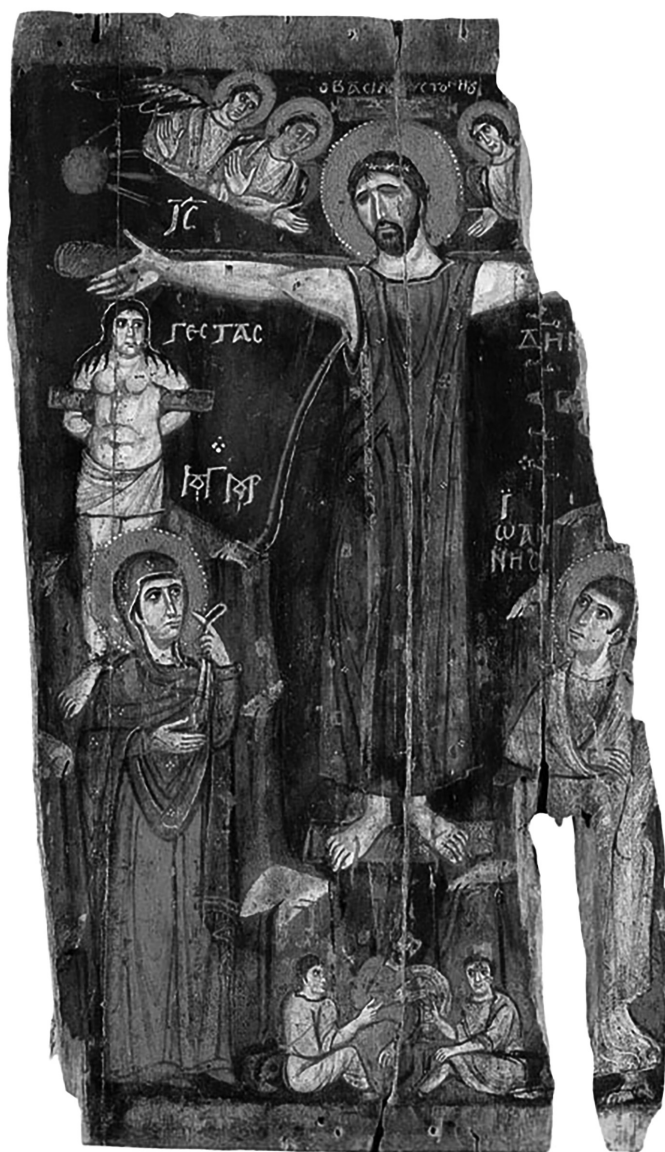
Na severe Európy v Baltskom mori leží najväčší švédsky ostrov Gotland, ktorý je aj najväčším ostrovom v Baltskom mori. Aj keď sa politicky stal súčasťou Švedského kráľovstva až roku 1645, pre severských Vikingov bol významným domovským ostrovom na ktorom bolo doteraz objavených až 800 vikingských pokladov. Najväčší z nich obsahoval až 14.000 strieborných mincí! Tieto poklady si odkladali bohatí Vikingovia v rámci takzvaného Odinovho zákona, ktorý hlásal: „ Že len to, čo bolo uložené do pôdy, budete môcť užívať aj v budúcom živote...“ A tak tieto poklady sa nevykrádali, mali posvätný rituálny status, ale v mnohých prípadoch bolo zistené, že k nim potomkovia majiteľov pridávali aj svoj nový diel. Žiaľ, že sa u nás nikto nevenoval vyhodnoteniu týchto vikingských a teda aj varjagských pokladov a aj podielu uhorských strieborných ražieb z neskoršieho obdobia v rámci týchto pokladov. Byzancia bola v priamom styku s Chazarmi od 7. storočia. Na scénu spoločných dejím prichádza byzantský vzdelanec Metod, ktorý v tom čase pôsobil v

kláštor na Olympe. Cisársky dvor sa v jeho dobe rozhodol vyslať ku Chazarom nábožensko-politickú misiu, ktorá bola ale iniciovaná na základe posolsta chazarského kagana, ktorý požiadal o vyslanie učenca teológa, ktorý by im vysvetlil základy kresťanskej viery. Aj keď bol judaizmus už v tej dobe štátnym náboženstvom mnohí Chazari sa stále rozhodovali ktoré z náboženstiev prijmu alebo či zostanú pri svojich starých náboženských tradíciách. /229/. Udalosti spojené s touto misiou podrobne rozobral americký byzantinológ moravského pôvodu František Dvorník, v svojej knihe: *Byzantske misie u Slovanov*, ktorá ma najdokonalejší známy poznámkový aparát viažuci sa k téme byzantsko misijnó-diplomatickým aktivitám v dobe vlády patriarchu Fotia. Hralo sa v nich aj s byzantsko-chazarským spojenectvom namiereným proti Rusom, ale aj neustále meniace sa pomery vyplývajúce z tlaku Arabov, ktorí už v tom čase ovládli prakticky väčšiu časť blízkeho východu, Egypt, následne celý sever Afriky a al-Thárikom vedení Arabi roku 711 preplávali Heraklove stĺpy a začali dobývať územie vizigótskeho Španielska. Byzantínci prišli o Egypt ako zdroj drahých kovov, arabské zdroje a tlak ďalších azijských etník narušili platobnú bilanciu Byzancie a tak zákonite sa formovala budúca aktivita spojená s Veľkou Moravou. Za člena misijnó-diplomatického tímu bol vyslaný aj Metodov brat Konštantín. Posolstvo strávilo jedno zimné obdobie v Chersonéze, byzantskej držve na Kryme. Počas ich pôsobenia na Kryme došlo dňa 30. Januára roku 861 k objavu ostatkov sv. Klimenta Rímskeho, štvrtého rímskeho biskupa mučeníka, ktorý pracoval v podzemnom lome na ťažbu kameňa a preto medzi jeho patronácie patrí aj baníctvo a banská práca. Osudy ostatkov svätca sú opísané nie celkom v zhode s tvrdeniami F. Dvorníka, ktorý napísal že ostatky boli rozdelené na tri časti. Jedna zostala na mieste, druhá časť sa dostala do Kyjeva a tretiu členovia misie doniesli do Konstantinopolu. Neskôr pri organizovaní Byzantskej misie na Veľkú Moravu časť z nich priniesli na naše územie. Prečo práve tieto ostatky? Byzantínci už v tom čase v Blacherskom chráme v Konstantinopoli mali celú kolekciu ostatkov rôznych svätcov. Rozhodoval nákup striebra pre potreby Byzancie a organizovanie rozšírenia banskej ťažby a ostatky patróna baníctva a banskej práce boli vítaným cirkevno – politickým a propagačným objektom. Byzancia bola pred štátnym krachom, nemala už žiadne rezervy drahých kovov určené na zaplatenie štátnej správy a vojska. Donedávna sa v baníctve

na Slovensku aktívne používala klopačka ako zvukový signálny nástroj, nahradzajúci zvonenie. Prvá o tom informovala etnografka Ester Plicková, ktorá sa vo svojom bádaní dostala až k používaniu klopačky - „klopala“ v bulharských ortodoxných chrámoch a kláštoroch, ale súvislosť s jej používaním v ortodoxnom kresťanstve a byzantskou misiou na našom území žiaľ nepostrehla.

Dlho som sa zaoberal otázkou s akými ikonami prišla Byzantská misia na naše územie. Roku 1999 som mal možnosť získať vstup do depozi-tára ikon v kláštore sv. Kataríny na Sinaji v Egypte. V kolekcii ikon sa nachádza tozro ikony Ukrižovania Ježiša Krista s dvojicou lotrov, ktorá bola vytvorená okolo roku 850. V rámci v tom čase ešte platnej ikonoklazmy Ježišovo telo je zahalené do košelovitého rúcha z ktorého vytrčajú len ruky a nohy pri tom ikony Matky Božej Theodokos, majú klasicky prísny až ubolený výraz, premknutý predtuchou a žiaľom nad budúcim osudom a exekúciou jej božského syna.

Ekonomicko spoločenská kríza v Byzancii vyústila do zmeny vlád-nucej dynastie a tak členovia byzantskej misie na Veľkej Morave sa v sa-motnom Konstantinopoli stali nežiaducimi osobami a zákonite sa museli obrátiť na rímsku kúriu. Tieto skutočnosti sú takmer všeobecne známe. Byzantínci v rámci diaľkového obchodu vedeli, že na našom území sa ťaží strieborná ruda a strieborné zliatky sa požívajú ako platidlo. Aj zo života Metodovho vieme, že významnou obchodnou komodizou boli otroci, ale aj kone a mnohé už spomínané tovary. Veľké množstvo slovanských otrokov bolo vyvezené do Francúzska do Poitiers, stredovekého mesta ležia-ceho na západe centrálneho Francúzska, kde bolo centru prípravy týchto otrokov pre arabské trhy v Andalúzii. Tam sa títo chlaci vyklieštili, ná-sledne dostali dôsledné vzdelanie, teda museli sa naučiť arabsky, prijali islam a stali sa doslova drahou komoditou pre arabskú vládnucu a hornú vrstvu v mestských štátoch al- Andalúzu. Ich počet bol tak veľký, tvorili tretiu mestkú vrstvu, po arabských vládcoch, islamizovaných Berberoch to boli al- Sákalíba=Slovanovia a až po nich nasledovalo domáce vizigótske obyvateľstvo. Stali sa významným kultúrno-spoločenským faktorom a aj keď sami boli formálne otroci vlastnili svojich vlastných otrokov! Okolo roku 910 istý Chalíb vydal antológiu arabsky napísanej poézie týchto slovanských obyvateľov al- Andalúzu. Nestor k tomuto roku 6418 – 910 a 6419- 911 lakonicky konštatoval, že na Západe sa zjavila veľká

Torzo ikony Ukrižovania Ježiša Krista vytvorená okolo roku 850, uložená v zbierkach kláštora sv. Kataríny Alexandrijskej na Sinaji v Egypte.

hviezda v tvare kopije, čo bola neskôr anglickým astronómom objavená a popísaná Halleyho kométa. /42/. Otroctvo u nás previtalo nielen v dobe Veľkej Moravy ale aj v Uhorskom štáte. Poznáme nález negroidnej, teda černošskej lebky s veľkomoravských Mikulčíc ale vieme o existencii viacerých listov pápežskej kúrie, ktorá žiada uhorských panovníkov aby zamedzili tomu „habebnému obchodu s otrokmi“, čo sa podarilo až na konci 13. storočia. Za tak enormné množstvo slovanských ako aj iných otrokov boli získavané na svoju dobu obrovské sumy striebra v zliatkoch a v minciach. Väčšina historikov uvádza, že išlo o striebro arabského pôvodu, ktoré bolo vyťažené v dnešnom Afganistane a ruské kniežacie dvory v Novgorode, Kyjeve a Černikove z nich dali liať svoje vlastné platidlá – hrivny. Z vikingských pokladov vieme, že arabské a iné mince svojou razbou vyjadrovali nielen hodnotu, ale aj kvalitu kovu a preto hrivny sa skôr odlievali z dovezených zliatkov a ingotov striebra. Dnes nie je problémom verifikovať pôvod toho-ktorého strieborného platidla, nakoľko každé banské ložisko má svoje typické prímеси, ktoré ho jednoznačne verifikujú. Ale vráťme sa ešte k obchodu s otrokmi, ktorí mali pomenovanie rab, ktoré prešlo aj do starej slovenčiny, ako aj do maďarčiny. Osobitné pomenovanie pre otrokov je názov „čelad-čeladník“, ktoré prežilo v našom dedinskom prostredí vo forme ako námedzní členovia gazdovstva. Autor ich spomína na stranách: /184 a 269/. Ak už spomínáme toto obdobie, musíme spomenúť že v slovenskej literatúre sa spomína „utiereň“ teda polnočná omša, čo v ortodoxnej liturgii bola prvá ranná bohoslužba – utrennaja. Na konci jesene „na Mitra“ sa z hôľ a horských pasienkov zháňali ovce a dobytok. Ide sviatok sv. Demetria, ktorý bol a dodnes je patrónom Solune - Thesaloník, rodného mesta protagonistov Byzantskej misie. Prežívajú pomenovania ako prorok, v maďarčine profeta, obrjad = obrad a žertva = obeta. Svätého Klimenta Rímskeho v 13. storočí nahradila v patronácii blízkovýchodná svätica sv. Barbora, svätica pomocnica, patrónka dobrej smrti, ale v mnohých banských lokalitách ako napríklad v Španej Doline má tento svätec svoj vlastný oltár z portrétom z konca 16. storočia a jeho socha zdobí aj barokový hlavný oltár v kostole Premenenia Pána. Úcta k najstaršiemu patrónovi baníkov sa kupodivu znovu objavuje v druhej polovici 19. storočia a vrcholí v dobe aktívnej maďarizácie. Dosvedčujú to mnohé umelecké diela zachované v interiéroch baníckych kostolov. To sú nepriame dôkazy potvrdzujúce ťažbu drahých

kovov v 9. a 10. storočí, na ktorú následne naväzovali uhorskí králi a vojvodovia, raziaci už svoje vlastné strieborné mince. Zaujímavou pasážou sú úvahy o politických vzťahoch a dynastických manželstvách uhorských kráľov a šľachty s predstaviteľmi Kyjevskej Rusi /257-258/, čo len opäť nepriamo potvrdzuje úvahy J. Vozára ako aj naše o vývoze stredoslovenského striebra na Kyjevskú Rus. Dôležité informácie pre posúdenie tohto knižného projektu, ktoré boli vyekcerpované z textu a sú uvedené s číslami jednotlivých stránok. V rámci obchodno-politických kontaktov ako aj v rámci mojho vnímania histórie ťažby a obchodu s drahými kovmi, ktoré mali rozhodujúci vplyv na uhorskú históriu dovoli som si dať do súvisu obchod so striebrom, fenomén patróna baníctva a banskej práce sv. Klimenta Rímskeho, ktorého časť ostatkov priniesla na naše územie Byzantská misia, aby sa stali základom úcty baníckeho ľudu k tomuto svätcovi a ktoré ovplyvnili aj prístup rímskej kúrie k otázke slovanského liturgického jazyka, ale aj v prepise zachovaného písomného oslovenia Svätopluka, titulatúrou rex Svatoplukiensis...

Preklad a úprava textu Nestorovho letopisu *Povesti o dávnych časoch na ruskej zemi* je pre slovenskú historografiu významným počínom a spolu s pomerne rozsiahlym poznámkovým aparátom môžeme s čistým svedomím konštatovať, že ide o doslova vysokoškolskú učebnicu a mimoriadny zdroj historických ale aj etnografických informácií. Verím, že vyjde aj ďalšom vydaní, kde ale by som doporučoval uverejniť pre úplnosť aj faximilné fotografie zachovaného prepisu Nestorovho diela, ktoré dopísal a doplnil a na záver napísal ďalší letopisec:

... Túto knihu napísal letopisec, igumen od svätého Michala, Silvester v nádeji získať milosť Božiu. Bolo to za kniežata Vladimíra, keď vládol v Kyjeve a ja som bol v tom čase igumenom u svätého Michala v roku 6624 – 1116, deviaty rok indiktu. Kto túto knihu prečíta nech sa za mňa pomodlí....

Ide o záverečný text v Lavrentievskom opise z roku 1377 a ide o jedného z posledných spoluautorov prepisu igumena Silvestra predstaveného v Michailovskom Vydubeckom kláštore a neskoršieho perejaslavského biskupa, ktorý umrel roku 1123. V 12. storočí sa Kyjevska Rus rozpadla na trinásť menších kniežatstiev, ktoré sa začali formovať už ako rané formy národných zoskupení v ktorých rezonujú zoskupenia Rusov, Bielorusov a Ukrajincov. Prejavilo sa to aj v jazykovej forme zmenamy hlások

g na h. Ako sme konštatovali texty Povesti o dávných časoch evokujú nielen mnohé historické skutočnosti ale dajú sa z nich vyvodiť prekvapivé súvislosti na základe ktorých možno posudzovať aj súčasné dianie a ciele v oblasti Ukrajiny, Moldávie, Bieloruska, ale aj pribaltských území v kontrapunkte s územím polostrova Krymu. Mali by sme spomenúť etnické spoločenstvá Ugarov, Čiernych ale aj Bielych Uhrov, ktorí osídľovali územia medzi Donom a Dneprom a ktorých časť slúžila ako žoldnieri v rôznych armádach Európy, napríklad u kniežaťa Svätopluka v Zátisi, i ale aj v severoafrickom Maghribe. Za záujem by stála analýza dejín a metamorfóz chazarsko-židovského etnika ktorého veľkú časť pozostalých ekláv brutálne zlikvidovali nemecké jednotky SS počas ťaženia proti SSSR v II. svetovej vojne. Tu doporučujem knihu profesora Hebrejskej univerzity v Jeruzaleme Šlomo Sanda s názvom: Ako bol objavený židovský národ, ktorá bola vydaná roku 2008, v českom prostredí o dekádu neskôr. Penzum kvalifikovaných úvah a informácií z tejto knihy, tak môže napomôcť k názorovým zmenám rôznym súkromným vykladačom histórie, a histórie Židov. Treba sa ale zamyslieť aj nad tým, čo sa uchovalo v kolektívnej pamäti týchto etník a čo z ich vnímania histórie a ich historických skúsenosti môže v budúcnosti ovplyvniť nielen názorový, ale najmä geopolitický vývoj a to nielen vo východoeurópskom prostredí, ale aj v celej Európskej únii.

Napísané v Bratislave v januári roku 2019, aj ako malá pocta a pripomenutie života a diela doc. PhDr Petra Valčeka, ktorý opustil naše rady práve v tomto období.

Milan Augustín

Peter Švorc. Od pluhu do senátorského kresla. Jurko Lažo a jeho doba (1867 – 1929). – Prešov: UNIVERSUM - EU, 2018 – 271 s.
(Петер Шворц. Від плуга до сенаторського крісла. Юрко Лажо та його доба (1867 – 1929). – Пряшів: UNIVERSUM - EU, 2018 – 271 с.).

Нещодавно у Пряшеві узріло світ ґрунтовне дослідження словацького історика Петера Шворца, присвячене життю і діяльності Юрія Лажа, який був учасником національно-визвольних змагань підкарпатських русинів і репрезентантом їхніх інтересів у сенаті Чехословацької республіки. Крім рецензованого видання, у науковому доробку професора Петера Шворца вісім індивідуальних та кілька колективних монографій, а також десятки статей, в яких учений висвітлив суспільно-політичні процеси, що відбувалися в Чехословаччині у період між двома світовими війнами. На особливу увагу заслуговують праці Петера Шворца, у яких він простежив різноманітні аспекти життя населення Підкарпатської Русі в 1918 – 1946 рр., тобто коли наш край був складовою частиною Чехословацької республіки (ЧСР), а відтак потрапив під владу Угорщини та Радянського Союзу. Йдеться про такі дослідження Петера Шворца, як *“Stručné dejiny Podkarpatskej Rusi. II. 1918 – 1946”* (Prešov: Metodické centrum, 1996, 72 s.), *“Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918 – 1946”* (Prešov: Universum, 1996, 127 s.). *“Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období”* (Prešov: Universum, 2003, 424 s.), *“Zakletá zem: Podkarpatská Rus 1918–1946”* (Praha: Lidové noviny. 2007, 318 s.).

До того ж, Петер Шворц разом із Любицею Гарбульовою були ініціаторами багатьох коференцій, що з 1998 року проводилися на базі Пряшівського університету у Пряшеві. Кілька з них безпосередньо торкалися актуальних питань історії Закарпаття першої половини ХХ ст. У роботі цих наукових форумів брали участь не лише словацькі вчені, але й славісти з Австрії, Німеччини, Чехії, Польщі, Болгарії, України, Росії. Тож Петер Шворц є одним із найбільш компетентних фахівців з історії Закарпаття окресленого періоду.

Нова праця вченого є надзвичайно актуальною, адже досі в історіографії немає узагальнюючого дослідження про Юрія Лажа. А між тим цей громадсько-політичний діяч, який походив з простої селянської родини Пряшівщини, активно підтримував ідею щодо приєднання цього регіону до Чехословаччини, а ставши в 1920 р. сенатором Національних зборів країни, вимагав від уряду та від парламенту, аби було ухвалено такі законодавчі й урядові рішення, які могли б бодай трохи полегшити важке життя русинів. До 1924 р. Юрій Лажо був єдиним русином-сенатором у парламенті ЧСР.

У першому розділі монографії висвітлено родовід та життєвий шлях Юрія Лажа до того моменту, як він волею долі опинився на шахівниці великої політики. В енциклопедичних виданнях відзначається, що Юрій Лажо узрів світ 3 травня 1867 р. у Свиднику в родині Пантелеймона та Марії, дівоче прізвище якої Фузякова. Спираючись на записи в церковних метричних книгах, Петер Шворц передусім уточнює дату народження Юрія Лажа. Він доводить, що Юрій (Георгій) Лажо народився не третього, а другого травня 1867 року. Заслуговує на увагу той факт, що охрестив його Олександр Павлович, поет і культурно-освітній діяч Пряшівщини, який із 1864 по 1900 роки був настоятелем греко-католицького храму у Свиднику.

Про дитячі і юнацькі роки Ю.Лажа, як наголошує П.Шворц, немає жодних свідчень. Дослідник припускає, що дитинство Ю.Лажа провів або в селі Свидничка, звідки походив його батько, або в селі Доброслав, яке було батьківщиною матері. На основі записів церковних метричних книг можна частково довідатися про літа змушніння Ю.Лажа. Опрацювавши згадані джерела, П.Шворц відтворює родинне життя Ю.Лажа у період із 1891 по 1899 роки. Йдеться про те, що майбутній сенатор був кілька разів одружений. Його першою дружиною стала Анна Русин, яка походила із с.Доброслав. У подружжя народилася донька Анна, але невдовзі дружина померла і Ю.Лажо взяв шлюб із її сестрою Марією.

Від другого шлюбу у Ю.Лажа народився син Петро. Але злидні, які виснажували північно-східну Угорщину, змушували краян вирушати на заробітки в Америку. Гірку емігрантську долю пізнав

і Ю.Лажо. У цьому контексті П.Шворц наводить цікаві документи про його шлях на заробітки до США. Щоправда, довго Ю.Лажо там не затримався: пригнічений звісткою про смерть свого трирічного сина Петра, він повернувся додому. На той час, як припускає Петер Шворц, уже померла й донька Ю.Лажо від першого шлюбу – Анна. Адже через деякий час після смерті сина Марія народила Юрієві донечку, яку теж назвали Анною. Згодом Марія знову завагітніла й народила сина Яна. Та щастя Ю.Лажо з Марією виявилось недовгим: пологи були важкими й невдовзі вона теж померла. Однак біда сама не ходить: після Марії смерть забрала також Яна, який мав усього три місяці.

Ми не випадково акцентуємо на згаданих подіях, а особливо на смерті першої та другої дружини Ю.Лажо й більшості його дітей від цих шлюбів. Згадані події є наочним підтвердженням того, наскільки важким у той час було життя в гірських регіонах північно-східної Угорщини: земля давала низькі врожаї, тож харчів не вистачало, частими були й різноманітні хвороби, від яких часто помирали діти. На цьому, зрештою, акцентує у своїй монографії і Петер Шворц, коли на тлі загальних тенденцій розвитку Австро-Угорської монархії розглядає й дуже нелегкі умови життя простого населення, передусім русинів.

У серпні 1899 р. Ю.Лажо взяв шлюб утретє. На цей раз його дружиною стала Параска Калиняк, яка на той час овдовіла і була старшою за свого нового чоловіка на чотири роки. Відповідний обряд провів Олександр Павлович. Невдовзі у подружжя народилися й діти: донька Марія та син Ян.

Через деякий час після свого третього одруження, Ю.Лажо зайнявся будівельною справою, як-от лагодженням шляхів, прокладанням мостів, будівництвом та ремонтом будинків переважно у селах Шариської жупи. Завдяки цьому він здобув неабиякий авторитет серед місцевого люду. Відтак Ю.Лажо став долучатися й до політичної діяльності. Наприкінці Першої світової війни Ю.Лажо активно виступав проти латинізації й мадяризації греко-католицької церкви, за що влада його навіть кинула за ґрати.

Докорінні зміни в житті Юрія Лажо настали з проголошенням ЧСР, коли він долучився до великої політики. Цим подіям присвя-

чено другий розділ монографії П.Шворца. Дослідник детально розглядає події кінця 1918 – першої половини 1919 років, коли русинська спільнота активно переймалася питанням визначення державної приналежності краю. У цьому контексті вчений розглядає діяльність Антона, Миколи й Михайла Бескидів, з якими Юрія Лажа тісно пов'язала доля. Так, д-р Антон Бескид, як цілком слушно зауважує П.Шворц, був одним із найбільш відомих русинів русофільської орієнтації й відіграв важливу роль у приєднанні Угорської Русі до складу Чехословаччини, а в 1923 р. він став ще й губернатором Підкарпатської Русі. Його племінник – греко-католицький священник і літературознавець д-р Микола Бескид – був одним із засновників “Русской народной партії” (РНП), і саме він висунув Ю.Лажу на арену великої політики.

У цьому контексті П.Шворц розглядає парламентські вибори 1920 р. Він, зокрема, відзначає, що перед виборами загальнодержавні політичні партії намагалися розширити базу своїх виборців. До такого кроку вдавалася й Чехословацька соціал-демократична робітничка партія (ЧСДРП), яка була дуже добре підготовлена до участі у виборах. Її лідери звернули увагу на русинів Східної Словаччини й запропонували керівництву РНП місце у виборчому списку. Йшлося про те, що якщо у Пряшівському виборчому окрузі соціал-демократи здобудуть достатню кількість голосів, то кандидат від РНП отримає парламентський мандат. Тож Микола Бескид за підтримки свого стрийка д-ра Михайла Бескида й висунув Юрія Лажа кандидатом у сенат від РНП, адже той активно критикував соціальну несправедливість й захищав права бідних русинських землеробів. Зі свого боку Ю.Лажо прийняв пропозицію Миколи та Михайла Бескидів, позаяк йому імпонувала програма ЧСДРП і він добре усвідомлював, що парламентський мандат відкриє йому шлях до великої політики.

Під час виборів, які відбулися в квітні 1920 р., ЧСДРП здобула на Пряшівщині більшість голосів, і Ю.Лажо став сенатором. Заслуговує на увагу наведена П.Шворцом інформація про роботу Сенату загалом та про діяльність Ю.Лажо у цьому представницькому органі зокрема. Найбільше Ю.Лажо переймався питаннями вирішення соціальних проблем русинів. На засідання Сенату

Ю.Лажо їхав автобусом зі Свидника до Пряшева, звідти добирався до Кошиць, де сідав на швидкий потяг, що прямував до Праги. Під час засіднь Сенату він зупинявся в готелі “Монополь”, де для нього було зарезерововано номер.

Третій розділ має назву “Юрій Лажо й адміністративний кордон між Словаччиною та Підкарпатською Руссю”. Як слушно констатує П.Шворц, після обрання сенатором Ю.Лажо міг більш рішуче висловити свою позицію щодо цього питання, проте навіть не переймався ним. Під час виконання своїх сенаторських обов’язків він не подав жодної інтерпеляції з цього приводу. Втім наведений у розділі матеріал цікавий тим, що охоплює ширший контекст проблеми врегулювання кордону між словаками й русинами. Дослідник, зокрема, висвітлює позицію інших регіональних діячів, передусім тих, що походили з Підкарпатської Русі. Вони якраз активно виступали за те, щоб Спиську, Шариську і Земплінську жупи було приєднано до Підкарпатської Русі.

Як відомо, Ю.Лажо зі щемом у душі переймався долею своїх співвітчизників-русинів, прагнув бодай якось зарадити їхньому бідуванню. У 1920 р. він ініціював створення у Свиднику “Землеробської спілки Святої Трійці”. Про чинність цієї організації та участь біля керма її правління Ю.Лажо довідуємося з четвертого розділу монографії. Метою діяльності “Землеробської спілки Святої Трійці” було надання практичної допомоги її членам – землеробам Свидницького округу, які належали до найбідніших верств населення ЧСР і не могли власними силами вирватися з безпросвітної нужди. На виборах 1925 р. Ю.Лажо не пройшов у Національні збори й очолив “Землеробську спілку Святої Трійці”. Щоправда, на той час її фінансове становище було критичним.

У п’ятому розділі монографії висвітлено неоднозначне ставлення до Ю.Лажо опонентів. Адже, як пише П.Шворц, підприємницька діяльність Ю.Лажо, його політичне реноме як русофільського активіста лівої орієнтації, а також відступ від греко-католицької церкви та підтримка православного руху не завжди прихильно сприймалася в суспільному середовищі. Він навіть мав судову суперечку з колишнім Свидницьким окружним

начальником Юлієм Орловським і тамтешнім урядником Франтішком Вейзером та його дружиною.

Про підтримку Ю.Лажа православної церкви йдеться у шостому розділі. Так, П.Шворц намагається простежити причини, що спонукали Ю.Лажа відійти від греко-католицької церкви і в повоєнний час стати прихильником православ'я та сприяти його поширенню в русинських селах північно-східної Словаччини. На думку вченого, до такого кроку Ю.Лажо вдався через свою русофільську орієнтацію та через конфлікт із свідницьким греко-католицьким священиком Миколою Данком. Відтак П.Шворц стисло простежує перебіг протистояння між греко-католиками і православними, що в той час траплялися не лише у Східній Словаччині, але й на Підкарпатській Русі. Щодо Ю.Лажа, то задля популяризації богословської літератури православного спрямування він навіть заснував у Свіднику власну друкарню, яку згодом було переміщено до с.Ладомирова, де в той час діяла Російська православна місія. Деякий час вона функціонувала під назвою "Русская Православная Типографія на Маковиці". Крім того, Ю.Лажо здійснював публіцистичну діяльність, а у своїй друкарні видавав не лише богословську православну літературу, але й власні брошури та летючки. Найбільш відома його брошура – "Русскому народу на Словенску" (1925).

Попри труднощі зі збором матеріалу, П.Шворц зумів відтворити неординарну постать Юрія Лажа на тлі різних епох, зокрема, коли Східна Словаччина, як і наш край, перебували під владою Австро-Угорщини, а відтак опинилися у складі ЧСР, демократичний лад якої відкрив нові можливості для русинів, більшість із яких належала до бідних верств населення країни. Саме демократичний устрій ЧСР призвів до того, що вихідець із простої селянської родини став сенатором, потрапивши на арену великої політики. До речі, він ніколи не цурався свого селянського русинського походження й, попри високий політичний злет, намагався допомагати своїм співвітчизникам. Це і є лейтмотивом усього дослідження Петера Шворца.

Варто відзначити також високу поліграфічну якість видання, яке містить фотокопії документів, мапи, фотографії політичних

діячів, що відігравали важливу роль у суспільно-політичному житті Австро-Угорської монархії та Чехословацької республіки. Серед наведених унаочнень чехословацької доби – рідкісні фотографії з історії Підкарпатської Русі. Все це неабияк наповнює книжку, робить її привабливою як для фахівців-істориків, так і для широкого загалу, а також для всіх тих, кому небайдуже минуле Карпатського регіону.

Ігор Ліхтей

Hoptová Luciána. Bieloruská emigrácia na území Československa (1918– 1945). – Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity vPrešove, 2017. – 144 s. (Гоптова Луціана. Білоруська еміграція на території Чехословаччини (1918 – 1945). – Пряшів: Видавництво Пряшівського університету у Пряшеві. – 2017. – 144 с.).

Одним із наслідків громадянської війни та утвердження на теренах колишньої Російської імперії більшовицького режиму стала масова еміграція населення, яке не бажало визнавати нову владу. В еміграції опинилися росіяни, українці, білоруси, грузини, вірмени, а також козаки, які вважали себе чи не окремою національністю. Чимало з них оселилося в Чехословацькій республіці (ЧСР). Найбільше тут проживало росіян та українців, тоді як білоруси були за чисельністю третьою емігрантською спільнотою. Тож питання впливу білоруської еміграції на культурно-політичне життя Чехословаччини 20 – 40-х років ХХ ст. заслуговує на окрему розмову. Разом з тим окреслена проблематика належить до малодосліджених сторінок історії Центрально-Східної Європи. Адже на сьогодні найбільш активно вивчалася діяльність російської та української громад у ЧСР. А тому наукова студія Луціани Гоптові є чи не першою узагальнюючою працею про білоруських переселенців, яким волею долі судилося жити й працювати в чеських і словацьких землях у період з 1918 по 1945 роки.

В основі рецензованого видання – дисертаційне дослідження Луціани Гоптової на здобуття наукового ступеня PhD. Воно було підготовлене й успішно захищене під керівництвом доцента Пряшівського університету Любиці Гарбульової, знаної дослідниці з проблем російської та української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині.

У першому розділі своєї монографії Л.Гоптова стисло простежує перебіг національно-визвольних змагань у Білорусі упродовж 1917 – 1918 років. В результаті, постала незалежна Білоруська Народна Республіка (БНР), яка відмовилася підкорятися більшовицькому режиму. Та попри всі зусилля, БНР не змогла встояти перед натиском радянської Росії. У листопаді 1918 р. радянська Червона армія вторглася на територію Білорусі. Відтак 1 січня 1919 року більшовики проголосили Білоруську Радянську Соціалістичну Республіку (БРСР). Склалася напружена політична ситуація, що змушувало білорусів полишати рідні місця. Уже перебуваючи в екзилі, лідери БНР продовжували боротьбу за її існування. У цьому контексті заслуговує на увагу матеріал про прибуття в травні 1919 р. делегації БНР на чолі з Антоном Луцкієвичем до Парижа, де в рамках мирної конференції тривали засідання представників провідних держав. Однак усі зусилля білоруських делегатів не дали бажаних результатів, і БНР так і не відновила свою чинність.

Другий розділ присвячено висвітленню життя й діяльності білоруських емігрантів у Чехословаччині в період між двома світовими війнами. Як випливає з монографії, білоруси стали прибувати до Чехословаччини в ході першої хвилі міграційних процесів, що розпочалися внаслідок проголошення БРСР. Подальша хвиля міграції населення Білорусі, на думку дослідниці, пов'язана з радянсько-польською війною, що завершилася в 1921 р. підписанням мирного договору в Ризі, згідно з яким територію країни було поділено на дві частини. Західна Білорусь відійшла до Польщі, а на східних теренах країни було знову проголошено радянську республіку.

Відтак авторка звертає увагу на те, що білоруси, які поселилися в ЧСР, створили тут низку своїх організацій. Серед них провідну роль відігравали такі товариства, як Білоруська Громада (у

1924 р. перейменована у Білоруську Раду в Празі) та Об'єднання Білоруських Студентських Організацій. Основною метою діяльності цих та інших білоруських організацій було передусім надання матеріальної й моральної підтримки своїм співвітчизникам. Крім того, всі вони переймалися розвитком білоруської культури. Авторка також наголошує на тому, що чехословацька влада надавала допомогу білоруській діаспорі (як і емігрантам з інших країн). Так, влада ЧСР забезпечила прихисток такій поважній установі, як Рада Білоруської Народної Республіки, а також посприяла у створенні 1928 р. Білоруського закордонного архіву. Емігранти з Білорусі могли не лише вільно висловлювати свої думки, відзначати національні свята, плекати національну мову, але й отримали право навчатися в школах та вишах ЧСР.

Утім, як наголошує авторка монографії, уже в 30-ті роки ХХ ст. активність білоруських товариств пішла на спад, що було зумовлено низкою причин. Це, зокрема, поганні соціальні умови та ізоляція білорусів, а також те, що чимало їхніх співвітчизників, які здобули в ЧСР вищу освіту, покинули країну. Дещо пожвавилася діяльність білоруської еміграції в умовах окупації Чехословаччини нацистською Німеччиною, про що йдеться в третьому розділі наукової студії Л.Гоптової. У цей час білоруські емігранти продовжували перейматися, насамперед, розвитком культури. Разом із тим, робилися спроби відродження Білоруської Народної Республіки під протекторатом Німеччини. Такий план намагалися реалізувати члени філіалу Білоруського комітету самодопомоги у Празі та його очільник Ян Єрмаченка.

Окремий розділ монографії присвячено висвітленню життєвого шляху чотирьох визначних представників білоруської еміграції в ЧСР. Йдеться про поетесу Ларису Геніуш (1910 – 1983), історика, археолога й нумізмата Людмилу Красковську (1904 – 1999), оперного співака Михайла Забейду-Сумицького (1900 – 1981) та політичного діяча Василя Захарку (1877 – 1943).

З-поміж згаданих діячів заслуговує на увагу чин Людмили Красковської, мати якої була українкою, а батько – Іван Красковський – очолював надзвичайну дипломатичну місію Української Народної Республіки на Кавказі в 1919 – 1920 роках. Через деякий

час після завершення студій з археології та історії мистецтва на філософському факультеті Карлового університету в Празі Людмила Красковська перебралася до Братислави і стала працювати у Словацькому краєзнавчому музеї (з 1961 р. – Словацький національний музей), а також читала лекції студентам філософського факультету в університеті ім.Яна Амоса Коменського. Упродовж 1942 – 1979 років організувала й очолила 53 археологічні експедиції, метою яких було вивчення римських і слов'янських старожитностей на теренах Словаччини. Доробок Л.Красковської, яку називали “примою словацької археології”, становить понад 270 праць – монографій, статей та рецензій.

Суттєво доповнюють видання Л.Гоптової додатки, у яких подано зразки документів. Деякі з них свідчать про те, що білоруські й українські студенти-емігранти, які навчалися в Празі, мали й спільні товариства. Такими, зокрема, були “Громада українських і білоруських студентів лісового інженерства в Празі”, “Установче бюро праці української й білоруської академічної еміграції в ЧСР”, “Допомоговий фонд українських і білоруських студентів у Празі”. У книзі (с. 125 – 127) оприлюднено звернення цих організацій до державних установ та чехословацької громадськості про дозвіл майбутнім лісовим інженерам проходити практику на Підкарпатській Русі, про надання субвенції чи іншої матеріальної підтримки.

Слід також звернути увагу на наявність на сторінках видання фотографій та інших наочних зображень, які відтворюють життя й діяльність білоруських емігрантів у ЧСР. Тож книга Луціани Гоптової стане в нагоді всім, передусім, звичайно ж, тим, хто цікавиться історією Чехії та Словаччини 20 – 40-х років ХХ ст.

Ігор Ліхтей

Словацьке національне повстання у ракурсі регіоналістики. Огляд збірника: Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944-1945. Zborník z konferencie organizovanej ŽSK a ÚPN dňa 25 septembra 2014 v Žiline / zost. Martin Lacko a Michal Malatinský. – Žilina : Timeprint, 2014. – 304 s.

Регіональна історія займає вагоме місце на сучасному етапі розвитку історіографії. Тому закономірно, що героїчна й водночас глибоко трагічна сторінка історії Словаччини – Словацьке Національне повстання (СНП) 1944 р. – також стала досліджуватися у регіональному вимірі. Свідченням цього стала організація Словацьким Інститутом національної пам'яті спільно з Жілінською крайовою владою конференції «Словацьке національне повстання та завершення війни на території Жілінського краю 1944-1945 рр.» (Жіліна, 25 вересня 2014 р.). За її матеріалами був виданий однойменний збірник, укладачами якого стали Мартін Лацко та Міхал Малатінський.

У вступному слові (С.4) жілінський жупан (очільник місцевого самоврядування) Ю. Бланар вказав на актуальність організованої конференції, сформулював її стратегічну мету: «донести молодим людям історичні події». Редактори конкретизували специфіку регіону, наголосивши, що ці події в краї «прямо шурували» (С. 5). Саме в Ліптовській Осаді була десантована перша радянська група парашутистів, що започаткувала партизанські формування. Партизани та повстанці першим захопили м. Ружомберок, що спровокувало збройне втручання німців. Найкривавіші бої при проходженні німецько-радянського фронту відбувалися за м. Ліптовський Святий Мікулаш. Найдовше трималися у краї німецька окупація та влада Словацької держави.

У статті Мар'яна Угріна «Повстанські та антиповстанські сили на території Жілінського краю» (С. 9-21) на основі даних військових архівів та наукової літератури перераховуються відомі на сьогодні підрозділи як повстанців та партизан, так і карателів, які оперували в регіоні. Важливими є констатації, що словацькі вояки не мали бажання воювати проти партизан, а жандарми та, в меншій мірі, фінансова охорона перейшли на бік повстання.

Звертає на себе увагу факт участі у боях повстанця аспіранта Маттея Буца, який знищив три німецькі танки (С. 21).

Об'ємна розвідка Павела Тесарека та Петера Потоцкого «Збройні підрозділи Словацької Республіки у Жілінському краї 1944-1945 рр.» (С. 23-69) присвячена структурі, особовому складу та бойовим діям словацьких урядових військ у той час. Власне бойовою формацією була Домобрана, вояки якої були почесною вартою біля мавзолею національного лідера Андрея Глінки, вели сутички з партизанами (С. 27-28). Значимою військовою силою розглядаються також Охоронні відділи Глінкової гвардії (ОВГГ), які брали участь у низці карально-репресивних акцій проти партизан, євреїв, боях з Червоною Армією та Чехословацьким корпусом (С. 32, 40, 43, 50-51). Проте автори також наводять приклади співпраці гвардійців з партизанами або й відвертого переходу на їх бік (С. 35, 47). Це сприяє більш гнучкій оцінці діяльності ОВГГ, адже повоєнна влада Чехословаччини та марксистська історіографія таврували їх вояків винятково як прихвостнів нацистських окупантів, причому не грала ролі добровільність чи примусовість (за мобілізаційним наказом) служби в ОВГГ (С. 68-69). Крім того, наводять безперечні факти свавілля самих партизан, аполітичних бандформувань, мародерів, німецьких окупантів (С. 31, 43, 45, 52, 68), що спонукає до висновку про корисність, у таких випадках, діяльності ОВГГ, які намагалися захистити своїх співгромадян.

Автори акцентують увагу також на формуванні польових підрозділів та Охоронного батальйону Глінкової гвардії, які, на відміну від ОВГГ, мали не територіальне, а централізоване керівництво (С. 57-67). В їх складі також фіксується присутність колишніх партизан та повстанців (С. 60), що доводить неможливість кваліфікувати всіх солдатів категорично негативними ярликами.

Конкретно-історичне дослідження Ондрея Черепи «Жертви війни в Жиліні» (С. 71-84) подає статистику демографічних втрат міста серед цивільного населення та військових. Його результати подано у вигляді таблиці (С. 84), в якій зафіксовано загальну кількість жертв – 2400 осіб, левову частку яких – 2300 осіб – склали «жертви расових репресій», тобто євреї.

Матеріал Войтеха Карпати «Суспільні умови та [громадська] безпека в Турці до серпня 1944 р.» (С. 87-101) розкриває складну ситуацію в одному з районів краю напередодні повстання. Автор вказує, що серед громадськості, на фоні незгод і суперечок у владних структурах, активізувалася «пропаганда пошепки» – правдиві і неправдиві чутки, панічні прогнози тощо (С. 89-91). Свідченням кризи правоохоронних органів була співпраця низки жандармських відділків з партизанами (С. 93). Більшу частину статті історик присвятив докладній характеристиці зафіксованих у різнопланових джерелах партизанських безчинств (С. 93-98). Цікавим моментом є авторське спостереження ментального конфлікту між східною брутальністю партизан, сформованою інстинктом виживання за більшовицького режиму, та поміркованим характером центральноєвропейської людини, що склався за два століття габсбурзької монархії (С. 96). Очевидно цей фактор відіграв не останню роль у небажанні словацьких вояків 26 серпня 1944 р. у Врутках переходити на бік партизан, незважаючи на апеляцію останніх до слов'янської взаємності (С. 100-101).

На завершення дослідник звертається до питання розстрілу словацькими вояками групи німецьких військових і цивільних осіб 27 серпня у Турчанському Святому Мартіні, який вважають одним з приводів до початку німецької інтервенції. Він підкреслює, що жертвами стали не співробітники німецької дипломатичної місії в Румунії, як вважалося раніше, а випадково сформована група пасажирів, що складалася переважно з військовослужбовців німецької 357-ої піхотної дивізії (С. 101).

У статті Владіміра Мацка «Події 27 серпня 1944 р. в Ружомбероку – їх причини та історичний контекст» (С. 103-129) звернено увагу на ще один привід до наступу німецьких військ – звільнення політичних в'язнів у Ружомбероку. Автор вдається до аналізу глибоких передумов, що зрештою вплинули на перебіг подій. Він характеризує діяльність комуністичного підпілля в регіоні (параграф «Радянські радіопередавачі в Ружомбероку» – С. 106-111); описує ситуацію навколо радянського десанту (параграф «Перше диверсійне висадження парашутистів у Словаччині» – С. 111-119); докладно простежує події 26-27 серпня 1944 р. (параграфи

«Звільнення політичних в'язнів в Ружомбероку» – С. 120-15 та «Значення Ружомберока на карті руху Опору» – С. 125-129).

Неабиякий інтерес викликає міркування дослідника про дві «відомчі» лінії десантування радянських парашутистів у Словаччині. Одна представляла фронтове керівництво й мала на меті класичні диверсійні акції. Друга – московські служби розвідки й безпеки з ціллю організації руху Опору та повстання. Наводяться конкретні випадки, коли парашутисти з вказаних двох ліній при зустрічах взаємно приховували свої імені та доручені завдання (С. 127). Із завершальних висновків історика випливає, що події в Ружомбероку були передчасними, заплановані не словацькими офіцерами, а радянськими партизанськими командирами, що катастрофічно позначилося на перебігу та результатах повстання (С. 129).

У доповіді Мартіна Туроці «Завершальні бої Другої світової війни на Кисуцах» (С. 131-145) вказано, що даний район німецькі окупаційні сили взяли під свій контроль одним з перших, але радянські підрозділи зайняли його практично найпізніше – на початку травня 1945 р. (С. 133). Тож науковець сконцентрувався на ґрунтовному простеженню фронтових боїв на даній території. Він вільно оперує географічними об'єктами, назвами німецьких та радянських частин, іменами командирів, аналізує напрямки ударів наступаючих й тактику оборонців. Історик наголошує, що пам'ятник загиблим червоноармійцям у Новій Бистріці зберігся й «залишиться як пам'ять про полеглих для майбутніх поколінь» (С. 136). З іншого боку, автор цитує тогочасні свідчення про мужність німецьких солдат (С. 143).

Особливе зацікавлення викликає дослідження Мілоша Єсенського «Діяльність Чотирнадцятої дивізії СС «Галичина» на Поважжі та Ліптові» (С. 147-164). Автор вказує місця розміщення її підрозділів, докладно характеризує участь «галичан» у боях та репресивній діяльності. При цьому дослідник засуджує й дії партизан, які часто своїми нерозважливими діями й жорстокістю провокували терор есесівців (С. 154, 157). Він простежив трагедію каральних акцій у Смерчанах, Жарі, Квачанах, Подгорі (С. 154-161). Звісно, неможливо виправдати такі дії вояків дивізії як облави, обшуки, спалення будинків, арешти й допити, відправлення до концта-

борів, реквізиції майна, про які йдеться в джерелах. Однак, необхідно підкреслити, що це вони робили за наказом саме німецьких офіцерів. До того ж, в матеріалах статті не зафіксовано жодного випадку організованого розстрілу цивільних громадян українцями. Натомість автор визнає ефективність служби «галичан» щодо охорони мостів й тунелів, вони також відіграли помітну роль в обороні краю від наступаючих частин Червоної армії (С. 163).

Розвідка Міліці Маєрікової-Моліторіс «Репресії проти словаків на Верхній Ораві наприкінці війни»(С. 167-190) на основі широкого кола джерел польських, чеських та словацьких архівів аналізує ситуацію в районі, що у міжвоєнний період перебував у складі Польщі. Місцеві словаки вважалися польською адміністрацією «несвідомими поляками» (С. 169). Авторка підкреслює чіткі прочехословацькі настрої місцевого населення, що зумовило наростання польського тиску: заборона словацької мови у костьолах; полонізація освітніх закладів (у відповідь словаки бойкотували польські школи); виселення словацьких вчителів та священиків; шантаж, погрози й арешти національно свідомих словаків; господарські та організаційні утиски (С. 169-188). Усунуті поляками з посад виборні старости утворили Національну Раду відторгнутих сіл Верхньої Орави й марно скаржилися щоб «воля населення щодо приєднання до ЧСР (Чехословацька республіка – І.Б.) була виконана» (С. 176-177). Зафіксовано й силові конфлікти – сутички між польською та чехословацькою міліцією, терор польських підрозділів та народна мобілізація словаків у відповідь (С. 174, 183, 185, 186). У тогочасному джерелі читаємо: «Ставлення польських міліціонерів до словаків є таким же, яким було ставлення німців... ведуть себе з ними так, начебто є представниками нижчої раси» (С. 188).

Цікаво, що радянська сторона схилилася до того, що спірна територія Верхньої Орави буде залишена в компетенції чехословацьких державних органів. Проте, власне чехословацька дипломатія заявила бажання повернутися до домюнхенських кордонів. На практиці це означало, що вона свідомо відмовляється від даного словацького району, розраховуючи, що польська сторона взаємно не буде претендувати на територію домюнхенського Те-

шина, що має залишитися Чехословаччині (С. 175). Таким чином, словацькі землі продовжували залишатися «розмінною моне-тою» у міждержавних стосунках.

Доповідь Мартіна Янчушки «До питання переховування переслідуваних з расових мотивів осіб на Ліптові» (С. 193-206) є вельми актуальною з огляду на подолання в західних ЗМІ стереотипу тогочасного словака як антисеміта (С. 195). Історик вказує на численні факти переховування пересіченими словаками євреїв, щоб вберегти їх від расового переслідування (569 осіб Ліптова – С. 196). Конкретними яскравими фактами цього були: відмова під різними приводами окресного начальника Ружомберока Ф. Каліновського відправляти ешелони з депортованими євреями (С. 197); переховування 40 євреїв у печері гори Полудніца, куди місцеві жителі носили для них їжу (С. 198); низка індивідуальних прикладів, зафіксованих в епістоляріях тих євреїв, кому пощастило вижити (С. 198-204). В одному з листів подано характерний епізод політичного «хамелеонства» з корисливих мотивів, коли особа зуміла залишатися у виграшному соціальному статусі за міжвоєнного демократичного режиму, авторитарної влади Словацької держави, повоєнної «народної демократії», і навіть в період «соціалістичного будівництва». Як висновок вказано, що у співвідношенні до кількості населення словаки серед всіх націй світу найбільше допомагали переслідуваним євреям (С. 205).

Стаття Штефана Осики «Спогади про партизанів в Раєцькій долині» (С. 209-222) спрямована на руйнування міфів марксистської історіографії про виняткового позитивну роль партизанів у тогочасних подіях. Автор на волонтерських засадах збирає спогади очевидців, а також оповіді дітей та внуків, які вони почули від своїх старших родичів. Від жодного з носіїв «усної історії» дослідник не чув позитивних спогадів про партизан у Раєцькій долині, яких «боялися так, як і німців» (С. 211-212). Місцеві жителі не бачили нічого хорошого, окрім небезпеки для майна та життя, і у факті повстання. «Народна» оцінка легендаризованого комуністичною владою партизанського активіста Седлачека, вбивці 40 словацьких громадян, є виразною – «системний п'яниця» (С. 214). Звичним явищем було перевищення повноважень, надумані зви-

нування, наклепи та особиста помста, реквізиції, репресії, що нерідко завершувалися розстрілом (С. 215-216). Автор не лише фіксує місцеві жертви, розстріляних полонених німців, але навіть вказує на факт розстрілу двох французьких партизан, які не витримали словацьких умов партизанщини (С. 218). Серед інших безчинств згадується стрілянина по медичній машині (С. 221).

Цікаво, що у свідченнях двічі згадується Всеволод Клоков – український радянський партизанський командир, який у складі десантних груп був направлений у Словаччину. Після війни він став науковим працівником Інституту історії АН УРСР, з грудня 1962 р. – завідувачем відділу нової і новітньої історії зарубіжних країн. Автор даного огляду навчався в аспірантурі вказаного відділу, а тому уважно перечитав текст. Свідчення насильницьких дій проти цивільних персонально з боку Клокова відсутні. Утім, очевидно згадує, що «з моєї рушниці Клоков застрілив оленятко» (С. 219).

У матеріалі Петера Рачка «Лютеранська церква на території Жілінського краю в 1944-1945 рр.» (С. 225-250) підкреслено, що райони Ліптова й Турца, де переважну частину населення tworили лютерани (євангеліки), були головними центрами антифашистського руху Опору. Це зумовило критичне ставлення до них словацької влади, орієнтованої на католицизм, періодичну заборону лютеранської преси (С. 234-235). Автор звертає увагу на важливі моменти життя лютеранської громади: викладання священиками богослов'я у школах 6-10 год. на тиждень; турбота про сиротинці, будинки для літніх людей; діяльність добровільного товариства Словацька євангельська єдність; організація підростаючого покоління у Союзі євангельської молоді та критика розпусного способу життя (С. 227-234). Вагомий внесок здійснили лютерани в організацію повстання: член повстанської Словацької національної ради Я. Урсіні, політичні активісти Й. Бучко, В. Грушка, Я. Халупка, голова революційного національного комітету у Ліптовському Святому Мікулаші Л. Шеншел, пропагандистський працівник Я. Юраш, священики Ф. Руппелтд, Я. Старонь, вчитель З. Каніак (С. 233-242). Лютерани надавали соціальну допомогу біженцям, переховували євреїв, учасників повстання. Зро-

зуміло, що внаслідок цього вони стали жертвами каральних акцій (пожежі в Смеречанах, розстріли в Склабіні, Турці).

Схожі сюжетні лінії викладені у розвідці Івана Петранського «Репресії проти католицьких священиків на території Жілінського краю під час повстання 1944 року» (С. 254-264). Автор наголошує, що більшість католицьких священиків були налаштовані проти повстання і закликали населення до спокою. Через таку позицію вони стали жертвами партизанського терору. Зокрема, історик докладно розглядає трагічні долі Р. Шеди М. Мартінка, які загинули, подає інші приклади ув'язнення та знущань над священиками (С. 257-263). Дані випадки широко використовувала словацька владу у своїй антиповстанській пропаганді (С. 264).

У дослідженні Павола Штейнера «Бої Першого Чехословацького армійського корпусу за Ліптовський Святий Мікулаш (контекст та зв'язки)» (С. 267-275) розглядається перебіг боїв за місто, яке кілька разів переходило з рук в руки. Автор зазначає, що у комуністичний період цій трагічній сторінці історії краю приділялося мало уваги. Він зупиняється на проблемах наступаючої сторони. Вказує, що чехословацький корпус був позбавлений танкових й авіаційних частин. Поганим був моральний стан вояків корпусу, багато з них ще донедавна служили в армії Словацької держави, походили зі вже зайнятої Східної Словаччини й тому не мали мотивів до самопожертви. Негативний вплив мали зміна командуючого (Свободу змінив Клапалек), погода (через багнюку артилерія не встигала з вогневою підтримкою піхоти), недостатньо організована розвідка. Мало місце втручання радянських офіцерів в оперативне командування наступом, які не шкодували солдатських життів (С. 272-273). Як результат, наступ був повільним, уривчастим, корпус зазнав великих втрат (4563 особи), а місто – значних руйнувань (С. 274).

Окремо слід виділити завершальну публікацію – полемічні міркування Мартіна Лацка «Словацька державність та чехословацький рух Опору (роздуми про національний розкол в 1944 році)» (С. 277-289). Історик розкритикував режим міжвоєнної Чехословаччини, коли словаки не могли працювати в державних органах, що зумовило безробіття та рекордну емігра-

цію (С. 279). Він актуалізував значення Жіліни як значного транспортного вузла та національного автономістського осередку (С. 280-281). Звернув увагу на маловідомий факт збройної сутички 25 листопада 1938 р. (загинули один чех і один словак) між польським та чехословацьким підрозділами, під час зайняття північних районів Словаччини польською армією (С. 282).

Характеризуючи ідейний розкол словацького суспільства й владної верхівки під час повстання (за Словаччину чи Чехословаччину?), автор стає однозначним на бік словацької інтерпретації. Наголошує, що в умовах послаблення празької влади, загрози з боку Угорщини, Польщі, «словаки геополітично не мали на кого опертися» (С. 283). То ж проголошення Словацької держави «означало не лише реалізацію права на самовизначення словацької нації, але й безпосередньо збереження Словаччини від поділу між ненаситними сусідами» (С. 284). Історик вказав найвагоміші здобутки першої словацької державності: ліквідоване безробіття, вельми зросла національна самосвідомість словаків. Виходячи з цього, дослідник вважає повстання державним переворотом. Проти самої словацької державності як «буржуазного націоналізму» повоєнна влада розгорнула жорстоку ідеологічну боротьбу. Історик пише, що згідно одного джерела (щоправда не вказує якого конкретно) чехословацький президент Бенеш планував судити за колабораціонізм 800 тис. словаків (С. 285). Завершується стаття комплексом дискусійних риторичних запитань про роль і значення повстання у словацькій історії.

Додатками у збірнику є список скорочень та відомості про авторів статей та рецензентів видання.

Актуальність даної публікації має не лише суто науковий фаховий вимір, адже безперечно вона корисна для української словакістики. Вітчизняному читачеві напевне буде цікавим висловлювання одного з укладачів збірника М. Лацка. Оцінюючи сучасність, він відзначає: «Вічне прокляття словаків – приниження і страх – продовжуються. Свою державу мають і не мають водночас. Вираженням цих комплексів стала криміналізація власних історичних постатей, які захищали право словаків на самостійне політичне життя. Ті, що страждали і вмирили за самостійну Сло-

ваччину в державі, за яку воювали, є невідомими» (С. 288-289). Дана цитата у великій мірі може бути використана і для характеристики українського сьогодення, а словацький приклад спонукає до більш поглибленого вивчення вітчизняного регіонального минулого.

Іван Боровець

ПОВЕРНЕННЯ ЗАБУТОГО СВІТУ. Matej Masaryk. Zabudnutý svet. Próza Janka Alexyho v rokoch 1914–1930. – Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2017. – 186 s.

Відомий словацький письменник Янко Алексі (1894–1970) є представником традиційної реалістичної літератури, автором низки прозових видань, чимало з яких ще не були предметом ґрунтовного аналізу. До того ж, і багата рукописна спадщина митця давно чекає на вдумливих інтерпретаторів.

Очевидно, що Янко Алексі у своєрідний спосіб підходить до висвітлення тем і проблем, адже, крім іншого, є ще й обдарованим живописцем, фаховим скульптором, яскравим публіцистом. Тож як багатогранна особистість він ніколи не віддавав перевагу чомусь одному зі своїх зацікавлень.

До літературного життя митець активно впливається у 20-х роках ХХ століття, які у Словаччині характеризуються появою молодії генерації невпинних експериментаторів. Щоправда, ці модерні тенденції зовсім не зачепили творчості самого Янка Алексі. Як митець – традиціоналіст він занурюється у світ спогадів, описуючи ностальґійно, тепло, щемливо трепетно своє дитинство, юність, незабутні студентські роки. Свідченням цього, до прикладу, є збірки "Ярмилка" (1924), "Гретка" (1928), "Великдень" (1930)... За способом викладу матеріалу та емоційною насиченістю ці твори суголосі з автобіографічними шедеврами О. Довженка, М. Стельмаха, І. Чендея, Д. Кешелі... Як і українські класики, Я. Алексі намагається змальовувати своїх героїв реалістично,

глибоко психологічно, випробовуючи їх у тих чи інших життєвих ситуаціях, – як трагічних, так і комічних.

У збірці "На вільній воленьці" (1932) автор (в дещо імпресіоністичній манері) описує свої враження від численних мистецьких пленерів. А загалом, обріши життєвим досвідом, саме в 30-х роках береться за освоєння жанру роману, який теж має переважно автобіографічні риси, намагаючись до деталей, до дрібниць описати звичне, на перший погляд, передбачуване, неквапливе життя словацької периферії. Попри те що сам Я. Алексі вважав себе більше художником, скульптором, ніж письменником, його літературна спадщина є чималою і заслуговує на окрему розмову і спеціальне дослідження.

Відрадно, що заповнити цю лакуну взявся молодий словацький науковець Матей Масарик. Опираючись на окремі розвідки про творчість Я. Алексі (М. Веселий, М. Габай, Л. Чузий та ін.), на архівний доробок, епістолярну спадщину тощо, М. Масарик вправним пером літератора відкриває перед вдумливим читачем "забутий світ" Я. Алексі.

Монографія складається з трьох розділів. У першому М. Масарик простежує переважно рукописну спадщину митця, що "писалася у шухляду" ще до утворення Чехословацької республіки, намагається показати словацького письменника як яскраву історичну, суспільно-громадську, творчу особистість, як людину, яка пройшла буремними стежками Першої світової... До речі, до війська Я. Алексі призвали саме в Ужгороді.

Дослідник Матей Масарик докладно характеризує основні жанрово-настророві особливості творчості словацького митця, розглядає пасивні, дещо навіть меланхолійні, постаті периферії та намагається досягнути їх мікросвіт. Цікавим є погляд "на жінку як сенс і повну відсутність сенсу життя", а також аналіз явища т. зв. "дилетантизму" як творчого принципу Янка Алексі. Влучною, вважаємо, є акцентація на зловживанні засобами реферативності, автобіографізму, але й на своєрідному, художньо-прикладному, баченні митцем світу.

У другому розділі „Вступ до перших років нової республіки” М. Масарик простежує публіцистику та белетристику в доробку

Я. Алексі, зупиняється на його участі в літературно-мистецькому проекті "Своєсть", розглядає жанрові модифікації на шляху до зрілої і виваженої художньої прози, залучаючи до процедури аналізу саме перші три збірки письменника "Ярмилка", "Гретка" та "Великдень", які стали знаковими в його доробку.

Третій розділ присвячено Алексієвій творчості другої половини двадцятих років. М. Масарик занурюється до глибин світу поезії Я. Алексі, простежує функції простору, зокрема зупиняється на топосі гнізда та його невинних пошуках. Усе це подається науковцем на широкому суспільно-політичному та мистецько-літературному тлі тогочасся. "Ключ до інтерпретації, – наголошує М. Масарик, – це композиційна категорія простору, безпосередньо топос гнізда, який у творчості автора має істотний вплив на тематичний та ідеологічний інструментарій, а також на настроєвість окремих творів. Дослідження дає уявлення про три загальні форми, або фази, ставлення центральних суб'єктів (автор, оповідач, протагоніст) до топосу гнізда – химерні осідання в ньому, утрати і марні його пошуки, виявлення нових, але крихких, гнізд".

Суттєвим доповненням до книжки є поданий тут докладний календар життя і творчості Я. Алексі. А літературно-критичну канву тексту неабияк увиразнює багатий ілюстративний матеріал та світлини з творчої спадщини автора, що зберігаються в Літературному архіві Словацької національної бібліотеки в Мартині.

Віриться, що попереду в перспективного й обдарованого дослідника Матея Масарика відкриття нових, незвіданих досі, стежок, повернення з небуття багатьох визначних особистостей та їхніх забутих світів.

Тетяна Ліхтей

КРІЗЬ ПРИЗМУ ЧАСУ. Юрій Балега. Особистість у вимірі часу / Упорядкув. Надії Ференц. – Ужгород: Гражда, 2017. – 742 с.

Відомий літературознавець, педагог, письменник і публіцист Юрій Балега (1928–2017) прийшов до читача у своєрідний спосіб – книжкою "Особистість у вимірі часу", яку дбайливо підготувала до друку його дружина, знана дослідниця літератури Закарпаття Надія Ференц.

Видання складається з дев'яти розділів, автором частини з яких є сам Юрій Іванович. До прикладу, відкриває книгу розділ "Автобіографія", який, щоправда, більше нагадує екскурс у прожите й пережите: "... народився в бідній селянській родині, яка мучилася в старенькій солом'яній хатині – 11 душ у одній кімнаті з двома маленькими, підсліпуватими віконцями..."; "... у богаревицькій церкві були два великі дзвони: один з них – срібний, з дарчим написом, його подарувала моїм далеким пращурам дочка Ярослава Мудрого Настя, дружина угорського короля Ондраша, яка проживала в Шарошпотоці (недалеко від Берегова) й час від часу приїжджала в наші краї на полювання, той дзвін оспівав поет Василь Пачовський у поемі "Сріберний дзвін", яка дала назву нашому краю – Срібна земля" (с. 7) і под.

Не менш цікаві факти та свідчення знаходимо в "Щоденникових записах", які Ю. Балега вів з 1 січня 1992 року і практично до останніх хвилин життя. В них – роздуми над долею України, передусім – Закарпаття, згадки про рідних і близьких серцю людей, чимало з яких уже відійшло у Вічність. Ці нотатки насправді є безцінним джерелом для майбутніх поколінь, для нових дослідників історії України (та зокрема нашого Карпатського регіону) на зламі століть.

Містить видання і незавершену повість "Хижа, або стогін пустки навпроти церкви", а також "Літературно-критичні та науково-публіцистичні статті" автора, які в різний час публікувалися як в українських, так і в закордонних збірниках та часописах. Серед них, зокрема, такі: "Августин Волошин як культурно-освітній діяч", "Роль греко-католицьких священиків у вихованні національної свідомості вірників", "Культурно-освітні товариства",

"Становлення нової української літератури на Закарпатті (20-і – поч. 40-х років XX століття)", "Література на Закарпатті в 1939–44 рр.", "Поезія Івана Ірлявського", "Знівечене життя. Андрій Михайлович Патрус-Карпатський", "Він любив Батьківщину у горі. Ю. Боршош-Кум'ятський", "Життя і творчість Костя Вагилевича", "Традиції О. Духновича в творчості В. Гренджі-Донського"... В них Ю. Балега презентується як глибокий і вдумливий інтерпретатор, для якого художній текст є невіддільним від долі його автора, що вимальовується на суспільно-політичному тлі непростого, а то й ворожого для яскравої творчої особистості тогочасся.

Окремий ґрунтовний розділ присвячено творчості самого Юрія Балеги в рецепції критики. Як відомо, митець залишив по собі не тільки літературознавчі розвідки, але й низку прозових видань (здебільшого оповідань та есе), а саме: "Загадкові зустрічі", "Професор і Семіджо", „Ретроспекція", "З відстані часу", "Осіньна печаль", "Осінні рефлексії" та ін. Його доробок знайшов відгомін у статтях та рецензіях дослідників сучасного літературного процесу Закарпаття. Серед них – Марія Козак ("Юрій Балега як критик і літературознавець»), Евеліна Балла ("Писав про те, що бачив і зустрічав у житті"), Юрій Шкробинець ("Критика і бібліографія. Письменники і роки"), а також Василь Марко та Михайло Роман (низка відгуків на оповідання та полемічні статті Ю. Балеги), Людмила Кудрявська ("Критик змінює амплу"), Ігор Лазоришин ("Загадкові зустрічі" Юрія Балеги), Ольга Чижмар ("Біла голубка Юрія Балеги"), Василь Горват ("Кого впізнають читачі в "Записках закарпатського сексота"), Тамара Лісун ("Не бійся знати") та ін. "Ходячи стежками життя, – пише про прозу Ю. Балеги професор В. Марко, – перебираючи золоті злитки пам'яті, Ю. Балега творить складний і суперечливий образ часу, в якому гартувалася його доля; реалізує ті запаси духовної енергії, які не вдалося матеріалізувати раніше; виявляє бунтівливий характер і поетичну вдачу, що надає художньому світові книжки "Вечірні рефлексії" динаміки й особливої зваби, здатної полонити читача" (с.529). "Аналіз прозової спадщини митця свідчить, – переконана закарпатська дослідниця Е. Балла, – що в особі автора щасливо поєдналися філолог-теоретик, знавець основ літературознавчої науки, та філо-

лог-практик, майстер художнього письма. Тому голос Юрія Івановича, то лірично-щемливий, то гостро-викривальний, ще довго звучатиме до читачів зі сторінок його майстерних художніх творів, залишаючи слід на все життя..." (с. 521).

Розділ "Штрихи до портрета" містить ювілейні статті та спогади про Ю. Балегу з-під пера відомих у краї особистостей – письменників, журналістів, науковців, з якими Юрія Івановича пов'язала доля. Тут і трепетно щемливі, ніжні спогади його дружини Надії Ференц ("Життєпис крізь призму часу"), щирі відголоси відомої журналістки Ірини Звонар ("Наші славні земляки", "Безмежність яка в слові владному жити!"), яка вже теж відійшла у засвіти, поетеси й педагога Христини Керити ("Пам'яті учителя"), письменника Юрія Шипа ("Серцебиття безмежного життя"), колеги Ольги Чижмар ("Незабутній...", "Наш викладач") та ін. В них Ю. Балега постає як скромна людина, невтомний працелюб, безмежно закоханий у літературу, в природу, в простих і щирих людей.

Про масштаби особистості Ю. Балеги свідчить бібліографія його наукового, публіцистичного та художнього доробку, а щедро представлена на сторінках видання фотохроніка дозволить зазирнути в закулісся родинного та творчого життя відомого митця і вченого.

Тетяна Ліхтей

ХРОНІКА

МІЖНАРОДНИЙ «КРУГЛИЙ СТІЛ» ПРО ДОЛЕНОСНІ ПОДІЇ 1918 – 1921 РОКІВ В ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНО- СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ЗАСІДАННЯ КОМІСІЇ ІСТОРИКІВ УКРАЇНИ І СЛОВАЧЧИНИ

Упродовж 7 – 8 листопада 2018 року в Інституті історії України НАН України (м.Київ) в рамках співпраці між українськими та словацькими істориками було проведено два важливі наукові заходи. Йдеться про міжнародний «круглий стіл» на тему: «Розпад Австро-Угорської монархії та проблеми національного державотворення в Центральній Європі. До 100-річчя утворення ЧСР, УНР, ЗУНР та відродження Польської держави», а також про чергове засідання комісії істориків України і Словаччини.

Міжнародний «круглий стіл» проходив 7 листопада 2018 р. В його роботі взяли участь українські та словацькі історики. Захід відкрив директор Інституту історії України, академік НАН України *Валерій Смолій*, який привітав учасників зібрання, побажавши їм плідної праці, а відтак наголосив на важливості переосмислення переломних подій, що відбувалися наприкінці та після завершення Першої світової війни і вплинули на подальший розвиток народів Центрально-Східної Європи. Відтак слово перебрав заступник директора Інституту історії України, чл.-кор. НАН України *Геннадій Боряк*, який порівняв державотворчі процеси, що відбувалися в країнах Центральної й Південно-Східної Європи, із розвитком суспільно-політичних подій на українських землях. Він також був модератором «круглого столу».

Висвітлюючи подальшу роботу заходу, слід звернути увагу на те, що тут було виголошено доповіді, які за тематикою та проблематикою можна поділити на дві частини. Перша з них стосувалася розгляду питань, пов'язаних із формуванням нової системи міжнародних відносин, утворенням Чехословацької республіки

та включенням до її складу Закарпаття. У цьому контексті виголосили свої доповіді провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України, д.і.н. *Андрій Мартинов* («Розпад імперій і формування Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин»), доцент Університету Матея Бела (м. Банська Бистриця, Словачька Республіка), к.і.н. *Міхал Шмігель* («Колапс імперії і міграція населення Центральної та Східної Європи наприкінці Першої світової війни і в повоєнні роки»), провідний науковий співробітник Інституту суспільних наук САН (м. Кошиці, Словачька Республіка), к.і.н. *Мар'ян Гайдош* («Утворення ЧСР і детермінанти національної політики»), провідний науковий співробітник Інституту суспільних наук САН (м. Кошице, Словачька Республіка), к. і. н. *Станіслав Конечний* («Утворення Чехословацької республіки і питання Словаччини у 1918-1919 роках»), доцент Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, к.і.н. *Іван Боровець* («Пітсбурзька чесько-словацька декларація 1918 року: політичні та історіографічні інтерпретації»), професор Пряшівського університету (м. Пряшів, Словачька Республіка) *Петер Шворц* («Угорські русини та їх п'ять державотворчих концепцій (1918-1919)»), завідувач кафедри Ужгородського національного університету к.і.н., доцент *Ігор Ліхтей* («Формування структури державного управління та адміністративний устрій Підкарпатської Русі у 1919 - 1921 роках»).

Наукові студії другої частини було, зокрема, присвячено актуальним питанням Української революції й дипломатії. Йдеться про доповіді, які виголосили завідувач відділу Інституту історії України НАН України, чл.-кор.НАН України *Степан Віднянський* («Томаш-Гарріг Масарик та Українська революція 1917-1921 рр.»), провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України, д.і.н. *Ірина Матяш* («Утворення УНР і становлення національної дипломатичної та консульської служби»), професор Тернопільського національного торговельно-економічного університету, д. і. н. *Ігор Дацків* («Брестський мир 1918 р. в історії української дипломатії»), учений секретар Інституту історії України НАН України, д.і.н. *Олександр Рубльов* («Західно-Українська Народна Республіка у суспільному дискурсі УРСР 1950-1970-

х рр.»), старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, к.і. н. *Оксана Іваненко* («Міжкультурний діалог на тлі загострення міжнародних відносин в Європі напередодні Першої світової війни»). Виступи учасників зібрання відзначалися глибиною дослідження, вони були насичені документальним фактажем, свідченням чого стали численні питання до доповідачів та жваве обговорення озвучених авторами проблем.

Власне міжнародний «круглий стіл» відбувався в рамках засідання Комісії істориків України і Словаччини, яке проходило 8 листопада 2018 р. Засіданню передувала ранкова зустріч у посольстві Словацької Республіки в Україні. Тут членів комісії приймали перший секретар посольства *Р.Жатко* (радник і заступник посла з питань зовнішньо- та внутрішньополітичної взаємодії з українською владою) та другий секретар *Б.Галло* (відповідальний у сфері культури, освіти та ЗМІ). В ході невимушеної, але від того не менш конструктивної розмови за чашкою кави з дипломатичними представниками було акцентовано на здобутках у царині історичної словакістики в Україні та україністики у Словаччині, а також обговорено деякі аспекти суспільних відносин між нашими країнами, зокрема й питання національної самоідентифікації русинів. Зі свого боку представники посольства запевнили, що в міру можливого сприятимуть українським дослідникам реалізовувати проекти, що торкаються різнобічних питань історії словацького народу.

Відтак в Інституті історії України НАН України відбулося засідання Комісії істориків України і Словаччини. З українського боку в його роботі брали участь *Геннадій Боряк* (співголова), *Степан Віднянський* (заступник співголови), *Іван Боровець* (секретар української частини), *Олександр Рубльов* та *Ігор Ліхтей* (члени комісії). Словацьку сторону репрезентували *Маріан Гайдош* (співголова), *Станіслав Конєчний* (заступник співголови), *Міхал Шмігель* (секретар словацької частини) та *Петер Шворц* (член комісії). В ході зустрічі було підбито підсумки зробленого членами комісії упродовж 2018 року у дослідженні українсько-словацьких взаємин й окреслено основні напрямки щодо подальшої співпраці.

Ігор Ліхтей

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрусяк Ярослав Ярославович – доцент кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Augustín Milan (Августин Мілан) – historik umenia a spisovateľ (1947). Promoval diplomovou prácou: Historický urbanizmus stredoslovenských banských miest. Venoval sa výskumu stredovekej architektúry. Je autorom niekoľko desiatok pamiatkových výskumov objektov stredovekej architektúry. Následne sa venoval dejinám ťažby a spracovania drahých a farebných kovov ako aj diaľkových obchodných ciest nielen v Európe, ale aj v severnej Afrike a Syropalestíne, ktoré publikoval vo viacerých knižných publikáciách. Spracoval neskoro paleolitické nálezy „venuší“ z Ukrajiny, Ruska a Sibíri, ktoré publikoval v knihe: Zobrazenie ľudskej tváre v dobe kamennej. Je autorom 24 knižných publikácií a množstva článkov. Obsiahlejšie informácie sa nachádzajú vo Wikipédii a na internete: https://sk.wikipedia.org/wiki/Milan_August%C3%ADn

Борис Іван Іванович – аспірант кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Боровець Іван Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Horváth Juraj (Горват Юрай) – The Institute of History Faculty of Arts Prešov University in Prešov Ul. 17. novembra 15, 080 01 Prešov Slovakia durike.horvath@gmail.com

Ліхтей Ігор Михайлович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ “Ужгородський національний університет”, координатор Центру історичних студій з богемістики і словакістики ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Ліхтей Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, ДВНЗ “Ужгородський національний університет”, доцент кафедри словацької філології.

Пеняк Павло Степанович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України.

Rusinko Radovan (Русинко Радован) – The Institute of History, Faculty of Arts, Prešov, University in Prešov, Ul. 17. Novembra, 080 01 Prešov, Slovakia radoradolsky@gmail.com

Наукове видання

ІСТОРИЧНИЙ ЧАСОПИС
З БОГЕМІСТИКИ І СЛОВАКІСТИКИ:

ДО 100-річчя УТВОРЕННЯ
ПЕРШОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Випуск 7

Дизайн обкладинки – Рената Кокіна

Комп'ютерне верстання – Рената Кокіна

*Автор логотипу видання – Надія Пономаренко,
заслужений художник України*

Матеріали публікуються в авторській редакції.

Автори статей несуть повну відповідальність за достовірність наведених фактів, цитат, дат, географічних назв, власних імен та інших відомостей.

В оформленні використано зображення Великого герба першої Чехословацької республіки, який на території Словаччини репрезентував гасло "*Pravda vítazí*" (1920 – 1938).

Підписано до друку 6.05.2019 р. Формат 60х84/8. Папір офсет.
Гарнітура Cambria. Ум. друк. арк. 6,7. Тираж 100 прим. Замов. №__.

Виготовлено та видруковано у ТОВ „РІК-У”:
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36, +38 095 48 00 799, print@rik.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5040 від 21 січня 2016 р.

I-90   *Історичний часопис з богемістики і словакістики* / Міністерство освіти і науки; ДВНЗ “Ужгородський національний університет”; Центр історичних студій з богемістики і словакістики; Комісія істориків України і Словаччини; [редкол.: І.М. Ліхтей (відповідальний редактор), Г.В.Боряк, С.В.Віднянський, Л.Гарбульова, П.Дерфіняк, В.Доубек, П.Коня, Є.П.Серапіонова, П.Шворц, Я.І.Товтин та ін.; упоряд. І.М.Ліхтей]. – Ужгород: Видавництво «РІК-У», 1918. – Вип. 7. До 100-річчя утворення першої Чехословацької Республіки. –116 с.

ISBN 978-617-596-053-0 (серія)

ISBN 978-617-7692-44-6

Сьомий випуск “Історичного часопису з богемістики і словакістики” продовжує розвивати тему українсько-чесько-словацьких взаємин у суспільно-культурному дискурсі. Видання презентує широку палітру тем і проблем від найдавніших часів до сьогодення.

Для науковців, учителів, студентів, усіх, хто цікавиться світовою історичною спадщиною.

УДК 94 (477.87)